

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
FINANSŲ IR MOKESČIŲ KATEDRA**

GALINA KAZAKEVIČ

**VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO FONDO
BIUDŽETO FORMAVIMO RIZIKOS VALDYMAS**

Magistro baigiamasis darbas

**Vadovas
dr. M. Strumskis**

VILNIUS, 2016

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
FINANSŲ IR MOKESČIŲ KATEDRA**

GALINA KAZAKEVIČ

**VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO FONDO
BIUDŽETO FORMAVIMO RIZIKOS VALDYMAS**

**Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas
Studijų programa 621N30005**

Recenzentas

Vadovas

dr. M. Strumskis

**Atliko
FVmis4-01 gr. stud.**

G. Kazakevič

VILNIUS, 2016

TURINYS

IVADAS.....	6
1. VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO FONDO BIUDŽETO FORMAVIMO RIZIKOS VALDYMO TEORINIAI ASPEKTAI.....	9
1.1. Socialinio draudimo samprata.....	9
1.2. Socialinio draudimo sistema ir jos struktūra.....	11
1.3. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimas.....	14
1.4. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo teoriniai aspektai.....	18
1.5. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo tyrimo metodologija.....	25
2. VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO FONDO BIUDŽETO RODIKLIUS SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ NUSTATYMAS IR ĮVERTINIMAS.....	28
2.1. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamų plano vykdymą sąlygojantys veiksniai.....	28
2.2. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidų plano vykdymą sąlygojantys veiksniai.....	38
3. VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO FONDO BIUDŽETO FORMAVIMO RIZIKOS VALDYMO PRIEMONĖS.....	49
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	64
LITERATŪRA.....	66
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS.....	72
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....	73
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....	74
PRIEDAI.....	75
1 priedas. Patvirtinimas apie atlikto darbo savarankiškumą.....	76
2 priedas. VSDF biudžeto pajamų plano vykdymas 2007–2014 metais.....	77
3 priedas. 2007–2014 m. VSDF biudžeto pajamų vertikalioji analizė.....	78
4 priedas. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidų plano vykdymas 2007–2014 metais.....	79
5 priedas. 2007–2014 m. VSDF biudžeto išlaidų vertikalioji analizė.....	80
6 priedas. VSDF biudžeto išlaidų pensijų socialiniam draudimui struktūra 2007–2014 m.	81
7 priedas. EUROSTAT Lietuvos pagrindinių demografinių, makroekonominių ir darbo jėgos rodiklių prognozės.....	82
8 priedas. Draudėjų ir apdraustųjų valstybinio socialinio draudimo įmokos pasiskirstymas 2007–2014 m.	83

LENTELĖS

1 lentelė.	Einamojo finansavimo socialinio draudimo sistemos privalumai ir trūkumai.....	11
2 lentelė.	Valstybinio socialinio draudimo rūšys.....	15
3 lentelė.	Rizikos apibrėžimai.....	19
4 lentelė.	VSDF administravimo įstaigų veiklos rizikos veiksnių tikimybės, poveikio ir įdiegtų kontrolės priemonių veiksmingumo vertinimo skalės.....	24
5 lentelė.	VSDF biudžeto pajamų lygį sąlygojančių veiksnių kitimo tendencijos 2007–2014 metais.....	33
6 lentelė.	Papildomi VSDF biudžeto išlaidų pensijų socialiniam draudimui rodikliai.....	45
7 lentelė.	Pensijų sistemos modelio pagrindiniai parametrai.....	50
8 lentelė.	Šešėlio dinamika ir struktūra Lietuvoje 2007–2014 metais.....	52
9 lentelė.	Pakeitimo normos Lietuvoje 2007–2014 metais.....	54
10 lentelė.	Netekto darbingumo ir išankstinių senatvės pensijų gavėjų skaičiaus dinamika 2007–2014 metais.....	59
11 lentelė.	Draudėjų skolos santykis su deklaruotomis įmokomis 2009–2014 m.	62

PAVEIKSLAI

1 pav.	Valstybinio socialinio draudimo valdymo sistema.....	12
2 pav.	Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandara.....	16
3 pav.	Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigų rizikos valdymo procesas.....	21
4 pav.	Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto tyrimo etapai.....	27
5 pav.	VSDF biudžeto pajamų plano vykdymas 2007–2014 metais.....	29
6 pav.	VSDF biudžeto pajamų dinamika ir struktūra 2007–2014 m. (proc.).....	31
7 pav.	VSDF biudžeto 2007–2014 m. pagrindinių pajamų struktūra vidutiniškai (proc.).....	32
8 pav.	VSDF biudžeto pajamas sąlygojančių veiksnių grandininiai kitimo tempai (proc.).....	36
9 pav.	Aukštos svarbos rizikos veiksniai, sąlygojantys VSDF biudžeto pajamas.....	37
10 pav.	VSDF biudžeto išlaidų plano vykdymas 2007–2014 metais.....	39
11 pav.	VSDF biudžeto išlaidų dinamika ir struktūra 2007–2014 m. (proc.).....	41
12 pav.	VSDF biudžeto 2007–2014 m. išlaidų struktūra vidutiniškai (proc.).....	43
13 pav.	Bazinės pensijos ir vartotojų kainų pokyčiai 2007–2014 metais (proc.).....	47
14 pav.	Rizikos veiksniai, sąlygojantys VSDF biudžeto išlaidas.....	48
15 pav.	Pensijų sistemos pagrindiniai šrautai.....	49
16 pav.	Vidutinio darbo užmokesčio, vidutinės senatvės pensijos ir pakeitimo normos grandininiai kitimo tempai 2008–2014 m.	55

IVADAS

Temos aktualumas. Pastaraisiais metais visų ekonomikos sektorių organizacijos, siekiant sėkmingai siekti savo tikslų ir apsaugoti visų suinteresuotųjų šalių interesus, daug dėmesio skiria rizikos valdymui. Rizika yra neišvengiama ir kiekviena organizacija turi imtis veiksmų suvaldyti riziką arba bent sumažinti ją iki toleruotino lygio. Siekdama valdyti riziką, organizacija turi žinoti su kokia rizika ji susiduria ir tinkamai ją įvertinti. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymas yra ypatingai svarbus Lietuvos plėtrai, nes šis biudžetas yra valstybinio socialinio draudimo sistemos finansinis pagrindas ir stabilumo garantas, o socialinis draudimas, kurio paskirtis yra asmenų vartojimo galimybių palaikymas žmogaus gebėjimus gauti pajamas ir palaikyti vartojimą mažinančių arba panaikinančių įvykių metu, yra didžiausia valstybės socialinės politikos dalis ir apima beveik visus šalies gyventojus.

Nepriklausomos Lietuvos istorijoje yra įvykusios kelios socialinio draudimo krizės, kai socialinio draudimo sistema trumpu laikotarpiu buvo nepajėgi įvykdyti prisiimtų įsipareigojimų. Paskutinioji Lietuvos socialinio draudimo sistemos krizė prasidėjo 2008 metų IV ketvirtyje, kai nuo 2002 metų sėkmingai funkcionavusi sistema vėl perėjo į nuosmukio fazę. Socialinio draudimo išmokų finansinis tvarumas yra vienas esminių klausimų sprendžiant tolesnę socialinio draudimo raidą. Finansinį tvarumą galima apibūdinti kaip ilgalaikius gebėjimus vykdyti įsipareigojimus, tai yra, ilgu laikotarpiu išmokomis palaikyti adekvatų išmokų gavėjų ir apdraustųjų vartojimo lygį. Todėl svarbu nustatyti sistemos išbalansavimo rizikos veiksnius, įvertinti jų tikimybę ir žalą, priimti tinkamus sprendimus dėl priemonių taikymo išvengti ar bent sušvelninti rizikos veiksnių įtakos pasekmes ir įvertinti taikomų priemonių efektyvumą.

Tyrimo mokslinė problema. Įvairių šalių valstybines socialinio draudimo sistemas įvairiais aspektais analizavo N. Barr, P. Diamond (2006), R. Beetsma, L. Bovenberg (2006), G. Esping-Andersen, D. Gallie, A. Hemerijck, R. Holzmann (2000), G. Gillion (2000), J. Myles (2002), K. Müller (2004), P. Gylis (2002), J. Maculevičius (2004), R. Kanapickienė, A. Ruseckas (2004), E. Leščinskienė, A. Sakalas (2006), A. Bitinas (2008), T. Gudaitis (2009), A. Bartkus (2009), B. Gruževskis (2010), Lietuvos Laisvosios rinkos institutas (2010), G. Azguridienė (2010), R. Lazutka (2011), bei prie tarptautinių organizacijų (Pasaulio bankas, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, Europos Komisija) įkurti socialinių tyrimų institutai. Rizikos valdymo viešajame sektoriuje tema mokslinėje literatūroje plačiai nenagrinėta, vyrauja tarptautinių organizacijų ir nacionalinių institucijų parengti rekomendacinio pobūdžio standartai ir gairės organizacijų vidaus kontrolės, veiklos, strateginio valdymo klausymais, rizikos valdymo valstybės įstaigose išsami ir gyli analizė bei rekomendacijos pateiktos „Oranžinėje knygoje“ („Orange book“), išleistoje Jungtinėje

Karalystėje 2004 metais. Socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo tema nebuvo nagrinėta akademinėje bendruomenėje.

Moksliniuose darbuose ypatingas dėmesys skiriamas demografiniams rizikos veiksniams, dėl kurių reformuojamos esamos socialinio draudimo pensijų sistemos visoje Europoje. Tačiau, darbo autorės nuomone, Lietuvos pensijų sistema, didžiausia ir reikšmingiausia socialinio draudimo sistemos posistemė, kol kas kenčia ne tiek dėl demografinių problemų, kiek dėl mažo užimtumo ir nelegalaus darbo, socialinio draudimo įmokų vengimo ir nepagrįstų politinių sprendimų. Kaip parodė pastaroji ekonominė ir finansinė krizė, ekonominio pakilimo metu priištus didesnius įsipareigojimus yra sunku įvykdyti ekonominiu sunkmečiu. Ekonominiai ir demografiniai pokyčiai yra egzogeniniai, dėl kurių turi būti priimami politiniai sprendimai. Tačiau dažniausiai sprendimai būna subjektyvūs, priimami skubotai, neįvertinus poveikį biudžetui ilgu laikotarpiu. Mokslinės temos aktualumas grindžiamas paieška požymių ir dėsningumų, kurie leistų sukonstruoti tokį valstybinio socialinio draudimo mechanizmą, kuris būtų apsaugotas nuo pražūtingų valdžios sprendimų ir savaime užtikrintų tvarią plėtrą: išliktų pusiausvyra tarp socialinio draudimo fondo biudžeto surenkamų įmokų ir mokamų išmokų ir būtų minimizuota socialinio draudimo biudžeto deficito atsiradimo rizika. Mokslinę problemą galima suformuluoti klausimu:

Kaip eliminuoti nepagrįstų politinių sprendimų priėmimo tikimybę ir taip sumažinti riziką susiformuoti biudžeto deficitui ir tuo pačiu destabilizuoti visą socialinio draudimo sistemą?

Tyrimo objektas – Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2007–2014 metų rodikliai.

Tyrimo tikslas – nustatyti ir įvertinti Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto rodiklius sąlygojančius veiksnius bei pateikti pasiūlymus dėl rizikos veiksnių poveikio mažinimo.

Tyrimo uždaviniai:

1. Loginiu-aprašomuoju būdu atskleisti teorinius valstybinio socialinio draudimo ir valstybinės socialinio draudimo sistemos ypatumus;
2. Išnagrinėti rizikos valdymo teorinį pagrindimą, išanalizuoti pagrindinius rizikos valdymo metodus, priemones bei jų taikymą formuojant Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą;
3. Išanalizuoti Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamų ir išlaidų struktūrą, nustatyti svarbiausius biudžeto formavimo rizikos veiksnius;
4. Atlikti 2007–2014 metų Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamų ir išlaidų dinaminę analizę ir įvertinti nustatytų rizikos veiksnių reikšmingumą;
5. Remiantis atliktų tyrimų rezultatais, įvertinti Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo priemones ir pateikti rizikos valdymo kryptis.

Magistro darbe iškelta hipotezė. Efektyvaus Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo priemonė yra valdžios sprendimų priėmimas, atidžiai išanalizavus visas galimas priimamų sprendimų pasekmes biudžetui ilgu laikotarpiu.

Tyrimo metodai. Loginė ir sisteminė literatūros medžiagos analizė padėjo atskleisti valstybinio socialinio draudimo sistemos ypatumus ir jos, kaip svarbios valstybės finansų grandies, vietą šalies ekonomikoje, identifikuoti galimą sistemos išbalansavimą sąlygojančią riziką. Teorinei analizei naudoti mokslinės literatūros, publikacijų, teisės aktų apibendrinimo metodai, mokslinės abstrakcijos metodas (išskiriami svarbiausi faktai, svarbiausi elementai, sąlygojantys konkretų tiriamą objektą). Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto rodiklius sąlygojančių veiksnių įvertinimui autorė naudojo statistinių duomenų lyginamąją analizę, vidutinių dydžių taikymo, laiko eilučių ir grafinių metodus. Atlikto tyrimo išvados parengtos indukciniu-dedukciniu metodu.

Tyrimo reikšmingumas ir naujumas. Pasaulinė finansų ir ekonominė krizė parodė, jog egzistuoja silpnas socialinio draudimo sistemos finansinis tvarumas, o valdžios skuboti, visapusiškai neįvertinti trumpalaikiai sprendimai potencialiai gali turėti ilgalaikes neigiamas pasekmes. Paieška valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo priemonių, užtikrinančių socialinio draudimo sistemos finansavimą ilgu laikotarpiu, yra vienas pagrindinių tyrimo tikslų.

Tyrimų atsiribojimai. Atliekant Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistemos ir jos sudedamųjų dalių analizę, atsiribojama nuo kitų šalių socialinio draudimo sistemų.

Tyrimų šaltiniai. Darbe naudoti mokslinė ir taikomoji literatūra socialinės ir makroekonominės analizės temomis, Lietuvos Respublikos teisės aktai, Statistikos departamento ir Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos internetiniuose tinklalapiuose skelbiami rodikliai, Valstybės kontrolės atliktų valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto finansinių (teisėtumo) ir veiklos auditų rezultatų ataskaitos.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, trys skyriai, išvados ir pasiūlymai bei naudotos literatūros sąrašas. Pirmame magistro darbo skyriuje pateikiama socialinio draudimo samprata, apžvelgiama Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistema; valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo ypatumai; pateikiami rizikos valdymo teoriniai aspektai. Antrame skyriuje analizuojama valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto struktūra, identifikuojami aukštos svarbos rizikos veiksniai, sąlygojantys biudžeto rodiklius, įvertinami jų atsiradimo tikimybė ir poveikis. Trečiame magistro darbo skyriuje analizuojamos galimos biudžeto formavimo rizikos valdymo priemonės. Darbo pabaigoje formuluojamos išvados, pateikiamos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo kryptys.

1. VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO FONDO BIUDŽETO FORMAVIMO RIZIKOS VALDYMO TEORINIAI ASPEKTAI

Pagal Konstituciją valstybei, kaip visos visuomenės organizacijai, tenka pereiga rūpintis savo nariais, patekusiais į tam tikrą socialinės rizikos grupę, dėl įvairių priežasčių negalinčiais pilnavertiškai dalyvauti darbo rinkoje ir apsirūpinti reikalingomis pragyvenimui lėšomis. Minėtai valstybės pareigai atlikti kuriamos socialinės apsaugos sistemos.

Socialinės apsaugos priemonės išreiškia visuomenės solidarumo idėją, padeda asmeniui apsisaugoti nuo galimų socialinių rizikų. „Pasak Holzmann ir Jorgensen (2000), šiandien socialinė apsauga yra suprantama kaip socialinės rizikos valdymo metodas, susidedantis iš trijų dalių: socialinės rizikos prevencijos, socialinės rizikos sušvelninimo ir socialinės rizikos eliminavimo. Be to, socialinės apsaugos tikslas yra kovoti su skurdu“ (Gudaitis, 2009, p. 55). Dažniausiai rizika yra siejama su pajamų praradimu arba ryškiu sumažėjimu ir/ar išlaidų padidėjimu. Būtina pabrėžti, kad „pilietinėje visuomenėje solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą, todėl socialinės apsaugos teisinis reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo gerove, o ne pasikliauti tik valstybės laiduojama socialine apsauga“ (Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas).

1.1. Socialinio draudimo samprata

Valstybinis socialinis draudimas - didžiausia Lietuvos socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudiminių įvykių prarastos darbo pajamos arba apmokamos papildomos išlaidos. Jis apima kone visus Lietuvos gyventojus, o didžioji dalis nedarbingų asmenų, vyresnio amžiaus žmonių bei mažuosius Lietuvos gyventojus auginančių asmenų gauna jo mokamas išmokas.

Socialinis draudimas – tai pajamų kompensavimo dėl sumažėjusių galimybių pilnavertiškai dalyvauti darbo rinkoje mechanizmas, surenkantis įmokas ir nustatytais atvejais skiriantis išmokas. Socialinio draudimo paskirtis yra asmenų vartojimo galimybių palaikymas žmogaus gebėjimus gauti pajamas ir palaikyti vartojimą mažinančių arba panaikinančių įvykių metu. Bendru atveju socialinį draudimą galima apibūdinti kaip būdą palaikyti asmenų vartojimo galimybes efektyviai perskirstant lėšas (Bartkus, 2009, p. 14).

Socialinis draudimas – viena psichologiškai labiausiai priimtinių ir daugelyje pasaulio valstybių plačiai paplitusių pajamų perskirstymo formų, kada kiekvienas žmogus žino, kad jo ir už jį draudėjų

(darbdavių) mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos bus naudojamos išimtinai įstatymais reglamentuotoms, griežtą socialinę paskirtį turinčioms išmokoms (Guogis, 2008, p. 29)

Socialinis draudimas buvo sukurtas tik tam vartojimo galimybių kompensavimui, kuris yra susijęs su darbo santykiais. Didžioji dalis socialinio draudimo programų finansuoja tik tuos atvejus, kurie susiję su darbo pajamų praradimu (senatvės pensijos, netekto darbingumo pensijos, ligos ir motinystės išmokos, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimo išmokos). Žinoma, kad atskiro asmens vartojimo galimybės susideda iš darbo užmokesčio ir kitų pajamų. Visi draudiminiai įvykai yra susiję su nesugebėjimu gauti darbo pajamas, tačiau tik dalis iš jų sumažina ar visiškai atima galimybes gauti ir papildomas pajamas.

Socialinio draudimo pagrindas yra darbiniai santykiai ir grindžiamas jis yra mokamomis įmokomis, o rezultatas – išmokos – nukreiptas į visą gyvenimą, ne tik į darbinį. Įmokų surinkimo ir garantijų suteikimo aspektu socialinis draudimas yra paremtas darbo santykiais, bet išmokų skyrimo aspektu ryšys su darbo santykiais išlieka anaip tol ne visada. Ne visos išmokos savo prigimtimi yra susijusios su darbo santykiais ir ne visų sąsajos su darbo santykiais yra vienodai glaudžios (pvz., išmokos už mirusius pensijų gavėjus juos laidojusiems asmenims ir ligos pašalpa slaugos atveju).

Socialinis draudimas traktuojamas, kaip būdas garantuoti tam tikrą vartojimo galimybių palaikymą efektyviai persikirstant lėšas. Gamyboje naudojama efektyvumo sąvoka siejama su maksimalaus rezultato pasiekimu, lyginant su sąnaudomis. Efektyvumas socialiniame draudime suprantamas, kaip santykis tarp teikiamų socialinio draudimo paslaugų apimtys ir ribojamų galimybių. Finansiniai ištekliai geriausiai paskirstomi, kai jie panaudojami toms priemonėms, kurios minimizuoja žmonių nuostolius darbo rinkoje ir kai teikiamų paslaugų apimtys geriausiai atitinka žmonių joms teikiamas pirmenybes.

Apskritai socialinį draudimą galima traktuoti kaip socialinį kontraktą, nes daugumoje atvejų gebėjimų gauti pajamas sumažėjimas arba nebuvimas yra susitarimo dalykas. Faktas, kad asmeniui yra skiriama išmoka, dar nereiškia, kad tas asmuo iš tiesų negali gauti pajamų. Tai yra tik susitarimo dalykas, kad, įvykus tam tikram įvykiui, asmeniui yra skiriama išmoka ir jis neprivalo dirbti. Motinystės/tėvystės pašalpos yra geriausias tokio susitarimo pavyzdys: išmokas gaunantys asmenys gali dirbti, bet neprivalo to daryti. Senatvės pensijos amžius taip pat yra susitarimo dalykas. Tai, kad asmuo sukako senatvės pensijos amžių, dar nereiškia, kad tokio amžiaus jis tampa nedarbingu.

Apibendrinant, galima teigti, kad valstybinis socialinis draudimas yra svarbus asmenų, įstatymų nustatytais atvejais praradusių darbinės pajamas arba jų dalį ir atitinkančių kitus kvalifikacinius reikalavimus, vartojimo lygio palaikymo mechanizmas.

1.2. Socialinio draudimo sistema ir jos struktūra

Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos socialinio draudimo sistema buvo konstruojama pagal Bismarko socialinės apsaugos tradicijos kontinentinės Europos socialinės apsaugos sistemos modelį. Galima išskirti tokius Bismarko socialinės apsaugos sistemos tipo pagrindinius bruožus:

- socialinio draudimo privalomumas;
- socialinio draudimo įmokos diferencijuojamos skirtingoms socialinėms grupėms (asmenys dirbantys pagal darbo sutartis, savarankiškai dirbantys asmenys ir kt.);
- socialinio draudimo išmokos priklauso nuo asmens mokamų įmokų ir buvimo tam tikroje socialinėje grupėje;
- socialinio draudimo įmokas moka ir darbuotojai, ir darbdaviai;
- atskiras socialinio draudimo šakas administruoja skirtingos administracinės struktūros.

Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistema remiasi solidarumo ir einamojo finansavimo (angl.– pay-as-you-go) principais. Tai reiškia, kad dirbantys žmonės, mokėdami socialinio draudimo įmokas į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą, garantuoja pajamas tiems, kurie dėl įstatymais numatytos socialinės rizikos negali patys užsidirbti pragyvenimui reikalingų lėšų. Surinktos socialinio draudimo įmokos nėra kaupiamos ir investuojamos, o iš karto paskirstomos tam tikrų socialinio draudimo išmokų (pensijų ir kt. išmokų) gavėjams. Tai yra, vyksta piniginių lėšų persikirstymas tarp kartų ir tarp skirtingo dydžio pajamų gavėjų. Ši sistema turi tiek privalumų, tiek ir trūkumų (žr. 1 lent.).

1 lentelė. Einamojo finansavimo socialinio draudimo sistemos privalumai ir trūkumai

Eil. Nr.	Privalumai	Trūkumai
1.	Sistema yra paprasta	Sistema yra jautri demografiniams pokyčiams
2.	Sistema yra pigi	Įmokų surinkimas tiesiogiai priklauso nuo ekonominės situacijos
3.	Sistema yra pajėgi apsaugoti išmokas nuo infliacijos	Socialinio draudimo finansai yra labai jautrūs politinėms įtakoms
4.	Sistema skatina kartų solidarumą	

Šaltinis: parengta autorės

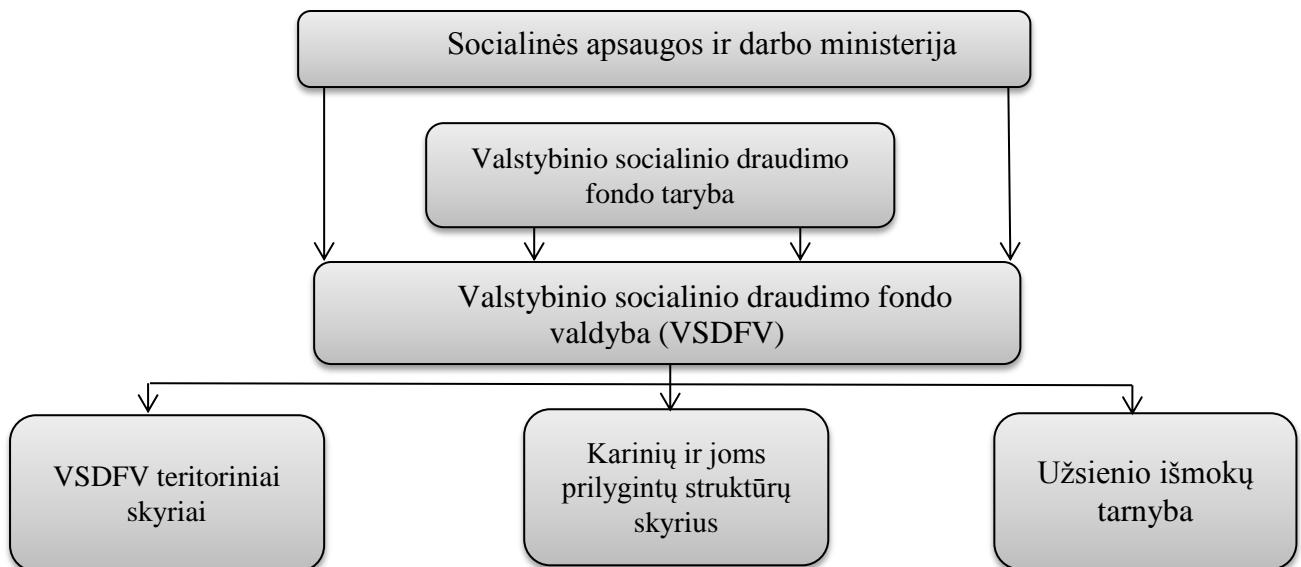
Einamųjų įmokų ir išmokų sistema tiesiogiai priklauso nuo demografinių ir makroekonominių reiškinių. „Daugelio tyrinėtojų nuomone, pagrindinis einamojo finansavimo sistemos trūkumas – sistemos jautrumas bet kokiems visuomenės demografinės struktūros pokyčiams“ (Kanapickaitė, Ruseckas, 2004, p. 97). Kaip pranašumus, galima įvardinti greitą tokios sistemos įkūrimą (išmokas galima pradėti mokėti iš karto, tik įvedus sistemą), pajėgumą apsaugoti išmokas nuo infliacijos, o esant ekonomikos augimui – galimybę padidinti realią išmokų vertę ir užtikrinti minimalias pajamas visiems

asmenims. Taip pat visi socialinio draudimo sistemos kritikai pabrėžia jos priklausomybę nuo politinių sprendimų. Net ir labai sparčiais ūkio pakilimo laikotarpiais Lietuvoje socialinio draudimo fondo biudžeto įplaukų padidėjimas patirdavo didelį politinį spaudimą iš karto didinant išmokas ir taip pakenkiant sistemos finansiniam stabilumui. Anot Müller (2004), „pays-as-you-go sistema yra neteisinga, netinkama ir netvari“ (p. 24).

Asmenų vartojimo lygio palaikymo mechanizmo veikimo užtikrinimui Lietuvoje 1990 metais buvo įsteigtas Valstybinio socialinio draudimo fondas (toliau – Fondas), kuris valdo centralizuotus finansinius ir materialinius išteklius, įtraukiamus į apskaitą nuo valstybės ir savivaldybių biudžetų atskirtame biudžete ir yra naudojami valstybiniam socialiniam pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo, sveikatos bei nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimui finansuoti, valdyti ir administruoti.

Valstybinio socialinio draudimo valdymo sistemos principus bei struktūrą, jos subjektų teises, pareigas ir atsakomybę, valstybinio socialinio draudimo rūšis ir valstybinio socialinio draudimo draudžiamų asmenų kategorijas reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas.

Valstybinio socialinio draudimo sistemą sudaro Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (SADM), Valstybinio socialinio draudimo fondo taryba, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (VSDFV), teritoriniai skyriai ir kitos įstaigos (žr. 1 pav.).

Šaltinis: parengta autorės

1 pav. Valstybinio socialinio draudimo valdymo sistema

Socialinio draudimo sistemos dalyviai yra Valstybinė mokesčių inspekcija (VMI), Lietuvos darbo birža prie SADM, Valstybinė ligonių kasa prie Sveikatos apsaugos ministerijos (SAM), privačių pensijų kaupimo bendrovės bei VSDFV klientai – draudėjai, apdraustieji ir išmokų gavėjai.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (SADM) formuoja socialinės apsaugos politiką. Ji kartu su pavaldžiomis institucijomis, socialiniais partneriais bei kitomis suinteresuotomis organizacijomis įgyvendina kiekvieno žmogaus darbo ir socialinę apsaugą, rūpinasi jo socialine gerove.

Valstybinio socialinio draudimo fondo taryba svarsto ir pateikia išvadą VSDFV bei SADM dėl Fondo biudžeto projekto; ne rečiau kaip kas ketverius metus teikia išvadą ir prognozes dėl ilgalaikės socialinio draudimo ir pensijų sistemos pertvarkos eigos ir laukiamų rezultatų. Fondo taryba yra lygiateisio trišalio bendradarbiavimo pagrindu sudaryta kolegiali institucija, nagrinėjanti ir priimanti sprendimus socialinio draudimo politikos įgyvendinimo klausimais. Fondo tarybą sudaro 15 narių. Fondo taryba sudaroma iš vienodo skaičiaus lygiateisių narių, atstovaujančių apdraustųjų interesus ginančioms organizacijoms, darbdavių organizacijoms bei valstybės institucijoms.

Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie SADM (dar vadinama „Sodra“) yra socialinio draudimo fondą administruojanti centrinė institucija, kuri koordinuoja, metodiškai vadovauja ir užtikrina jai pavaldžių teritorinių skyrių ir įstaigų efektyvų ir kokybišką darbą bei juos kontroliuoja.

Fondo valdybos veiklos tikslai yra organizuoti valstybinį socialinį draudimą ir vykdyti operatyvų Fondo lėšų tvarkymą bei apskaitą, užtikrinant priskaičiuotų valstybinio socialinio draudimo įmokų sumų, baudų, delspinigių surinkimą ir išieškojimą į Fondą, teisingą duomenų apie apdrauosius asmenis ir išmokų gavėjus tvarkymą bei įstatymuose nustatytą valstybinio socialinio draudimo išmokų ir išmokų iš valstybės biudžeto, kurias pavesta mokėti Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigoms, skyrimą ir mokėjimą.

Fondo valdybai pavaldžios 12 įstaigų – 10 teritorinių skyrių, Karinių ir joms prilygintų struktūrų skyrius ir Užsienio išmokų tarnyba.

Fondo valdybos teritorinių skyrių pagrindinis uždavinys – operatyvus Fondo lėšų tvarkymas užtikrinant priskaičiuotų socialinio draudimo įmokų surinkimą ir išieškojimą į Fondą laiku ir teisingą socialinio draudimo išmokų paskyrimą bei mokėjimą gavėjams.

Karinių ir joms prilygintų struktūrų skyrius teisės aktų nustatyta tvarka Lietuvos Respublikos teritorijoje organizuoja karinių ir joms prilygintų struktūrų pareigūnų valstybinį socialinį draudimą ir užtikrina Krašto apsaugos, Vidaus reikalų ministerijos, operatyvinių Muitinės departamento ir Muitinės kriminalinės tarnybos pareigūnų bei Valstybės saugumo departamento valstybinio socialinio draudimu apdraustų asmenų duomenų tvarkymą, priskaičiuotų įmokų, baudų, delspinigių surinkimą ir išieškojimą, teisingą valstybinio socialinio draudimo išmokų skyrimą ir mokėjimą.

Užsienio išmokų tarnyba įgyvendina Europos Sąjungos teisiną ir tarpvalstybines sutartis, administracinius ir tarpžinybinius socialinio aprūpinimo srities susitarimus, reglamentuojančius išmokų skyrimą bei mokėjimą migruojantiems asmenims.

Valstybinė mokesčių inspekcija vykdo socialinio draudimo įmokų apskaičiavimo kontrolę: registruoja draudėjus ir teikia jiems informaciją apie socialinio draudimo įmokų mokėjimo prievoles; tikrina draudėjų ir apdraustųjų socialinio draudimo įmokų apskaičiavimą, taip pat šių įmokų sumokėjimą, kiek tai susiję su tikrinamais draudėjais, skiria baudas už tikrinant nustatytus pažeidimus.

Lietuvos darbo biržą disponuoja įstatymų ir socialinės apsaugos ir darbo ministro nustatyta tvarka iš Fondo gautomis lėšomis, skirsto jas teritorinėms darbo biržoms Užimtumo rėmimo įstatymo nustatytoms aktyvios rinkos politikos priemonėms įgyvendinti ir vykdo jų panaudojimo kontrolę.

Valstybinės ligonių kasos teisės aktų nustatyta tvarka disponuoja iš Fondo gautomis lėšomis ir vykdo Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžetą.

Draudėjai – visi juridiniai asmenys bei jų filialai ir atstovybės, taip pat fiziniai asmenys, kurie įstatymų nustatyta tvarka privalo mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas.

Apdraustieji asmenys – fiziniai asmenys, kurie Valstybinio socialinio draudimo įstatymo nustatyta tvarka valstybinio socialinio draudimo įmokas moka patys ir (arba) už šiuos asmenis įmokas moka draudėjai.

Socialinio draudimo išmokų gavėjai – tai Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme, Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme, Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme bei Nedarbo socialinio draudimo įstatyme numatytų išmokų gavėjai.

Ekonominiu aspektu socialinio draudimo sistemą galima apibūdinti kaip institucinį pagrindą, įpareigojantį valstybę, privačią bendrovę, darbdavį ir (arba) darbuotoją (gyventoją) rūpintis vartojimo palaikymu visą gyvenimą ir persikirstyti pajamas žmogaus gyvenimo ciklu.

1.3. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimas

Fondo biudžetas – finansinis sistemos pagrindas ir jos funkcionavimo garantas. Pagal dydį šalyje Fondo biudžetas yra didžiausias po valstybės biudžeto. 1990 m. spalio 23 d. buvo priimtas Valstybinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, kuris socialinį draudimą atskyrė nuo globos ir rūpybos ir įteisino savarankišką socialinio draudimo biudžetą. Prieš tai Lietuva savo atskiro valstybinio socialinio draudimo biudžeto neturėjo, visi įnašai patekdavo į bendrą socialinio draudimo biudžetą, kuris buvo Tarybų Sąjungos valstybinio biudžeto dalimi, o socialinį draudimą vykdė profesinės sąjungos. Valstybinio socialinio draudimo biudžeto atskyrimas reiškė, kad jo lėšos bus naudojamos tik Valstybinio socialinio draudimo įstatyme numatytoms išmokoms.

Fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo tvarką bei rodiklius, pagal kuriuos tvirtinamas biudžetas, ir biudžeto vykdymo ataskaitą, reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandaros įstatymas ir Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklės. Minėto įstatymo tikslas – siekiant ilgalaikės, visapusiškos socialinės Lietuvos Respublikos gyventojų gerovės, užtikrinti, kad sudarant ir vykdant Fondo biudžetą, būtų numatyti pakankami ištekliai Valstybinio socialinio draudimo įstatymo numatytų rūšių valstybiniam socialiniam draudimui vykdyti ir kad šie ištekliai būtų naudojami pagal paskirtį teisės aktų nustatyta tvarka. Valstybinio socialinio draudimo rūšys pateikiami 2 lentelėje.

2 lentelė. Valstybinio socialinio draudimo rūšys

Eil. Nr.	Valstybinio socialinio draudimo rūšis	Teisinis reglamentavimas
1.	Pensijų socialinis draudimas	Draudžiama pagrindinei ar pagrindinei ir papildomai pensijos dalims, numatytoms Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme.
2.	Ligos ir motinystės socialinis draudimas	Draudžiama ligos ir motinystės, tėvystės bei motinystės (tėvystės), profesinės rehabilitacijos išmokoms, numatytoms Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme
3.	Nedarbo socialinis draudimas	Draudžiama išmokoms, numatytoms Nedarbo socialinio draudimo įstatyme.
4.	Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas	Draudžiama išmokoms, numatytoms Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme.
5.	Sveikatos draudimas	Draudžiama sveikatos priežiūros paslaugoms ir kompensacijoms, numatytoms Sveikatos draudimo įstatyme.

Šaltinis: parengta autorės

Asmenų, draudžiamų valstybinio socialinio draudimu pagal socialinio draudimo rūšis, kategorijas, socialinio draudimo įmokų mokėjimo prievolė ir socialinio draudimo įmokų tarifus bei pajamas, nuo kurių skaičiuojamos socialinio draudimo įmokos, reglamentuoja Valstybinio socialinio draudimo įstatymas.

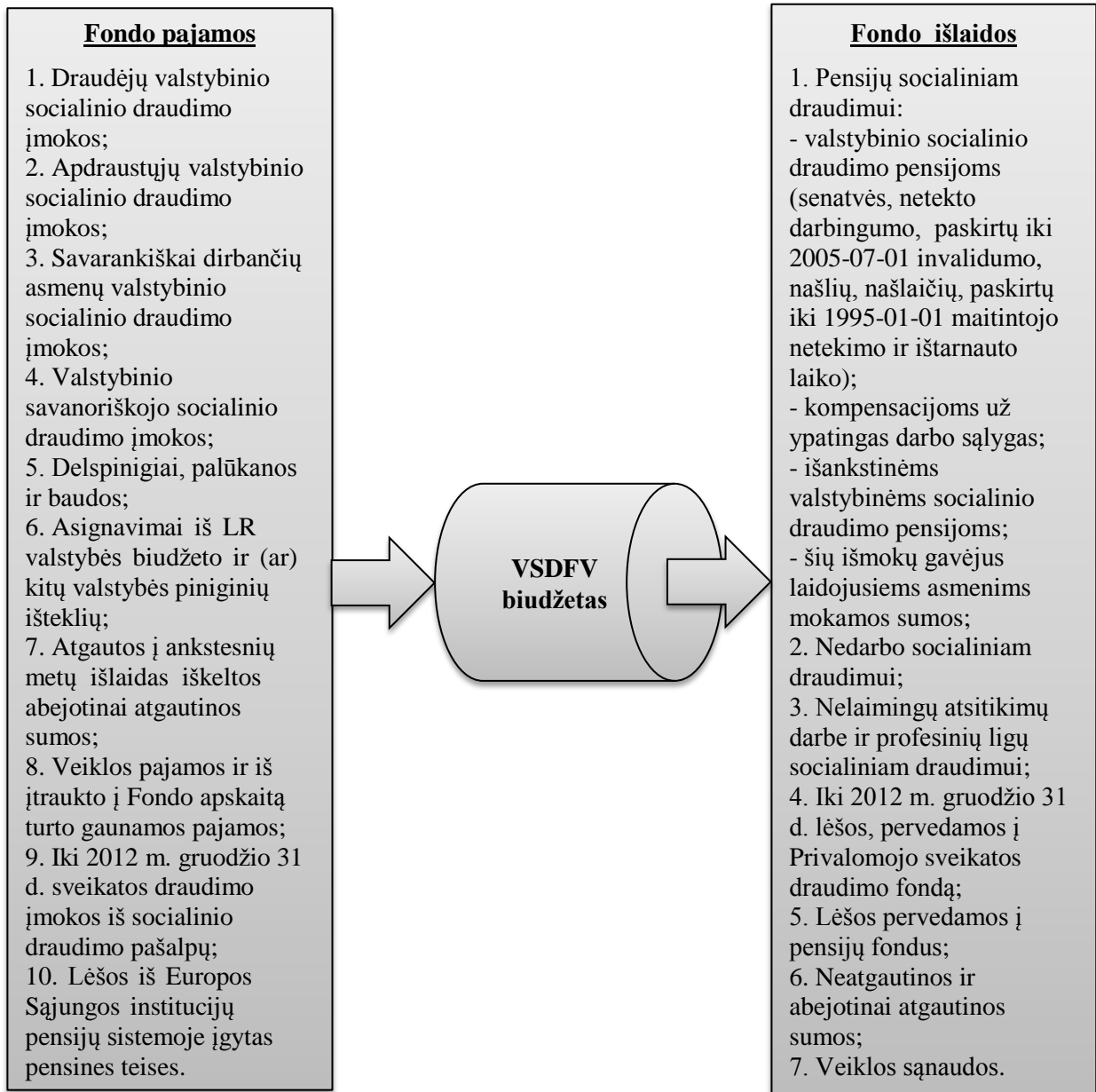
Fondo biudžetas – Fondo pajamų ir išlaidų planas biudžetiniams metams. Biudžetiniai metai prasideda sausio 1 dieną ir baigiasi gruodžio 31 dieną.

Fondo biudžeto pajamos – Fondo gaunama arba gautina ekonominė nauda teikiant teisės aktais pavestas valstybinio socialinio draudimo ir kitas viešąsias paslaugas bei parduodant prekes ir paslaugas per ataskaitinį laikotarpį, kai turto vertė padidėja arba įsipareigojimai sumažėja, dėl ko padidėja Fondo grynasis turtas, išskyrus tiesioginį jo didinimą.

Fondo biudžeto išlaidos – Fondo ekonominės naudos sumažėjimas teikiant teisės aktais pavestas valstybinio socialinio draudimo ir kitas viešąsias paslaugas dėl turto sunaudojimo, pardavimo,

perdavimo, netekimo arba nuvertėjimo ir įsipareigojimų prisiėmimo per ataskaitinį laikotarpį, dėl ko sumažėja Fondo grynasis turtas, išskyrus tiesioginį jo mažinimą.

Fondo biudžeto pajamos ir išlaidos pavaizduotos 2 paveiksle.

Šaltinis: parengta autorės

2 pav. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandara

Fondo biudžeto projektą kartu su Fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymo projektu biudžetiniams metams rengia ir su Socialinės apsaugos ir darbo ministerija suderina Fondo valdyba. Kartu su Fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymo projektu taip pat rengiamas Fondo biudžeto projekto aiškinamasis raštas ir kitų dvejų biudžetinių metų numatomų Fondo biudžeto rodiklių prognozė.

Fondo biudžeto pajamų ir išlaidų, kurie leistų užtikrinti Valstybinio socialinio draudimo įstatyme numatytą valstybinio socialinio draudimo rūšių vykdymą, planavimo principus nustato Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto planavimo tvarkos aprašas.

Fondo biudžetas atitinkamiems metams tvirtinamas priimant Fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymą, kuriuo tvirtinami:

1. Fondo biudžetas (pajamos, išlaidos, planuojamas metų rezultatas);
2. Fondo biudžeto atitinkamų biudžetinių metų piniginės įplaukos ir išlaidos bei kasos apyvartos lėšos;
3. Įmokų tarifai (draudėjų bendrasis pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo įmokų tarifas ir jo dydžiai atskiroms socialinio draudimo rūšims; šalies bendrasis nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo įmokų tarifas, nelaimingų atsitikimų darbe įmokos tarifų grupės ir šių grupių tarifai; apdraustųjų bendrasis įmokų tarifas ir jo dydžiai atskiroms socialinio draudimo rūšims);
4. Įmokų valstybinės socialinio draudimo pensijos pagrindinei ir papildomai dalims gauti tarifai;
5. Nedarbo socialinio draudimo lėšų Užimtumo rėmimo įstatymo nustatytoms aktyvios darbo rinkos politikos priemonėms įgyvendinti dydis;
6. Įmokų savanoriškojo pensijų socialinio draudimo pagrindinei ir papildomai pensijos dalims gauti tarifai;
7. Apdraustųjų, dalyvaujančių pensijų kaupime, pensijų socialinio draudimo įmokų dalies, pervedamos pensijų kaupimo bendrovėms tarifas;
8. Pensijų socialinio draudimo įmokų tarifo dalis, skirta valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos papildomai daliai;
9. Asignavimų iš valstybės biudžeto ir (ar) kitų valstybinių piniginių išteklių dydis;
10. Dydis skirtas Fondo veiklos sąnaudų kompensacijai už išmokų, finansuojamų iš valstybės biudžeto, skyrimą, mokėjimą ir pristatymą apskaičiuoti, išreikštas kaip procentinė dalis nuo šioms išmokoms skirtos valstybės biudžeto lėšų sumos;
11. Dydis, skirtas Fondo veiklos sąnaudų kompensacijai už įmokų surinkimą ir pervedimą į fondus apskaičiuoti, išreikštas kaip procentinė dalis nuo planuojamos šių įmokų surinkimo sumos;
12. Kiti rodikliai, būtini Fondo biudžeto vykdymui.

Už Fondo biudžeto projekto parengimą ir vykdymą yra atsakinga Fondo valdyba.

Jeigu Fondo biudžetas laiku nepatvirtintas, prasidėjus naujiems biudžetiniams metams taikomi praėjusių biudžetinių metų įmokų tarifai, o Fondo veiklos sąnaudos nuo naujų biudžetinių metų pradžios iki Fondo biudžeto patvirtinimo kiekvieną mėnesį negali viršyti 1/12 praėjusiais biudžetiniai metais Fondo veiklos sąnaudoms skirtų lėšų.

Apibendrinus, valstybinio socialinio draudimo sistemos finansinis garantas ir jos funkcionavimo pagrindas – savarankiškas Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas. Už Fondo biudžeto projekto parengimą ir vykdymą yra atsakinga Fondo valdyba.

1.4. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo teoriniai aspektai

Pastaraisiais metais visų ekonomikos sektorių organizacijos, siekiant sėkmingai siekti savo tikslų ir apsaugoti visų suinteresuotųjų šalių interesus, daug dėmesio skiria rizikos valdymui. Rizika yra neišvengiama ir kiekviena organizacija turi imtis veiksmų suvaldyti riziką arba bent sumažinti ją iki toleruotino lygio. Siekdama valdyti riziką, organizacija turi žinoti su kokia rizika ji susiduria ir tinkamai ją įvertinti. Pripažįstant per didelį einamojo finansavimo (PAYG) socialinio draudimo sistemos rizikingumą bei jos svarbą visos šalies gyventojams, siūlomi sprendimai kuo labiau diversifikuoti riziką. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba, formuojant ir vykdant Fondo biudžetą, turi valdyti riziką, galinčią paveikti paslaugų teikimą ir norimų rezultatų pasiekimą.

Užsienio autoriai dažnai skiria dvi sąvokas: neapibrėžtumą ir riziką (uncertainty and risk). Esminis skirtumas tarp šių dviejų sąvokų yra tas, kad rizika – sprendimų situacija, kai žinoma kiekvieno iš galimų rezultatų pasireiškimo tikimybė. Neapibrėžtumo sąlygomis potencialių rezultatų tikimybės įvertinti neįmanoma. Nepaisant minėtų skirtumų, vertinant riziką, šios dvi sąvokos sutapatinamos. Tokiu būdu praktiniu požiūriu jų atskirti neverta. Ir vienu, ir kitu atveju egzistuoja rezultatų nukrypimo galimybė ir nuo to, ar turima tikimybinė informacija, ar ne, priklauso tik prognozuojamų rezultatų patikimumo laipsnis. Be to, dažniausiai patenkama į situaciją tarp rizikos ir neapibrėžtumo. Rizikuoja tas ūkinis subjektas, kuris, priimdamas vieną ar kitą sprendimą, yra situacijoje, kai būsimos veiklos faktiniai rezultatai gali nukrypti nuo prognozuojamų. Taigi, rizika suprantama kaip sprendimų situacija, kurioje egzistuoja faktinių rezultatų nukrypimo nuo prognozuojamų galimybė. Ekonominė prasme rezultatai gali būti įvairūs – pajamos, išlaidos, pelnas, būsimi pinigų srautai ir pan. Tai priklauso nuo rizikos vertinimo tikslo ir naudojamo metodo, t. y. kokią galimą nukrypimą ir koku būdu norima įvertinti. Ateitis susijusi su neužtikrintumu ir rizika ir niekas negali jos užtikrintai prognozuoti.

Nors rizika dažnai suprantama kaip galimas neigiamas poveikis organizacijos veiklos tikslams, kompleksinė rizikos valdymo sistema turi įvertinti ir teigiamus neapibrėžtumų aspektus – galimybes.

Van Brunschot (2009) sieja riziką su būsimų įvykių – teigiamų, neigiamų ar mišrių – galimybėmis, nors dažniausiai ši sąvoka turi negatyvų atspalvį. Be to, kasdienis šios sąvokos vartojimas sumažino jos orientaciją į ateitį, ir vietoj prigimtinės rizikos paskirties – ateities galimybių

nusakymo – ši sąvoka vartojama nepalankiai padėčiai dabartyje apibūdinti (Rutkauskas, Stasytė, 2011, p. 142). Rizikos apibrėžimai iš įvairių šaltinių pateikti 3 lentelėje.

3 lentelė. Rizikos apibrėžimai

<i>Rizika</i> - sprendimų situacija, kurioje egzistuoja faktinių rezultatų nukrypimo nuo prognozuojamų galimybė.	Šiuolaikinis ekonomikos terminų enciklopedinis žodynas (1991)
<i>Rizika</i> - įvykio tikimybė ir jo pasekmių derinys.	R. Vageris (2005)
<i>Rizika</i> – tai rezultatų neapibrėžtumas ar veiksmų ir įvykių teigiama galimybė ar neigiama grėsmė. Tai tikimybės ir poveikio derinys.	Orange book (2004)
<i>Rizika</i> yra nuostolio ar netikėtų pokyčių arba atvirksčiai – pelno ar pažangos – galimybė, kuri yra visiškai kitokia nei mes tikimės iš sprendimo arba veiklos.	D. Apgar (2007)
<i>Rizika</i> – tikimybė, kad dėl tam tikrų vidinių arba išorinių veiksmų audituojamojo subjekto tikslai nebus įgyvendinti arba bus įgyvendinti netinkamai ir dėl to jis gali patirti nuostolių.	Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Vidaus audito skyriaus vidaus audito metodika (2013)
<i>Rizika</i> – galimybė, kad įvykis neigiamai paveiks Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigų tikslų pasiekimą.	Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigų veiklos rizikos valdymo strategija (2005)
<i>Rizika</i> – grėsmė, kad bus nepasiekti Fondo administravimo įstaigų veiklos tikslai, esant tam tikriems rizikos veiksniams.	Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigų veiklos rizikos valdymo metodika (2009)

Šaltinis: parengta autorės

Oranžinėje knygoje (2004) pabrėžiama, kad rizika – rezultato (pasekmės) neapibrėžtumas ir geras rizikos valdymas leidžia organizacijai:

- Padidinti tikimybę pasiekti norimų rezultatų,
- Efektyviai suvaržyti grėsmes iki priimtino lygio ir
- Priimti pagrįstus sprendimus dėl galimybių išnaudojimo (p. 49).

Rizikos valdymo apibrėžimų irgi yra nemažai, bet jų esmė yra ta pati.

Rizikos valdymas – struktūrizuotas požiūris į neapibrėžtumo valdymą, vertinant riziką, kuriant jos valdymo strategijas ir mažinant jos poveikį. Oranžinėje knygoje (2004) rizikos valdymas apibrėžiamas kaip „procesas, apimantis rizikos nustatymą, įvertinimą ir sprendimų priėmimą dėl veiksmų taikymo siekiant sušvelninti jų poveikį arba „užbėgti joms už akių“, stebėseną ir peržiūrą (p. 49).

Rizikos valdymas – tai sisteminis procesas, kurio metu subjektas identifikuoja ir įvertina sąlygas ir (ar) įvykius, galinčius turėti neigiamos įtakos veiklai, priima ir įgyvendina sprendimus dėl neigiamos įtakos sumažinimo iki priimtino lygio, vykdo rizikos veiksnių priežiūrą (Rekomendacinės vidaus kontrolės sukūrimo, veikimo ir tobulinimo, jos vertinimo gairės viešojo sektoriaus subjektams (Gairės), 2014, p. 77).

Anot Vagerio (2005), „rizikos valdymo proceso tikslas - sumažinti riziką iki priimtino lygio“ (p. 23). Visiškai išvengti rizikos praktiškai neįmanoma, tačiau, žinant ją sukeliančias priežastis, yra galimybė jos poveikį sumažinti.

Gairėse (2014) „rizikos valdymo tikslas – padėti subjektui veiksmingiausiu ir efektyviausiu būdu pasiekti užsibrėžtus veiklos tikslus“ (p. 77).

Fondo pagrindinis tikslas – palaikyti Fondo finansinį tvarumą. *Bazinė tvarumo sąvokos koncepcija yra apibūdinama kaip gebėjimas išlikti nuolat kintančioje aplinkoje. Kalbant apie įmonės finansus, šią sąvoką reikėtų suprasti kaip įmonės gebėjimą palaikyti finansinę būklę deramame lygyje taip, kad įmonė būtų pajėgi garantuoti ilgalaikius įmonės savininkų finansinius lūkesčius ir tikslus* (Černius, 2014, p. 22). Socialinio draudimo išmokų finansinis tvarumas yra vienas esminių klausimų sprendžiant tolesnę socialinio draudimo raidą. Fondas turi būti pajėgus garantuoti ilgalaikius įmokų mokėtojų finansinius lūkesčius ir tikslus, tai yra, ilgu laikotarpiu išmokomis palaikyti adekvatų išmokų gavėjų ir apdraustųjų vartojimo lygį.

2005 metais VSDFV parengta ir nuo 2006 metų įgyvendinama VSDFV administravimo įstaigų veiklos rizikos valdymo strategija, kurios tikslas – sukurti veiksmingą ir efektyvią rizikos valdymo sistemą. Kadangi Fondo biudžeto formavimas, vykdymas, kontrolė ir atsiskaitymas bei socialinio draudimo sistemos tikslų ir uždavinių įgyvendinimas yra pagrindinė Fondo valdybos ir jos administravimo įstaigų veikla, rizikos valdymo strategijos principus ir nuostatas galima taikyti Fondo biudžeto formavimo rizikos valdymui.

Fondo valdyboje įsteigtas Rizikos valdymo komitetas, užtikrinantis veiklos rizikos valdymo sistemos veikimą Fondo valdyboje, jos teritoriniuose skyriuose ir kitose Fondo įstaigose, susijusiose su Fondo administravimu. VSDFV teritoriniuose skyriuose ir kitose Fondo įstaigose įsteigtos Rizikos valdymo grupės, kurių pagrindinis uždavinys – užtikrinti veiksmingą ir efektyvų veiklos rizikos veiksmų, galinčių turėti įtaką Fondo administravimo įstaigų veiklos tikslų pasiekimui, identifikavimą, vertinimą, veiklos rizikos svarbos nustatymą, veiklos rizikos veiksmų sąrašo ir veiklos rizikos veiksmų valdymo priemonių plano projektų sudarymą.

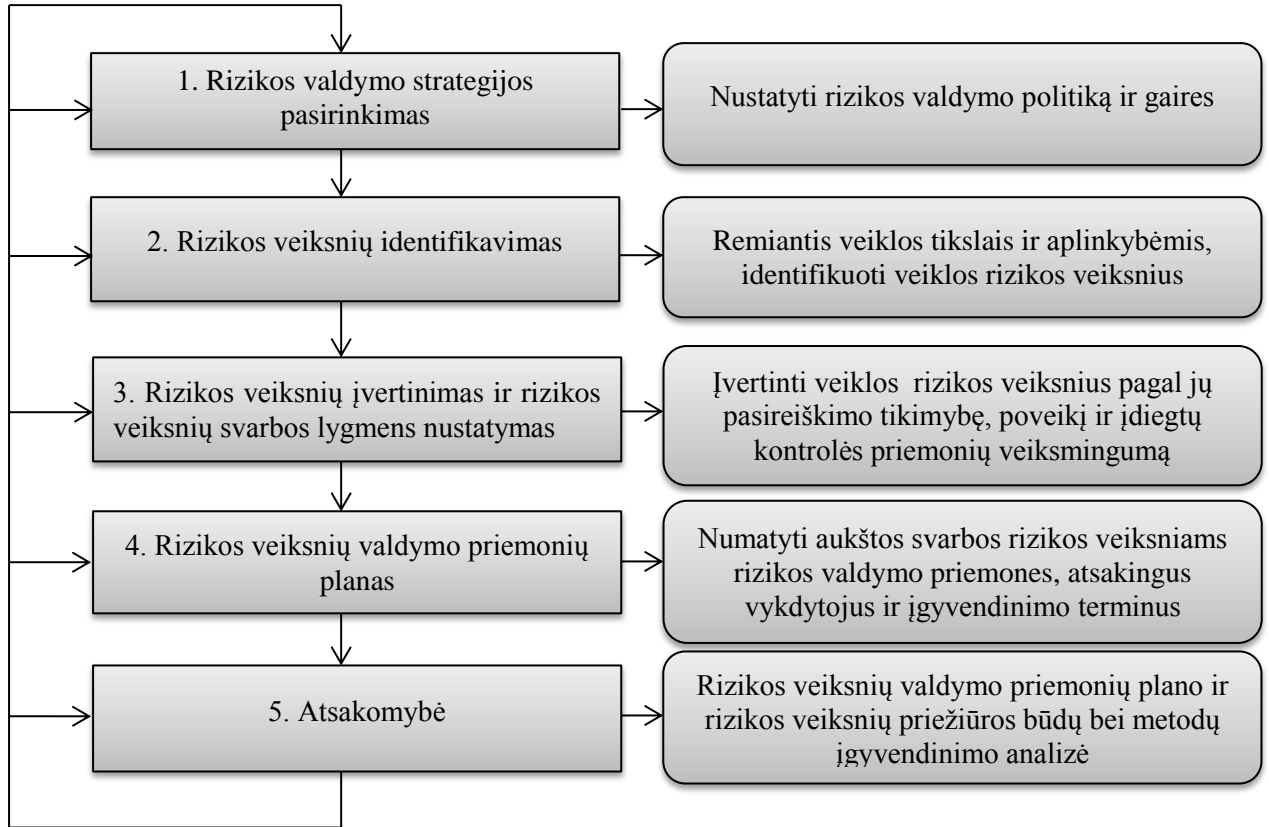
Rizikos valdymas VSDFV – vidaus kontrolės dalis. Rizikos valdymas ir vidaus kontrolės sistema subjekte yra glaudžiai susiję. Rizikos valdymo metu ne tik identifikuojama ir išmatuojama rizika, bet ir sukuriama kontrolės procedūra tai rizikai valdyti bei vykdoma tokių procedūrų taikymo stebėseną.

Rizikos valdymo procesas vyksta etapais ir yra nuolatinio pobūdžio. Rizikos valdymą paprastai sudaro šie etapai:

1. rizikos nustatymas;
2. rizikos analizė ir vertinimas;
3. rizikos mažinimo priemonių parinkimas;
4. stebėseną ir peržiūra;

5. informacijos perdavimas ir komunikavimas (Gairės, 2014, p. 79).

VSDFFV administravimo įstaigų veiklos rizikos valdymo metodikoje (2009) nustatytas rizikos valdymo procesas pavaizduotas 3 paveiksle.

Šaltinis: VSDF administravimo įstaigų veiklos rizikos valdymo metodika [nepublikuota]

3 pav. Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigų rizikos valdymo procesas

Rizikos identifikavimo proceso metu identifiikuojami nauji rizikos veiksniai, turintys įtaką įstaigos tikslams, ir iš naujo vertinami anksčiau nustatyti rizikos veiksniai.

Kadangi rizikos veiksnių, darančių įtaką organizacijos veiklai, yra daug ir įvairių, į juos visus atsižvelgti, vertinant riziką, yra sunku ir praktiškai neįmanoma. Todėl svarbu atrinkti tuos veiksniai, kurie daro didžiausią poveikį įmonės veiklai ar pasirinktam investicijų projektui.

Pagrindinių rizikos veiksnių nustatymas svarbus ne tik siekiant išaiškinti svarbiausias sritis, kurioms reikia skirti rizikos vertinimo išteklių, bet ir paskirstyti atsakomybę už šių rizikos veiksnių valdymą.

Organizacijos veiklos rezultatams gali kelti grėsmę vidaus ar išorės veiksniai tiek visos organizacijos, tiek atskiros veiklos lygmeniu. Vertinant riziką reikia apsvarstyti visus galimus rizikos veiksniai (įskaitant apgaulės ir korupcijos riziką). Todėl svarbu, kad rizikos nustatymas būtų visapusiškas.

Rizikos nustatymas turi būti nuolatinis ir pasikartojantis procesas, dažnai integruotas į planavimo procesą. Dažnai pravartu vertinti riziką pagal „tuščio popieriaus lapo“ principą, ne vien siejant su ankstesniu įvertinimu. Tai padeda nustatyti organizacijos rizikos charakteristikos pokyčius, atsirandančius keičiantis ekonominei ir reguliavimo aplinkai bei vidaus ir išorės veiklos sąlygoms, nustatant naujus ar pakeitus tikslus.

Rizikai nustatyti būtina turėti tinkamas priemones. Dažniausiai naudojamos priemonės – rizikos peržiūros užsakymas ir rizikos savianalizė.

Rizikos peržiūros užsakymas - tai procedūra „iš viršaus į apačią“. Įkuriama grupė visai organizacijos veiklai įvertinti pagal nustatytus tikslus ir identifikuoti susijusią riziką. Grupė organizuoja pokalbius su pagrindiniais visų organizacijos lygių darbuotojais ir sudaro visos veiklos rizikos charakteristiką, tuo pačiu identifikuojant veiklos kryptis, veiklas ir funkcijas, galinčias būti itin jautriomis rizikai (įskaitant apgaulės ir korupcijos riziką).

Rizikos savianalizė - tai veikimo būdas „iš apačios į viršų“. Kiekvienas organizacijos lygmuo ir dalis pakviečiami peržiūrėti savo veiklą ir nustatyti riziką vertinant „iš apačios“. Tai gali būti atlikta dokumentavimo būdu (diagnozavimas atliekamas klausimynų pagrindu) arba organizuojant seminarus.

Šie du būdai vienas kito neeliminuoja ir, norint palengvinti rizikos nustatymą tiek visos organizacijos, tiek veiklų lygmeniu, geriausia derinti abu būdus.

Atliekant tokį įvertinimą, sudaroma rizikos veiksmų eilė, kad būtų galima nustatyti vadovybės prioritetus ir pateikti vadovybei informaciją, kuria remdamasi ši priims sprendimus, kurių rizikos veiksmų reikia imtis (pvz., tų, kurie turi potencialiai didžiausią poveikį ir yra didžiausia tikimybė, kad jie bus).

Riziką sukeliančių veiksmų gausa sąlygoja organizacijos patiriamos rizikos įvairovę. Ši įvairovė priklauso nuo klasifikavimo kriterijų ir tikslų. Tik identifikavus didžiausias rizikas, galima efektyviai jas suvaldyti ir pasiekti geriausių rezultatų.

Biudžeto formavimo rizikos identifikavimas – tai bandymas nustatyti grėsmę, veikiančią biudžeto planą. Tai yra pirmas žingsnis prie rizikos išvengimo.

VSDFV darbuotojai, atsakingi už rizikos veiksmų nustatymą, identifikuoja Fondo administravimo įstaigų veiklos rizikos veiksmus išanalizavę veiklos klaidas, sudaro rizikos veiksmų sąrašą, nurodydami veiklos sritį, kurioje tikėtina veiklos rizika, rizikos veiksmo pavadinimą ir aprašymą, taip pat veiksmo rizikos valdymo priemones.

Kad būtų galima nuspręsti, kaip valdyti riziką, būtina ne tik iš esmės nustatyti, kad yra tam tikros rūšies rizika, bet ir įvertinti tikimybę, kad ji bus. Rizikos analizės metodikos gali būti įvairios, daugiausia todėl, kad daugumą rizikos veiksmų sunku kiekybiškai įvertinti (pvz., reputacijos rizika), o kitas lengva išreikšti skaitine forma (kai kurios finansinės rizikos rūšys). Pirmuoju atveju subjektyvesnis vertinimas dažnai lieka vienintele galimybe. Šia prasme rizikos vertinimas yra labiau

menas negu mokslas. Tačiau sistemingų rizikos kiekybinio įvertinimo kriterijų taikymas mažina proceso subjektyvumą, nes suteikia pagrindą nuosekliems sprendimams.

Rizikos analizės ir vertinimo etapo tikslas – nustatyti, kurios rizikos yra pakankamai svarbios ir reikšmingos, kad vadovybei vertėtų į jas atkreipti dėmesį. Rizikos įvertinamos atsižvelgiant į tris faktorius: **tikimybę (galimybę), galimų padarinių poveikį ir idiegtų priemonių efektyvumą** (Gairės, 2014, p. 80). Vienas iš pagrindinių rizikos įvertinimo tikslų – suteikti vadovybei informacijos apie rizikos sritis, kuriose būtina imtis veiksmų, ir jų santykinę prioritetiškumą. Todėl paprastai sudaroma tam tikra rizikos skirstymo į kategorijas sistema, pvz., didelė, vidutinė ar maža rizika. Geriausia, kad kategorijų būtų nedaug, nes per daug smulkinant gali būti nustatyti rizikos laipsniai, kurių tikrovėje neįmanoma aiškiai atskirti.

Rizikos įvertinimas yra bandymas įvertinti rizikos galimybę, tikimybę, kad rizika tikrai yra, ir kokios bus tos rizikos pasekmės. Galimas rizikos pasekmės sąlygoja trys aplinkybės: rizikos esmė (parodo galimas problemas), apimtis (parodo kiek rimta yra rizika) ir laikas kaip ilgai bus jaučiama įtaka. D. Apgar savo veikalą „Rizikos intelektas: kaip išmokti valdyti tai, ko nežinome“ paskyrė gebėjimo tinkamai įvertinti riziką svarbai. „Privalome įvertinti riziką, kad žinotume, kiek pastangų turime įdėti, norėdami ją kontroliuoti“ (Apgar, 2007, p. 31). Skirtumas, kaip žmonės vertina riziką, tikriausiai lems skirtingus jų sprendimus dėl tos rizikos valdymo. „Rizikos įvertinimo gebėjimas tampa svarbiausias įgūdis, galintis lemti sėkmę“ (Apgar, 2007, p. 42).

Rizikos vertinimas prasideda nuo rizikos pažinimo. Rizikos pažinimas apima du dalykus. Pirma, reikia suformuluoti galimus problemų, kurios gali kilti dėl tos rizikos, sprendimus arba rasti atsakymus į galimus klausimus apie šios rizikos kilmę. Antra, rizikos pažinimui reikalinga patirtis, kuri galėtų pasakyti, kokie sprendimai gali būti teisingi, kurie būtų neteisingi, o kuriems reikia daugiau pasirinkimo galimybių. Rizikos vertinimas apima du etapus. Pirma, apskaičiuojamas nesaugumas nuo to, kas lemia riziką (paprastai tai vadinama rizikos veiksnium). Tada įvertinamas paties rizikos veiksnio padarinių kintamumas. Antrasis žingsnis – suprasti rizikos veiksnio kintamumą.

D. Apgar (2007) teigia, kad „praeities duomenys – geriausias ir vienintelis orientyras atsitiktinių rizikų veiksmų kintamumo atžvilgiu; nė vienas dalyvis neturi išskirtinių žinių apie tai, ar praeities duomenys keisis, ar ne“ (p. 50).

Rizikos vertinimas, kaip vidaus kontrolės elementas, atlieka svarbų vaidmenį atrenkant reikiamą kontrolės veiklą. Tai rizikos, susijusios su organizacijos tikslų pasiekimu, nustatymas bei analizė ir reikiamos reakcijos numatymo procesas. Vadinasi, tikslų nustatymas yra būtinoji rizikos vertinimo sąlyga. Tikslai turi būti apibrėžti prieš vadovybei identifikuojant rizikos veiksnius ir imantis reikiamų veiksmų jiems valdyti. Tai reiškia, jog rizikos veiksniai turi būti vertinami nuolat ir imamasi priemonių jiems mažinti. Tai turi būti atliekama efektyviai sąnaudų požiūriu ir turint darbuotojų, pasižyminčių galimos rizikos nustatymo ir vertinimo įgūdžiais. Vidaus kontrolės veikla – tai reagavimas į riziką, nes

ji skirta sumažinti neužtikrintumą dėl rezultato. VSDF veiklos rizikos veiksniai vertinami atsižvelgiant į tris faktorius: pasireiškimo tikimybę (galimybę), galimų padarinių poveikį ir įdiegtų kontrolės priemonių veiksmingumą. Veiklos rizikos vertinimui naudojamos nustatytos vertinimo skalės (žr. 4 lent.).

4 lentelė. VSDF administravimo įstaigų veiklos rizikos veiksnių tikimybės, poveikio ir įdiegtų kontrolės priemonių veiksmingumo vertinimo skalės

1. Atsitikimo tikimybės vertinimas					
Galimybė	Labai tikėtina (>50%)	Gana tikėtina (>20%)	Tikėtina (>10%)	Nelabai tikėtina (>1%)	Mažai tikėtina (<1%)
<i>Balai</i>	5	4	3	2	1
2. Poveikio įstaigoms vertinimas					
Poveikis	Kritinis	Reikšmingas	Vidutinis	Nežymus	Nereikšmingas
<i>Balai</i>	5	4	3	2	1
3. Įdiegtų kontrolės priemonių veiksmingumo vertinimas					
Kontrolės priemonių veiksmingumas	Mažai veiksmingos kontrolės priemonės arba jų nėra	Pakankamai veiksmingos kontrolės priemonės	Labai veiksmingos kontrolės priemonės		
<i>Balai</i>	3	2	1		

Šaltinis: VSDF administravimo įstaigų veiklos rizikos valdymo metodika [nepublikuota]

Rizikos svarba nustatoma sudauginant rizikos tikimybės įvertinimo rodiklį, poveikio įvertinimo rodiklį ir įdiegtų kontrolės priemonių veiksmingumo rodiklį.

Tikimybės įvertinimas atliekamas remiantis patirtimi, Fondo administravimo įstaigų pagrindinių veiklos rodiklių duomenų saugykloje turimos informacijos analizės rodikliais ir indikatoriais, taip pat atsižvelgiant į naujų ar numatomų aplinkybių įtaką vertinamos rizikos tikimybei. Rizikos veiksnių vertinimas grindžiamas asmenine Rizikos valdymo komiteto/Rizikos valdymo grupės nario nuomone. Atlikus pirmiau aptartus veiksmus, parengiama organizacijos rizikos charakteristika. Parengusi rizikos charakteristiką, organizacija gali svarstyti, kaip tinkamai reaguoti į riziką. Kiekvienais metais tvirtinamas Fondo administravimo įstaigų aukštos svarbos lygmens rizikos veiksnių valdymo priemonių planas. Rizikos veiksniams, kurių svarba yra vidutinė ar žema, numatomos analizės, stebėjimo metodai bei būdai. Rizikos valdymo planas turi būti reguliariai peržiūrimas ir atnaujinamas.

Reagavimą į riziką galima suskirstyti į keturias kategorijas. Kai kuriais atvejais riziką galima perduoti, toleruoti arba nutraukti veiklą. Tačiau daugeliu atvejų riziką reikia mažinti ir organizacija turi įdiegti ir palaikyti veiksmingą vidaus kontrolės sistemą, kad rizika išliktų priimtino laipsnio.

Kadangi viešojo sektoriaus, ekonominės, pramonės šakos, reguliavimo ir veiklos sąlygos nuolat keičiasi, kinta ir organizacijos rizikos aplinka, todėl prioritetiniai tikslai ir su jais susijusių rizikos veiksnių reikšmė irgi keičiasi. Rizikos įvertinimui labai didelę reikšmę turi nuolatinis ir pasikartojantis

procesas, kurio metu įvertinamos pasikeitusios sąlygos (rizikos vertinimo ciklas) ir prireikus imamasi veiksmų. Rizikos charakteristiką ir susijusias kontrolės priemones reikia reguliariai iš naujo įvertinti ir apsvarstyti siekiant įsitikinti, jog rizikos charakteristika tebėra aktuali, kad reakcija į riziką išlieka reikiamai orientuota bei proporcinga ir kad riziką mažinančios kontrolės priemonės išlieka veiksmingos, kai laikui bėgant rizika keičiasi.

Kai kurios rizikos atveju ją geriausia perduoti. Tai galima atlikti įprastai apsidraudžiant, mokant trečiajam asmeniui už rizikos prisiėmimą kitu būdu arba numatant atitinkamas sutarčių nuostatas. Gebėjimas kažką atlikti kai kurių rizikos veiksnių atžvilgiu gali būti ribotas arba veiksmų atlikimo išlaidos gali būti neproporcingos galimos naudos atžvilgiu. Tokiais atvejais riziką geriausia toleruoti.

Kai kurią riziką galima tik sumažinti iki priimtino lygio nutraukiant veiklą. Viešajame sektoriuje galimybės nutraukti veiklą gali būti labai ribotos palyginti su privačiuoju sektoriumi. Viešajame sektoriuje kai kurios veiklos atliekamos todėl, kad susijusi rizika tokia didelė, jog nėra kito būdo pasiekti rezultatų visuomenės naudai.

Apibendrinant, galima teigti, kad rizika - sprendimų situacija, kurioje egzistuoja faktinių rezultatų nukrypimo nuo prognozuojamų galimybės. Rizikos valdymas – tai sisteminis procesas, kurio metu subjektas identifikuoja ir įvertina sąlygas ir (ar) įvykius, galinčius turėti neigiamos įtakos veiklai, priima ir įgyvendina sprendimus dėl neigiamos įtakos sumažinimo iki priimtino lygio, vykdo rizikos veiksnių priežiūrą. Rizikos valdymo proceso tikslas - sumažinti riziką iki priimtino lygio. Biudžeto formavimo rizikos identifikavimas – tai bandymas nustatyti grėsmę, veikiančią biudžeto planą. Pagrindinių rizikos veiksnių nustatymas svarbus ne tik siekiant išaiškinti svarbiausias sritis, kurioms reikia skirti rizikos vertinimo išteklių, bet ir paskirstyti atsakomybę už šių rizikos veiksnių valdymą. Tik identifikavus didžiausias rizikas, galima efektyviai jas suvaldyti ir pasiekti geriausių rezultatų. Rizikos valdymo metu ne tik identifikuojama ir išmatuojama rizika, bet ir sukuriamos kontrolės procedūros tai rizikai valdyti bei vykdoma tokių procedūrų taikymo stebėseną. Antrame darbo skyriuje bus atlikta Fondo biudžeto struktūrinė ir dinaminė analizė, kuri parodys, ar Fondo administravimo organai pajėgūs valdyti išorinius – ekonominius, politinius ir demografinius – rizikos veiksnius.

1.5. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo tyrimo metodologija

Apibendrinant išanalizuotą literatūrą bei atsižvelgiant į iškeltą mokslinio darbo tikslą, valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimui turinčių įtaką rizikos veiksnių nustatymui, šių veiksnių įtakos ir atsiradimo tikimybės įvertinimui atlikti, ir Fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo kryptims numatyti, naudojami šiame skyriuje aprašomi metodai.

Ekonominiai veiksniai ir jų įtaka Fondo biudžeto formavimui įvertinama šiais metodais:

Duomenų analizės metodas – empirinių tyrimo duomenų nagrinėjimas, įvairių samprotavimų ir matematinių statistinių metodų pagrindu, remiantis antrine informacija, kada atskleidžiami tyrimo kintamųjų ryšiai. Darbe empirinių tyrimo duomenų analizė atliekama specifinių, matematinių statistinių (dinamikos eilučių) metodų pagrindu. Tyrimai naudojami antriniai (finansinių ataskaitų ir statistiniai) duomenys.

Analizuojant kiekybinius makroekonominius rodiklius darbe naudojami tradiciniai *matematinės statistikos metodai*. Statistinės informacijos analizėje svarbią vietą užima išvestiniai apibendrinamieji rodikliai – santykiniai dydžiai ir vidurkiai. Santykiniai dydžiai svarbūs analizuojant socialinius, ekonominius, verslo bei kitus reiškinius, nes absoliutiniai dydžiai ne visuomet visapusiškai apibūdina reiškinį ir jos kitimą. Dažniausiai tik lyginant, t. y. skaičiuojant santykinį dydį, absoliutinis dydis parodo savo tikrąją reikšmę. Santykiniai dydžiai apibūdina nagrinėjamų reiškinių požymių tarpusavio santykius.

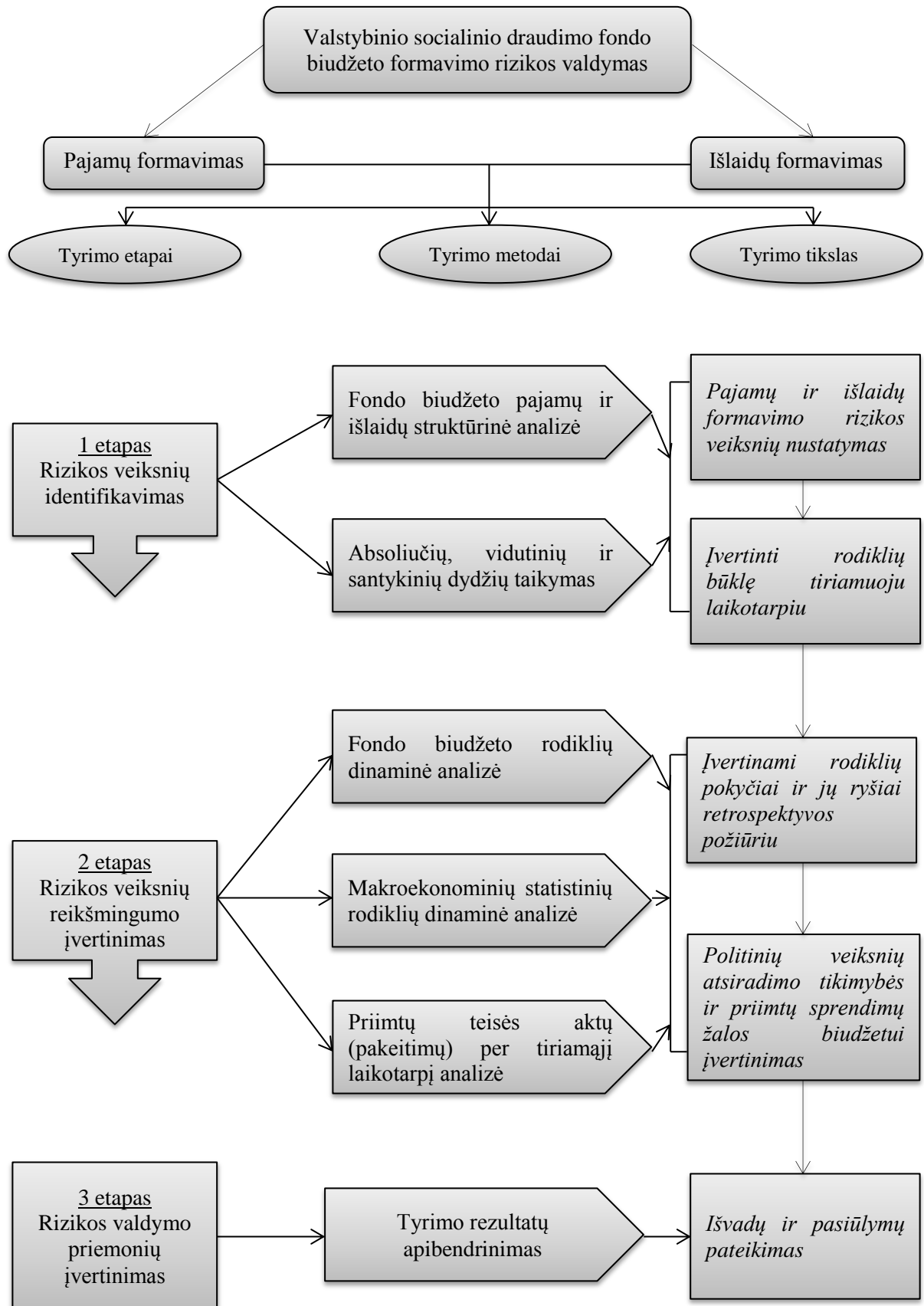
Palyginimas – dažniausiai taikomas analizės būdas, juo pradedama analizė. Taikomos įvairios palyginimo formos: palyginama su planu, su praėjusiu laikotarpiu, su vidutiniais dydžiais, su geriausiais rezultatais. Įvairios palyginimo formos padeda atskleisti rezervus veiklai gerinti. Darbe palyginimo metodas naudojamas, siekiant palyginti Fondo biudžeto įmokų ir išmokų skirtingų laikotarpių duomenis.

Struktūrinė analizė suteikia galimybę išaiškinti socialinio reiškinio funkcionavimą ir raidą struktūrizuotoje socialinėje aplinkoje. Nagrinėjant struktūrinės analizės lyginamąjį socialinį fenomeną, išskiriama daugybė formalių elementų, kurių tarpusavio ryšiai nagrinėjami kaip pagrindas nepasikeitusiai esamos sistemos struktūrai išsaugoti.

Apibendrinant aprašytus analizės metodus, taikytinus vertinant kiekybinius makroekonominius rodiklius bei politinių rizikos veiksnių tikimybę, šiame magistro darbe pasitelkiami tyrimo etapai, kuriuose bus pritaikyti aptarti analizės metodai.

Realizuojant magistro darbe iškeltus uždavinius, pirmame etape, remiantis sukaupta statistine informacija, įvertinama Fondo biudžeto pajamų ir išlaidų buklė 2007–2014 m. laikotarpyje, nustatomi svarbiausi rizikos veiksniai; antrame etape, taikant dinamikos eilučių metodus, tiriama Fondo biudžeto pajamų ir išlaidų pokyčiai retrospektyvos požiūriu (absoliučiu, santykiniu bei vidutiniu dydžiu taikymas); įvertinamas pirmame etape išskirtų veiksnių poveikis rodiklių dinamikai; trečiame etape – apibendrinami tyrimo rezultatai bei pateikiamos rekomendacijos dėl Fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo kryptų.

Tyrimo etapai pateikiami 4 paveiksle.

4 pav. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto tyrimo etapai

2. VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO FONDO BIUDŽETO RODIKLIUS SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ NUSTATYMAS IR ĮVERTINIMAS

Siekiant socialinio draudimo sistemos stabilumo ir tvarumo, būtina subalansuoti valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą. Tai yra labai sunkus procesas, kuris nepriklauso nuo pačios socialinio draudimo fondo veiklos. Nors prognozuojamas visuomenės senėjimas yra pagrindinė tema šiandieniniame socialinės apsaugos diskurse, remiantis istorine socialinio draudimo patirtimi Lietuvoje, galima teigti, kad pagrindiniai veiksniai, kurie turi įtaką valstybinio socialinio draudimo sistemos tvarumui ir stabilumui, yra ekonominiai ir politiniai.

Anot Bartkaus (2009), „socialinis draudimas ir jo rodiklių kitimas iš esmės yra šalies ūkio būklės atspindys ir atspindi visoje ekonomikoje vyraujančias tendencijas. Analogiškai, nepalankios socialinio draudimo rodiklių kitimo tendencijos nurodo ilgalaikes ir trumpalaikes problemas šalies ekonomikoje“. Valdant Fondo biudžetą, rizika suprantama kaip sprendimų situacija, kurioje egzistuoja faktinių rezultatų nukrypimo nuo prognozuojamų galimybė.

2.1. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamų plano vykdymą sąlygojantys veiksniai

Fondo biudžeto pajamų apskaitai taikomas kaupimo principas. Pajamos pripažįstamos ir registruojamos apskaitoje bei rodomos fondo biudžeto vykdymo ataskaitose tą laikotarpį, kurį yra uždirbamos, nepriklausomai nuo pinigų gavimo momento.

Fondo biudžeto pajamos kitiems biudžetiniams metams planuojamos taip:

1) **draudėjų ir apdraustųjų įmokos** - atsižvelgiant į Finansų ministerijos parengtą atitinkamų metų šalies ekonominės raidos scenarijų, kitiems biudžetiniams metams numatomus socialinio draudimo įmokų tarifus (draudėjų, apdraustųjų, savarankiškai dirbančių ar valstybiniu savanoriškuoju socialiniu draudimu apsidraudusių asmenų mokamų įmokų dydžių matas atskiroms socialinio draudimo rūšims, nustatomas siekiant užtikrinti pakankamą finansavimą šių rūšių socialiniam draudimui vykdyti; tarifai yra išreiškiami procentais nuo draudžiamųjų pajamų bazės arba socialiniam draudimui deklaruojamų pajamų sumos, arba valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžio) atskiroms socialinio draudimo rūšims, paskutinių dvejų metų draudžiamųjų pajamų bazės (apdraustųjų pajamos, nuo kurių privalo būti skaičiuojamos valstybinio socialinio draudimo įmokos) ir valstybiniu socialiniu draudimu apdraustųjų skaičiaus kitimą.

Finansų ministerija makroekonominių rodiklių projekcijas rengia vadovaudamasi bendrosios ir dalinės pusiausvyros modeliavimo principais ir nacionalinės sąskaitybos principais. Projekcijos yra

grindžiamos prielaida dėl išankstinių duomenų tikslumo. Taikomi regresinės analizės ir ekonometrinio modeliavimo metodai. Projektijos yra derinamos su Lietuvos banko, šakinių ministerijų ir Statistikos departamento ekspertais.

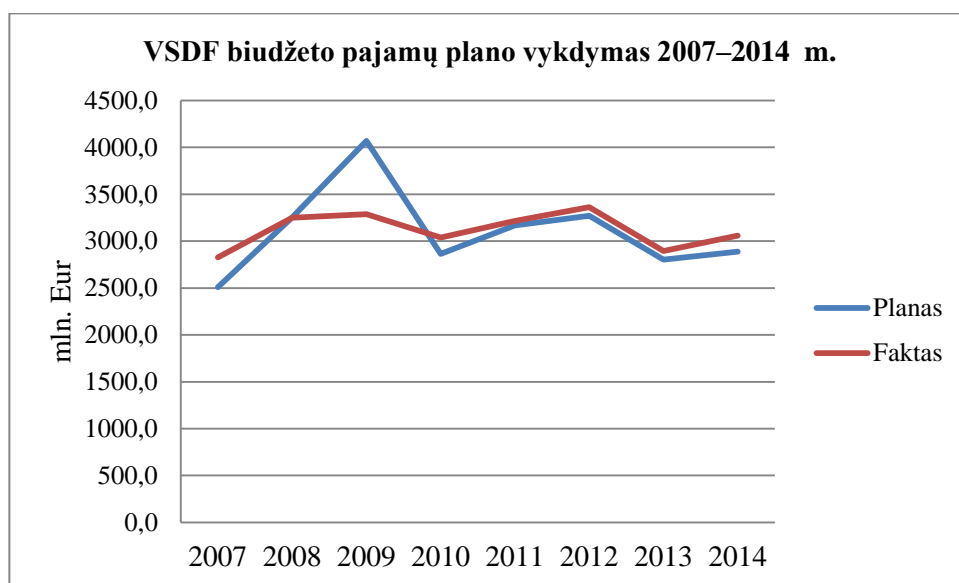
2) **savarankiškai dirbančių asmenų įmokos** – atsižvelgiant į šių asmenų socialiniam draudimui deklaruotų pajamų ir šių asmenų skaičiaus kitimą per paskutinius dvejus metus, kitiems biudžetiniams metams numatomus valstybinės socialinio draudimo pagrindinės pensijos dalies (toliau - bazinė pensija) ir minimaliosios mėnesinės algos (toliau – MMA) dydžius.

3) **savanoriškuoju socialiniu draudimu** apsidraudusių asmenų įmokos – atsižvelgiant į šių asmenų socialiniam draudimui deklaruotų draudžiamųjų pajamų ir savanoriškojo socialinio draudimo įmokų tarifus, kitiems biudžetiniams metams numatomus bazinės pensijos ir MMA dydžius.

4) valstybės biudžeto **už valstybės lėšomis draudžiamus asmenis įmokos** – atsižvelgiant į šių asmenų skaičiaus kitimą per paskutinius dvejus metus, kitiems biudžetiniams metams numatomus bazinės pensijos ir MMA dydžius.

5) **kitos Fondo biudžeto pajamos** planuojamos atsižvelgiant į šių pajamų kitimą per paskutinius dvejus metus.

Fondo biudžeto pajamų plano vykdymas 2007–2014 metais pavaizduotas 5 paveiksle, Fondo biudžeto pajamų plano vykdymo rodikliai pateikti 2 priede.

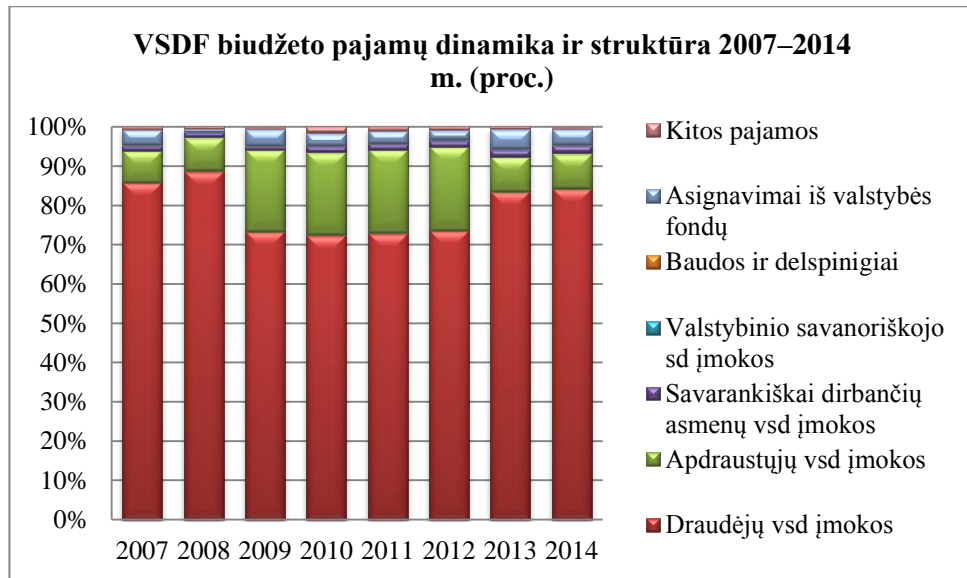
Šaltinis: parengta autorės pagal VSDF 2007–2014 m. biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinius (rodikliai perskaičiuoti eurai santykiu 1 Eur=3,4528 Lt)

5 pav. VSDF biudžeto pajamų plano vykdymas 2007–2014 metais

2007 m. pajamų planas įvykdytas 112,6 proc. Tą sąlygojo 4,6 proc. didesnis negu planuotas vidutinis metinis apdraustųjų skaičius, 10,1 proc. didesnis negu planuotas vidutinis mėnesinis darbo

užmokestis, nuo kurio skaičiuojamos socialinio draudimo įmokos, bei 22 proc. didesnis negu planuotas dirbančių pagal verslo liudijimus asmenų skaičius. 2008 m. pajamų planas įvykdytas 99,9 proc. Tą sąlygojo 0,9 proc. mažesnis negu planuotas vidutinis mėnesinis darbo užmokestis, 7,1 proc. mažesnis negu planuotas individualia veikla užsiimančių asmenų skaičius, 12,2 proc. didesnis negu planuotas dirbančių pagal verslo liudijimus skaičius. 2009 m. pajamų planas įvykdytas 80,8 proc. Tą sąlygojo 8,2 proc. mažesnis negu planuotas vidutinis metinis apdraustųjų skaičius, 13,1 proc. mažesnis negu planuotas vidutinis mėnesinis darbo užmokestis, 64,8 proc. mažesnis negu planuotas individualią veiklą vykdančių asmenų skaičius, 38,4 proc. mažesnis negu planuotas dirbančių pagal verslo liudijimus skaičius. 2010 m. pajamų planas įvykdytas 106,1 proc. Tą sąlygojo 4,3 proc. didesnis negu planuotas vidutinis mėnesinis darbo užmokestis, 16 proc. didesnis negu planuotas ūkininkų skaičius, nors individualia veikla užsiimančių asmenų ir dirbančių pagal verslo liudijimus skaičius vėl buvo mažesnis negu planuotas – atitinkamai 22,4 ir 60,8 proc. 2011 m. pajamų planas įvykdytas 101,5 proc. Tą labiausiai sąlygojo 17,5 proc. didesnis negu planuotas ūkininkų skaičius. 2012 m. pajamų planas įvykdytas 102,9 proc. Tą sąlygojo 3,3 proc. didesnis negu planuotas apdraustųjų asmenų skaičius bei 152 proc. didesnis negu planuotas kitų valstybės lėšomis draudžiamų asmenų skaičius. 2013 m. pajamų planas įvykdytas 103,3 proc. Tą labiausiai sąlygojo 182 proc. didesnis negu planuotas kitų valstybės lėšomis apdraustų asmenų skaičius bei 77,4 proc. didesnis negu planuotas savanoriškai apsidraudusių asmenų skaičius. Pajamų iš valstybinio savanoriškojo socialinio draudimo įmokų augimą lėmė nuo 2013 01 01 įsigaliojusios naujos Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nuostatos dėl valstybinių socialinio draudimo pensijų apskaičiavimo pagal draudžiamąsias pajamas, turėtas nuo 1994 01 01, pagal kurias asmenims, gaunantiems pensiją ir mokantiems savanoriškojo socialinio draudimo pensijų įmokas ne mažiau kaip vienerius metus (ar trumpesnę laiką, jei asmeniui iki būtinojo stažo trūksta mažiau nei vienerių metų stažo), pensija skiriama iš naujo, taikant 2013 01 01 įsigaliojusią palankesnę pensijų skaičiavimo tvarką. 2014 m. pajamų planas įvykdytas 105,9 proc. Tą sąlygojo 2,1 proc. didesnis negu planuotas apdraustų asmenų skaičius, 99 proc. didesnis negu planuotas kitų valstybės lėšomis apdraustų asmenų skaičius bei 19,6 proc. didesnis negu planuotas savanoriškai apsidraudusių asmenų skaičius.

Aukštos svarbos rizikos veiksnių, lemiančių Fondo biudžeto pajamų uždirbimo lygį, identifikavimui būtina atlikti Fondo pajamų struktūrinę analizę, nustatyti svarbiausią Fondo pajamų rūšį ir šių pajamų lygį lemiančius veiksniai. Fondo biudžeto pajamų dinamika ir struktūra 2007–2014 m. pavaizduota 6 paveiksle.

Šaltinis: parengta autorės remiantis 2007–2014 m. VSDF biudžeto vykdymo ataskaitų duomenimis

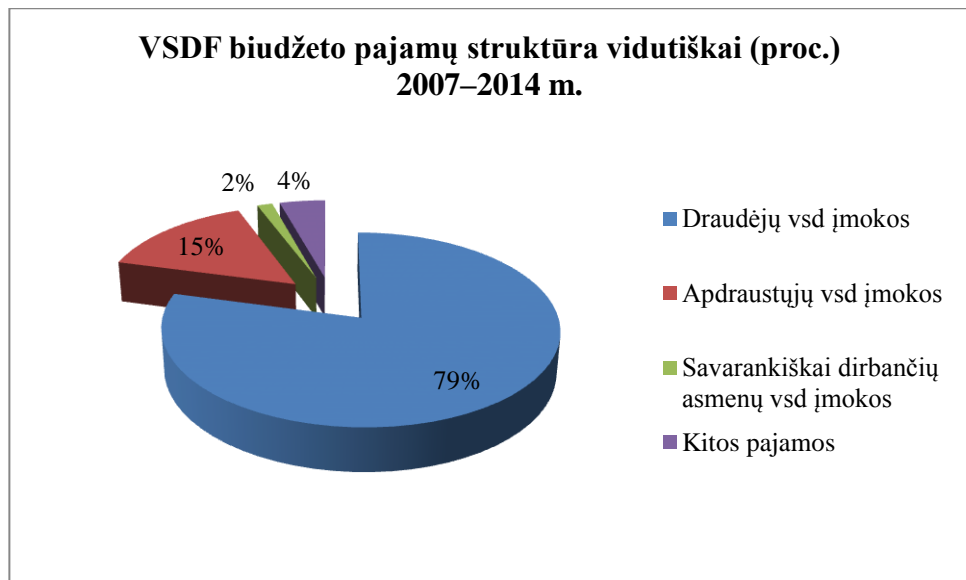
6 pav. VSDF biudžeto pajamų dinamika ir struktūra 2007–2014 m. (proc.)

Iš pateikto paveikslo bei duomenų, gautų atlikus Fondo biudžeto pajamų vertikaliają analizę (žr. 3 priedą), galima išskirti 4 svarbiausias Fondo biudžeto pajamų grupes:

1. Draudėjų valstybinio socialinio draudimo įmokos;
2. Apdraustųjų valstybinio socialinio draudimo įmokos;
3. Savarankiškai dirbančių asmenų valstybinio socialinio draudimo įmokos;
4. Kitos pajamos.

Taip pat pastebima, kad Fondo biudžeto tam tikros pajamų rūšies svoris nėra pastovus: draudėjų įmokų lygis svyruoja vidutiniškai nuo 87 proc. 2007–2008 m. iki 73 proc. 2009–2012 m., ir 84 proc. visų pajamų sudarė 2013–2014 m.; apdraustųjų įmokų lygis svyruoja vidutiniškai nuo 8,4 proc. 2007–2008 m. iki 21 proc. 2009–2012 m., ir apie 9 proc. visų pajamų sudarė 2013–2014 m.; savarankiškai dirbančių asmenų svoris biudžeto pajamose per visą tiriamąjį laikotarpį, išskyrus 2009 metus, turėjo tendenciją 0,1 proc. didėti, 2009 m. palyginus su 2008 m. sumažėjo apie 50 proc.

Fondo biudžeto pajamų struktūra vidutiniškai per tiriamąjį laikotarpį pavaizduota 7 paveiksle.

Šaltinis: parengta autorės pagal VSDF 2007–2014 m. biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinius

7 pav. VSDF biudžeto 2007–2014 m. pagrindinių pajamų struktūra vidutiniškai (proc.)

Iš paveiksle pateiktų duomenų matyti, kiek procentų bendrųjų pajamų sudaro atskiros pajamų grupės 2007–2014 m. vidutiniškai. Fondo biudžeto pajamų pagrindą (94 proc.) per tiriamąjį laikotarpį sudarė draudėjų (79 proc.) ir apdraustųjų (15 proc.) valstybinio socialinio draudimo įmokos. Savarankiškai dirbančių asmenų įmokos vidutiniškai per tiriamąjį laikotarpį sudarė 2 proc., kitos pajamos – 4,3 proc., iš kurių 3,3 proc. - asignavimai iš valstybės biudžeto ar kitų valstybinių fondų, skirti Pensijų sistemos reformai įgyvendinti.

Draudėjų (darbdavių) ir apdraustųjų (darbuotojų) įmokos apskaičiuojamos kaip darbuotojui priskaičiuoto darbo užmokesčio sumos, ne mažesnės kaip minimalioji mėnesinė alga, ir kitų su darbo santykiais susijusių priemonių, premijų ir kitų išmokų procentas. Todėl draudėjų ir apdraustųjų įmokos priklauso nuo šių rodiklių:

- Apdraustųjų skaičius;
- Vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio;
- Minimalios mėnesinės algos dydžio;
- Socialinio draudimo įmokų tarifo.

Atsižvelgiant į draudžiamųjų pajamų bazės sudedamąsias dalis, Fondo biudžeto metinę pajamų sumą galima užrašyti formule:

$$C_t = \omega_t \tau_t n_t; \quad (1)$$

Čia: ω_t – draudžiamųjų pajamų bazė;

τ_t – socialinio draudimo įmokų tarifas;

n_t – vidutinis metinis apdraustųjų skaičius.

Valstybinio socialinio draudimo įmokos skaičiuojamos nustatytais atskiroms socialinio draudimo rūšims procentais nuo draudžiamųjų pajamų bazės.

Draudžiamųjų pajamų bazė – apdraustųjų pajamos, nuo kurių privalo būti skaičiuojamos valstybinio socialinio draudimo įmokos. Priklausomai nuo draudžiamų socialiniu draudimu asmenų kategorijų draudžiamųjų pajamų bazė bei tarifai skiriasi.

Įmokų tarifai – draudėjų, apdraustųjų, savarankiškai dirbančių, valstybiniu ar savanorišku socialiniu draudimu apsidraudusių asmenų mokamų įmokų dydžių matas atskiroms socialinio draudimo rūšims, nustatomas siekiant užtikrinti pakankamą finansavimą šių rūšių socialiniam draudimui vykdyti. Tarifai yra išreiškiami procentais nuo draudžiamųjų pajamų bazės arba socialiniam draudimui deklaruojamų pajamų sumos, arba valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydžio ir tvirtinami Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymu kiekvienais biudžetiniams metams.

Minimalios mėnesinės algos dydį nustato Vyriausybė Trišalės tarybos teikimu. Socialinių partnerių susitarimu Lietuvos Respublikos Trišalė taryba yra sudaroma iš vienodo skaičiaus lygiateisių narių: centrinių (respublikinių) profesinių sąjungų, darbdavių organizacijų ir Vyriausybės atstovų. Valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydį tvirtina Vyriausybė Valstybinio socialinio draudimo fondo tarybos teikimu.

Draudėjų, apdraustųjų asmenų skaičiaus, valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifų, ir minimalios mėnesinės algos (MMA) dydžių kitimo tendencijos per tiriamąjį laikotarpį pateikti 5 lentelėje.

5 lentelė. VSDF biudžeto pajamų lygi sąlygojančių veiksnių kitimo tendencijos 2007–2014 metais

Metai	Draudėjų ir apdraustųjų įmokos (mln. Eur)	Apdraustųjų asmenų sk. (tūkst.)	Vidutinės apdraustųjų pajamos (Eur.)	MMA ¹ (Eur)	Bendras draudėjų ir apdraustųjų tarifas	Nedarbo lygis (proc.)	BVP vienam gyventojui (tūkst. Eur)
2007	2659,9	1321,7	474,5	188,3	34,0	4,2	9,0
2008	3163,8	1330,2	559,1	231,7	34,0	5,8	10,2
2009	3102,5	1195,3	516,5	231,7	40,0	13,8	8,5
2010	2814,6	1129,8	496,0	231,7	40,0	17,8	9,0
2011	3031,4	1175,7	507,3	231,7	40,0	15,4	10,3
2012	3196,5	1219,0	518,2	237,7	40,0	13,4	11,2
2013	2678,7	1242,1	550,4	289,6	40,0	11,8	11,8
2014	2856,3	1270,9	574,6	292,2	40,0	10,7	12,4

¹ 2007, 2012 ir 2014 metų MMA dydžiai apskaičiuoti taikant svertinį vidurkį (laikotarpiais nuo 2007 01 01 iki 2007 06 30 - 173,8 Eur, nuo 2007 07 01 iki 2007 12 31 - 202,7 Eur, nuo 2012 01 01 iki 2012 07 31 - 231,7 Eur, nuo 2012 08 01

iki 2012 12 31 - 246,2 Eur, nuo 2014 01 01 iki 2014 09 30 - 289,6 Eur ir nuo 2014 10 01 iki 2014 12 31 - 299,8 Eur (rodikliai išreikšti eurai santykiu 1 Eur=3,4528 Lt).

Šaltinis: parengta autorės remiantis VSDF biudžeto vykdymo ataskaitomis, Statistikos departamento statistiniais rodikliais už 2007–2014 m.

2007–2009 m. Fondo pajamų augimui įtakos turėjo 2007–2008 m. palanki šalies ekonominė situacija bei 2009 m. padidintas apdraustųjų įmokų tarifas.

Iš 5 lentelės duomenų matyti, kad 2008 metais, palyginus su 2007 metais, draudėjų ir apdraustųjų valstybinio socialinio draudimo įmokos padidėjo 503,9 mln. Eur arba 18,9 proc. Tokį pajamų padidėjimą labiausiai sąlygojo vidutinių apdraustųjų pajamų padidėjimas 84,6 Eur arba 15 proc., apdraustųjų skaičius padidėjo nežymiai - tik 0,6 proc. (arba 8,5 tūkst. žmonių). Vidutinių apdraustųjų pajamų padidėjimo lygį iš dalies sąlygojo minimalios mėnesinės algos padidinimas 23 proc. bei ekonomikos augimas – BVP, tenkantis vienam gyventojui, palyginus su 2007 metais, padidėjo 13,3 proc. Be to, 2008 metais užfiksuotas didžiausias per tiriamąjį laikotarpį apdraustųjų asmenų visomis socialinio draudimo rūšimis skaičius. 2008 metų apdraustųjų skaičiaus lygis per visą tiriamąjį laikotarpį nebuvo pasiektas.

2009 metais, palyginus su 2008 metais, Fondo biudžeto pajamos iš draudėjų ir apdraustųjų valstybinio socialinio draudimo įmokų sumažėjo 61,3 mln. Eur arba 1,9 proc. Tokį nežymų pajamų sumažėjimą sąlygojo padidintas 6 proc. apdraustųjų valstybinio socialinio draudimo tarifas, nes faktiškai dėl ekonomikos smukimo, kurį vaizdžiai parodo BVP, tenkančio vienam gyventojui, sumažėjimas apie 17 proc., nedarbo lygio padidėjimas 8,0 proc., sumažėjo apdraustųjų skaičius 134,9 tūkst. žm. arba 10,1 proc. ir apdraustųjų vidutinės pajamos 42,6 Eur arba 7,6 proc. Dėl apdraustųjų valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifo padidinimo, pajamos iš apdraustųjų įmokų padidėjo 408,6 mln. Eur arba 147,6 proc., Fondo biudžeto pajamos iš draudėjų įmokų sumažėjo 469,9 mln. Eur arba 16,3 proc. (papildoma informacija pateikta 2 priede). Tai yra, apdraustųjų įmokų ženklus padidėjimas atsverė draudėjų įmokų sumažėjimą.

2010 m. ekonominio sunkmečio padariniai neigiamai veikė Fondo pajamas. 2010 metais palyginus su 2009 metais, Fondo biudžeto pajamos iš draudėjų ir apdraustųjų įmokų sumažėjo 287,9 mln. Eur arba 9,3 proc. Tokį pajamų sumažėjimą sąlygojo apdraustųjų skaičiaus sumažėjimas 65,5 tūkst. žm. arba 5,5 proc. ir vidutinių apdraustųjų pajamų sumažėjimas 50,5 Eur arba 4 proc. Nors BVP padidėjimas apie 6 proc. parodo šalies ekonomikos atsigavimą, vis dėl to 2010 metais užfiksuotas didžiausias per tiriamąjį laikotarpį nedarbo lygio rodiklis – 17,8 proc., kuris palyginus su 2009 metais dar labiau padidėjo (4 proc.).

2011 m. dėl sumažėjusio nedarbo lygio, išaugusio vidutinio darbo užmokesčio Fondo pajamų surinkta daugiau nei 2010 m.

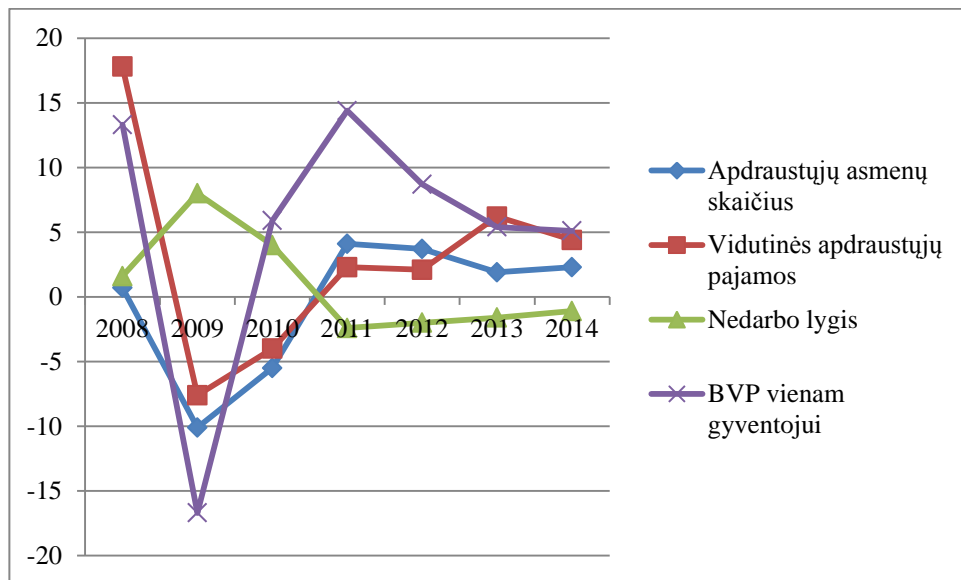
Nuo 2011 metų pastebima Fondo biudžeto pajamų didėjimo tendencija, nes didėjo apdraustųjų skaičius - vidutiniškai 3 proc. per metus, vidutinės apdraustųjų pajamos – vidutiniškai 3,8 proc. per

metus, mažėjo nedarbo lygis – vidutiniškai 1,8 proc. per metus, didėjo BVP, tenkantis vienam gyventojui, - apie 8,4 proc. per metus. 2011 metais, palyginus su 2010 metais, Fondo biudžeto pajamos iš draudėjų ir apdraustųjų valstybinio socialinio draudimo įmokų 216,8 mln. Eur arba 7,7 proc. Tokių pajamų padidėjimą sąlygojo apdraustųjų skaičiaus padidėjimas 45,9 tūkst. žm. arba 4,1 proc. ir jų vidutinių pajamų padidėjimas 11,3 Eur arba 2,3 proc. Nedarbo lygis 2011 metais sumažėjo 2,4 proc., BVP, tenkantis vienam gyventojui, padidėjo 1,3 tūkst. Eur arba 14,4 proc.

2012 metais, palyginus su 2011 metais, Fondo biudžeto pajamos iš draudėjų ir apdraustųjų įmokų padidėjo 165,1 mln. Eur arba 5,4 proc. Tokių pajamų padidėjimą sąlygojo apdraustųjų skaičiaus padidėjimas 43,3 tūkst. žm. arba 3,7 proc. ir jų vidutinių pajamų padidėjimas 10,9 Eur arba 2 proc. Apdraustųjų skaičiaus padidėjimą sąlygojo nedarbo lygio sumažėjimas 2 proc. bei šalies ekonomikos augimas (BVP padidėjo 8,7 proc.).

2013 metais pastebimas Fondo biudžeto pajamų iš draudėjų ir apdraustųjų įmokų sumažėjimas 217,8 mln. Eur arba 16,2 proc. Tokių pajamų sumažėjimą lėmė tai, kad nuo 2013 metų į Fondo biudžeto pajamas neįskaitomos valstybinio socialinio sveikatos draudimo įmokos, pervedamos į Privalomojo sveikatos draudimo fondą (3 proc. bendrojo draudėjų tarifo ir 6 proc. apdraustojo tarifo). Eliminavus sveikatos draudimo įmokas, Fondo biudžeto pajamos iš draudėjų ir apdraustųjų įmokų, palyginus su 2012 metais, padidėjo 8,1 proc. Tokių šių pajamų padidėjimą sąlygojo apdraustųjų skaičiaus padidėjimas 23,1 tūkst. žm. arba 2 proc. ir jų vidutinių pajamų padidėjimas 32,2 Eur arba 6,2 proc. 2014 metais, palyginus su 2013 metais, Fondo pajamos iš draudėjų ir apdraustųjų įmokų padidėjo 177,6 mln. Eur arba 6,6 proc. Tokių šių pajamų padidėjimą sąlygojo apdraustųjų skaičiaus padidėjimas 28,8 tūkst. žm. arba 2,3 proc. ir jų vidutinių pajamų padidėjimas 24,2 Eur arba 4,4 proc. Taip pat Fondo biudžeto pajamų iš draudėjų ir apdraustųjų įmokų padidėjimui 2012 ir 2013 metais turėjo įtakos minimalios mėnesinės algos padidėjimas - atitinkamai 51,9 Eur arba 21,8 proc. ir 2,6 Eur arba 0,9 proc., nedarbo lygio sumažėjimas – atitinkamai 1,6 ir 1,1 proc., bei ekonomikos augimas. Bendrų Fondo biudžeto pajamų augimui įtakos turėjo ir palyginus su 2012 m., neįvertinus sveikatos draudimo įmokų, 3,5 karto didesnės pajamos iš valstybinio savanoriškojo socialinio draudimo įmokų, 7,5 proc. didesnės pajamos iš delspinigių, baudų ir palūkanų bei 3 kartus didesnės veiklos pajamos. Pajamų iš valstybinio savanoriškojo socialinio draudimo įmokų augimą lėmė nuo 2013 01 01 įsigaliojusios naujos Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nuostatos dėl valstybinių socialinio draudimo pensijų apskaičiavimo pagal draudžiamąsias pajamas, turėtas nuo 1994 01 01, pagal kurias asmenims, gaunantiems pensiją ir mokantiems savanoriškojo socialinio pensijų draudimo įmokas ne mažiau kaip vienerius metus (ar trumpesnę laiką, jei asmeniui ir būtinojo stažo trūksta mažiau nei vienerių metų stažo), pensija skiriama iš naujo, taikant 2013 01 01 įsigaliojusią palankesnę pensijų skaičiavimo tvarką.

Kaip parodo atlikta Fondo biudžeto pajamų ir makroekonominių rodiklių kitimo analizė, iš esmės tokią Fondo biudžeto pajamų iš draudėjų ir apdraustųjų įmokų dinamiką 2007–2014 m. sąlygojo šalies ekonominė situacija. Būtina pastebėti, kad vertinant Fondo biudžeto pajamų, nedarbo lygio ir BVP kitimo tempus, BVP kitimo tempai yra spartesni, nei nedarbo lygio, apdraustųjų skaičiaus ir jų vidutinių pajamų kitimo tempai. Fondo biudžeto pajamas sąlygojančių veiksnių grandininiai kitimo tempai pavaizduoti 8 pav.

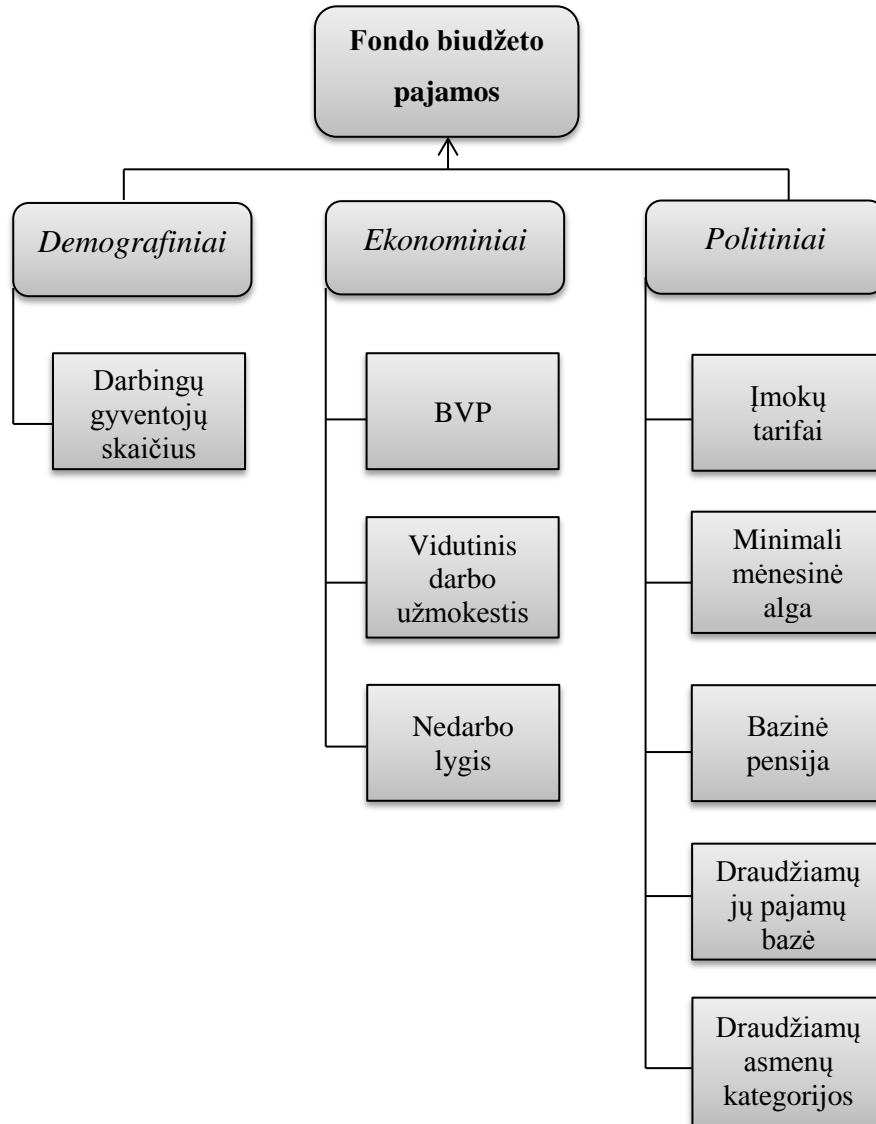
Šaltinis: parengta autorės remiantis VSDF biudžeto vykdymo ataskaitomis

8 pav. VSDF biudžeto pajamas sąlygojančių veiksnių grandininiai kitimo tempai (proc.)

Iš 8 paveikslo duomenų ryškiai pastebimas tiesinis ryšys tarp apdraustųjų skaičiaus, vidutinių pajamų ir BVP, tenkančio vienam gyventojui, padidėjimo ir atvirkštinis ryšys tarp apdraustųjų skaičiaus, vidutinių pajamų ir nedarbo lygio kitimo. Tačiau BVP, tenkančio vienam gyventojui, kitimo tempai yra žymiai spartesni. Vertinant 2008–2009 metų rodiklių kitimo tempus, matomas stiprus ryšys tarp BVP ir vidutinių pajamų kitimo. 2009 metais, ekonomikos nuosmukio metu, matomas didžiausias visų Fondo biudžeto pajamų lygį sąlygojančių veiksnių pokytis. 2010 metais matome, kad didėjant BVP, tenkančio vienam gyventojui, vis dar didėjo nedarbas (4 proc.), mažėjo apdraustųjų skaičius (5,5 proc.), ir jų vidutinės pajamos (4 proc.). Pagal 2011 metų rodiklių kitimą, matome šalies ekonomikos augimą, sparčiai išaugo BVP (14,4 proc.), tačiau tik 2,5 proc. sumažėjo nedarbas, 2,3 proc. padidėjo vidutinės apdraustųjų pajamos ir 4,1 proc. padidėjo apdraustųjų skaičius. Nors šalies ekonomika nuo 2011 metų pradėjo atsigauti, 2014 metais apdraustųjų skaičius nepasiekė 2008 metų lygio, o vidutinės pajamos palyginus su 2008 metais padidėjo vos 2,3 proc.

Apibendrinus, galima teigti, kad Fondo biudžeto pajamų lygis tiesiogiai susijęs su apdraustųjų skaičiumi ir jų vidutinėmis pajamomis, o apdraustųjų skaičius priklauso nuo šalies demografinės

padėties (darbingų gyventojų skaičius) ir ekonomikos būklės (paklausa darbo rinkoje), vidutinis apdraustųjų darbo užmokestis tiesiogiai priklauso nuo šalies ekonomikos būklės (BVP). Galima išskirti 3 pagrindines Fondo biudžeto pajamų lygį sąlygojančių aukštos svarbos rizikos veiksnių grupes: demografiniai, ekonominiai ir politiniai (žr. 9 pav.).

9 pav. Aukštos svarbos rizikos veiksniai, sąlygojantys VSDF biudžeto pajamas

2.2. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidų plano vykdymą sąlygojantys veiksniai

Fondo biudžeto išlaidų pagrindą sudaro Fondo išlaidos atskiroms socialinio draudimo rūšims, tai yra:

1) *pensijų socialiniam draudimui* – Fondo išlaidos valstybinėms socialinio draudimo pensijoms ir kompensacijoms už ypatingas darbo sąlygas, numatytoms Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme, išankstinėms valstybinėms socialinio draudimo senatvės pensijoms, numatytoms Valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatyme, taip pat šių išmokų gavėjus laidojusiems asmenims nurodytų įstatymų nustatyta tvarka išmokėtos sumos;

2) *lėšos, pervedamos į pensijų fondus*, – pensijų kaupimo bendrovėms pervedamos pensijų socialinio draudimo įmokų dalies, numatytos Pensijų sistemos reformos įstatyme, sumos;

3) *ligos ir motinystės socialiniam draudimui* – Fondo biudžeto išlaidos socialinio draudimo pašalpoms, numatytoms Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme, ir savanoriškojo socialinio draudimo ligos ir motinystės pašalpoms;

4) *nedarbo socialiniam draudimui* – Fondo biudžeto išlaidos nedarbo socialinio draudimo išmokoms ir (arba) Užimtumo rėmimo įstatymo nustatytoms aktyvios darbo rinkos politikos priemonėms įgyvendinti;

5) *nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniam draudimui* (toliau – nelaimingų atsitikimų darbe socialinis draudimas) – Fondo biudžeto išlaidos visų rūšių socialinio draudimo išmokoms, numatytoms Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme. Šioms Fondo biudžeto išlaidoms taip pat priskiriamos lėšos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų prevencijai;

Kitas Fondo išlaidas sudaro:

1) *neatgautinos ir abejotinais atgautinos sumos* – Fondo valdybos nustatyta tvarka įvertinta neatgautinų ir abejotinais atgautinų sumų nuvertėjimo nuostolių padidėjimo suma;

2) *Fondo veiklos sąnaudos* – Fondo administravimo įstaigų valstybės tarnautojų ir darbuotojų darbo užmokesčio ir už juos mokamų įmokų sumos, prekių ir paslaugų įsigijimo, ilgalaikio materialiojo turto ir nematerialiojo turto nusidėvėjimo (amortizacijos) sąnaudos, ilgalaikio turto likutinės vertės dalis, viršijanti pajamas, gautinas pardavus šį turtą, ekspertinių paslaugų išlaidos, kitos Fondo sąnaudos (palūkanos, delspinigiai, nuostolis dėl į Fondo apskaitą įtraukto turto vertės sumažėjimo ir kt.), patiriamos administruojant visų rūšių socialinį draudimą, socialinio draudimo išmokas, mokamas pagal tarptautines sutartis ar Europos Sąjungos reglamentus dėl socialinės apsaugos, Fondo valdybos administruojamus registrus, pensijų socialinio draudimo įmokų dalies pervedimą pensijų kaupimo

bendrovėms, išmokų, finansuojamų iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ar kitų šaltinių, apskaičiavimą ir mokėjimą.

3) *Fondo išlaidos išmokoms, kurioms taikomos tarptautinės sutartys ar Europos Sąjungos reglamentai dėl socialinės apsaugos*, priskiriamos Fondo išlaidoms atskiroms socialinio draudimo rūšims pagal šių išmokų pobūdį.

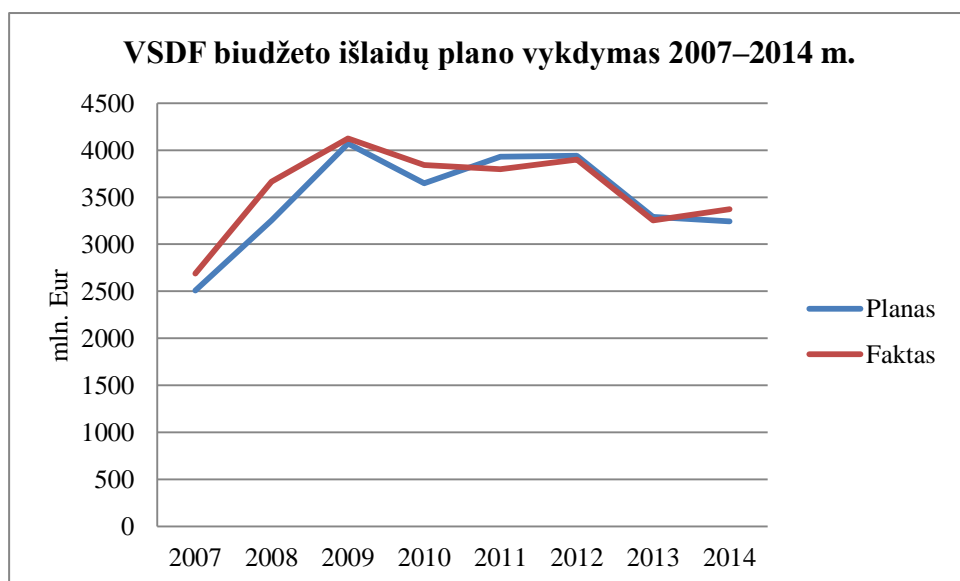
Fondo biudžeto išlaidos kitiems biudžetiniams metams planuojamos taip:

1) atskiroms socialinio draudimo rūšims – atsižvelgiant į šalies ekonominės raidos scenarijų, demografinius rodiklius, kitiems biudžetiniams metams numatomus įmokų tarifus atskiroms socialinio draudimo rūšims, taip pat draudžiamųjų pajamų bazės, savarankiškai dirbančių ar savanorišku socialiniu draudimu apsidraudusių asmenų socialiniam draudimui deklaruotų pajamų sumų, apdraustųjų ir socialinio draudimo išmokų gavėjų skaičiaus kitimą per paskutinius dvejus metus;

2) lėšos, pervedamos į pensijų fondus, - atsižvelgiant į šalies ekonominės raidos scenarijų, kitiems biudžetiniams metams patvirtintą pensijų socialinio draudimo įmokų tarifą pensijų kaupimui, draudžiamųjų pajamų bazės, savarankiškai dirbančių asmenų socialiniam draudimui deklaruotų pajamų sumų ir asmenų, sudariusių pensijų kaupimo sutartis, skaičiaus kitimą per paskutinius dvejus metus, naujai sudarytų pensijų kaupimo sutarčių, įsigaliojančių kitais biudžetiniiais metais, skaičių;

3) kitos Fondo išlaidos planuojamos atsižvelgiant į šių išlaidų kitimą per paskutinius dvejus metus.

Fondo biudžeto išlaidų plano vykdymas 2007–2014 m. pavaizduotas 10 paveiksle, Fondo biudžeto išlaidų plano vykdymo rodikliai pateikti 4 priede.

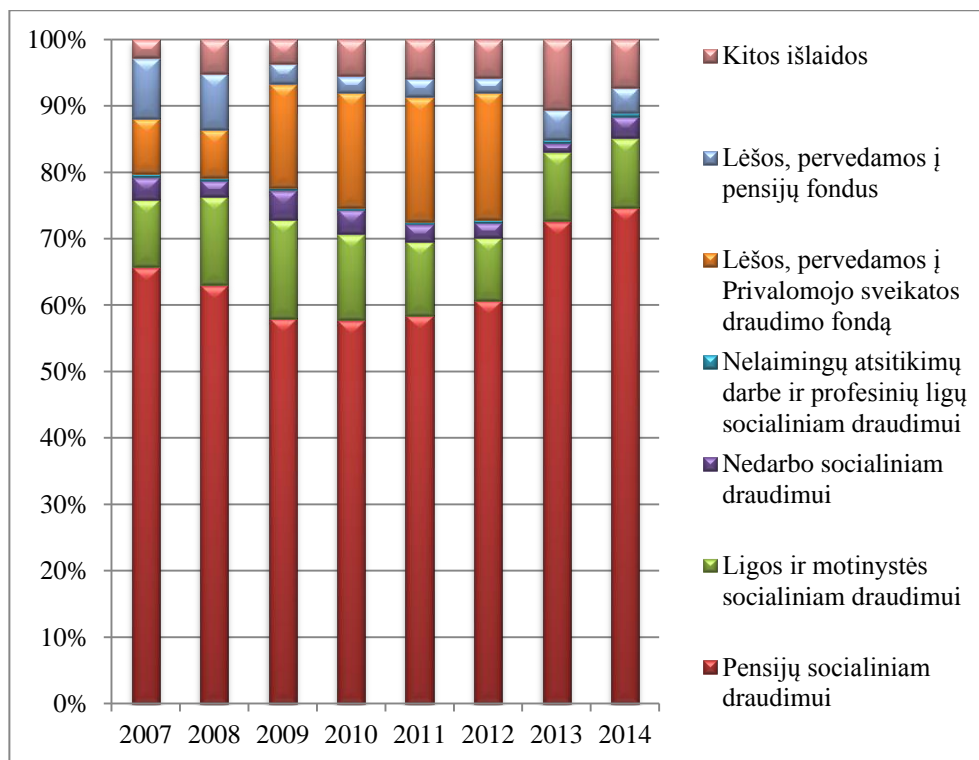
Šaltinis: parengta autorės pagal VSDF 2007–2014 m. biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinius (rodikliai perskaičiuoti eurais santykiu 1 Eur=3,4528 lt)

10 pav. VSDF biudžeto išlaidų plano vykdymas 2007–2014 metais

Iš 10 paveikslė bei 4 priede pateiktų duomenų matome, kad 2007 m. Fondo biudžeto išlaidų planas įvykdytas 107,1 proc. Tą sąlygojo 4,3 proc. didesnės negu planuotos išlaidos pensijų draudimui, 23,8 proc. didesnės negu planuotos išlaidos ligos ir motinystės socialiniam draudimui, 12,9 proc. didesnės negu planuotos išlaidos nedarbo socialiniam draudimui, 5,9 proc. didesnės negu planuotos išlaidos nelaimingų atsitikimų darbe socialiniam draudimui ir profesinių ligų prevencijai, 12,9 proc. didesnės negu planuotos lėšos, pervedamos į Privalomojo sveikatos draudimo fondą, 9,4 proc. didesnės negu planuotos lėšos, pervedamos į pensijų fondus, bei 3,5 proc. mažesnės negu planuotos veiklos sąnaudos. 2008 m. išlaidų planas įvykdytas 112,7 proc. Tą sąlygojo 9,5 proc. didesnės negu planuotos išlaidos pensijų socialiniam draudimui, net 31,6 proc. didesnės negu planuotos išlaidos ligos ir motinystės socialiniam draudimui. 2009 m. išlaidų planas įvykdytas 101,3 proc. Tą labiausiai sąlygojo 18,8 proc. didesnės negu planuotos išlaidos ligos ir motinystės socialiniam draudimui, net 90,4 proc. didesnės negu planuotos išlaidos nedarbo socialiniam draudimui, 28,8 proc. didesnės negu planuotos veiklos sąnaudos, tačiau 18,7 proc. buvo mažesnės negu planuotos išlaidos nelaimingų atsitikimų darbe socialiniam draudimui, 17,8 proc. mažesnės negu planuotos lėšos, pervedamos į privalomojo sveikatos draudimo fondą, 12,5 proc. mažesnės negu planuotos lėšos, pervedamos į pensijų fondus. 2010 m. išlaidų planas įvykdytas 105,4 proc. Tą labiausiai sąlygojo 91,9 proc. didesnės negu planuotos išlaidos nedarbo socialiniam draudimui. 2011–2013 m. išlaidų planas įvykdytas atitinkamai 96,5, 99 ir 98,8 proc., nes mažėjo išlaidos visoms išlaidų rūšims. 2014 m. išlaidų planas įvykdytas 103,9 proc. Tą sąlygojo 6,9 proc. didesnės negu planuotos išlaidos pensijų socialiniam draudimui. Iš esmės Fondo biudžeto plano vykdymą nagrinėjamu laikotarpiu lėmė šalies ekonominė situacija (nedarbo lygis) ir Seimo bei Vyriausybės sprendimai.

Be to, matome, kad dažniausiai išlaidos turi tendenciją didėti, tik 2010, 2011 ir 2013 metais pastebimas Fondo biudžeto išlaidų sumažėjimas: 2010 m. palyginus su 2009 m. išlaidos sumažėjo apie 7 proc., 2011 m. išlaidos dar sumažėjo 1,2 proc., 2012 m. palyginus su 2011 m. išlaidos padidėjo 2,8 proc., 2013 m. išlaidos vėl sumažėjo net 16 proc., 2014 m. palyginus su 2013 m. išlaidos padidėjo 3,7 proc.

Aukštos svarbos rizikos veiksnių, lemiančių Fondo biudžeto išlaidų lygį, identifikavimui būtina atlikti Fondo išlaidų struktūrinę analizę, nustatyti svarbiausias Fondo išlaidų rūšis ir šių išlaidų lygį lemiančius veiksnius. Fondo biudžeto išlaidų struktūra bei atskirų išlaidų rūšių dinamika 2007–2014 m. pavaizduota 11 paveiksle.

Šaltinis: parengta autorės pagal VSDF 2007–2014 m. biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinius

11 pav. VSDF biudžeto išlaidų dinamika ir struktūra 2007–2014 m. (proc.)

Iš 11 paveikslo duomenų matome, kad 2007–2014 m. didžiausią išlaidų dalį sudaro išlaidos pensijų socialiniam draudimui (58–74,7 proc.), ligos ir motinystės socialiniam draudimui (9,4–14,9 proc.), ir lėšos, pervedamos į pensijų fondus (2,1–9,2 proc.).

Didžiausias išlaidų ligos ir motinystės socialiniam draudimui augimas, siekiantis 79,2 proc., nustatytas 2008 m., o 2009 m. šių išlaidų augimas sulėtėjo iki 25,8 proc. Augimą lėmė prasidėjusio ekonomikos sunkmečio laikotarpiu priimti valdžios sprendimai didinti ligos ir motinystės socialinio draudimo išmokas ir pailginti šių išmokų gavimo laikotarpį.

Išlaidų ligos ir motinystės socialiniam draudimui augimo lėtėjimą 2009 m. bei šių išlaidų mažėjimą 2010–2011 m. lėmė pasikeitusi šalies ekonominė situacija. Įvertinus sumažėjusį Fondo biudžeto pajamų surinkimą bei išaugusias socialinio draudimo išlaidas, buvo priimti sprendimai mažinti ligos ir motinystės socialinio draudimo išmokas.

Ligos ir motinystės socialinio draudimo išlaidų mažėjimą 2010 metais sąlygojo pasikeitusios Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nuostatos bei Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo teisinis reglamentavimas, pagal kurį nuo 2010 m. liepos 1 d. motinystės (tėvystės) pašalpos sumažintos 10 proc., t. y. motinystės (tėvystės) pašalpa iki vaikai sukaks 1 metai – 90 proc., o nuo 1 metų iki 2 metų – 75 proc. kompensuojamo darbo užmokesčio. Iš viso ligos pašalpų priskaičiuota mažiau nei 2009 m. Ligos pašalpų rodiklių mažėjimą sąlygojo nuo 2009 m. gegužės 1 d.

sumažintas ligos pašalpos dydis: už 3-7 ligos dienas mokama 40 proc., o nuo 8 dienos – 80 proc. pašalpos gavėjo kompensuojamojo darbo užmokesčio.

Ligos ir motinystės socialinio draudimo išmokų dydžio ir apskaičiavimo tvarkos svarbiausi pakeitimai:

1. Nuo 2008 m. motinystės (tėvystės) pašalpa lygi 100 proc. kompensuojamojo darbo užmokesčio, kol vaikui sueina 1 vieneri metai (buvo – 6 mėnesiai), ir pailgintas šių išmokų mokėjimo laikotarpis – kol vaikui sueis dveji metai mokama 85 proc. kompensuojamo darbo užmokesčio. Taip pat nuspręsta, jog gimus daugiau nei vienam vaikui, pašalpa atitinkamai didinama. Nuo 2008 metų įsigaliojo nuostata, kad vaiko priežiūros atostogų išleistas apdraustasis turi draudžiamųjų pajamų, kurių dydis mažesnis už motinystės (tėvystės) pašalpą, jam mokamas apskaičiuotas pašalpos ir jo atitinkamą mėnesį turėtų draudžiamųjų pajamų skirtumas. Taip pat padidintas minimalios motinystės socialinio draudimo pašalpos dydis, nustačius, kad ši pašalpa per mėnesį negali būti mažesnė už nėštumo ir gimdymo atostogų suteikimo mėnesį galiojusį einamųjų metų draudžiamųjų pajamų trečdalį (buvo – ketvirtadalį).

2. Nuo 2009 m. už 3-7 ligos dienas iš Fondo biudžeto mokama nebe 80 proc., o 40 proc. draudžiamųjų pajamų.

3. Nuo 2010 m. liepos 1 d. motinystės (tėvystės) pašalpos dydis sumažintas nuo 100 iki 90 proc. kompensuojamojo uždarbio (kol vaikui sueina 1 m.) bei nuo 85 iki 75 proc. (likusį laiką).

4. Nuo 2011 m. liepos 1 d. motinystės (tėvystės) pašalpos dydis yra 100 proc. kompensuojamojo uždarbio dydžio, jeigu apdraustasis pasirenka gauti šią pašalpą, kol vaikui sueina vieneri metai. Jeigu apdraustasis pasirenka gauti motinystės (tėvystės) pašalpą, kol vaikui sueina dveji metai, šios pašalpos dydis, kol vaikui sueina vieneri metai, yra 70 proc., o kol vaikui sueina dveji metai - 40 proc. pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio.

Lėšų, pervedamų į pensijų kaupimo fondus, išlaidos 2009 metais palyginus su 2008 metais sumažėjo 59,2 proc., nes Seimo sprendimu buvo sumažintas apdraustųjų asmenų, dalyvaujančių pensijų kaupime, valstybinio pensijų socialinio draudimo įmokos dalies, pervedamos pensijų kaupimo bendrovėms, tarifas nuo 5,5 iki 3 proc., nuo 2010 m. tarifo dydis sumažėjo iki 2 procentų. 2013 metais lėšų, pervedamų į pensijų fondus didėjimą lėmė nuo 1,5 iki 2,5 proc. padidintas valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos dalies, pervedamos į pensijų kaupimo bendrovės, tarifas. Taip pat tokiai šios rūšies išlaidų tendencijai turėjo apdraustųjų vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio, nuo kurio skaičiuojamos socialinio draudimo įmokos, kitimas (žr. 5 lent.).

Išlaidos nedarbo socialiniam draudimui 2009 m. palyginus su 2008 m. padidėjo 105 proc. Tą sąlygojo išaugęs nedarbo lygis 8 proc. 2010 m. šios išlaidos sumažėjo 21,8 proc. dėl Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo teisinio reglamentavimo, kuriuo buvo nustatytos

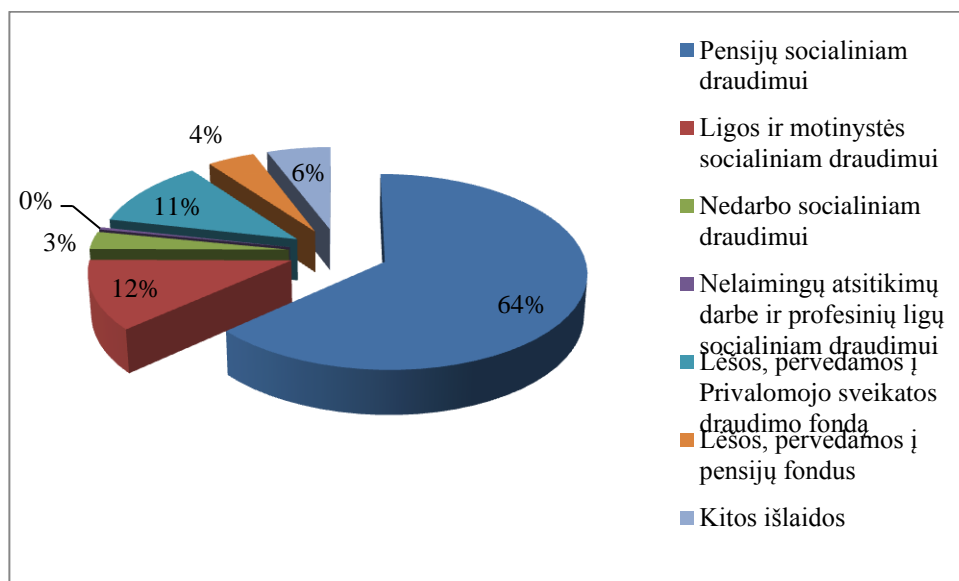
nedarbo išmokos „lubos“. 2011–2013 m. išlaidos nedarbo socialiniam draudimui mažėjo, nes mažėjo nedarbas.

Nelaimingų atsitikimų darbe socialiniam draudimui sudaro nagrinėjamu laikotarpiu svyruoja nežymiai.

Lėšų, pervedamų į Privalomojo sveikatos draudimo fondą, padidėjimą net 141,6 proc. 2009 m. lėmė dėl apdraustųjų tarifo padidinimo padidėjusios socialinio sveikatos draudimo įmokos. Tačiau nuo 2013 m., pasikeitus šių lėšų apskaitos tvarkai, privalomojo sveikatos draudimo lėšos neįtraukiamos nei į Fondo biudžeto pajamas, nei į išlaidas.

Veiklos sąnaudų augimui 2013 m. lyginant su 2012 m. įtakos turėjo 11,8 proc. išaugusios išlaidos palūkanų ir paskolų administravimo mokesčiams, taip pat dėl valstybės tarnautojams atkurto darbo užmokesčio 13,9 proc. padidėjusios administravimo įstaigų veiklos sąnaudos (žr. 5 priedą). Taip pat pastebima kitų išlaidų didėjimo tendencija nuo 2,8 proc. 2007 m. iki 10,5 proc. 2013 m.

Apibendrinus Fondo biudžeto išlaidų struktūrinės ir dinaminės analizės duomenis, reikšmingiausia išlaidų rūšis yra išlaidos pensijų socialiniam draudimui, nes tai yra Fondo ilgalaikiai įsipareigojimai. Fondo biudžeto išlaidų struktūra vidutiniškai pavaizduota 12 paveiksle.

Šaltinis: parengta autorės pagal VSDF 2007–2014 m. biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinius

12 pav. VSDF biudžeto 2007–2014 m. išlaidų struktūra vidutiniškai (proc.)

Iš 12 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad Fondo biudžeto išlaidų pagrindą sudaro išmokos pensijų socialiniam draudimui - 64 proc. vidutiniškai per nagrinėjamą laikotarpį.

Pensijų rūšis, jų skyrimo ir mokėjimo tvarką bei gavėjams keliamus kvalifikacinius reikalavimus (stažas, amžius, nustatyti darbingumo procentai ir kt.) reglamentuoja Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas. Išlaidų pensijų socialiniam draudimui struktūra pateikta 6 priede. Iš pateiktų

duomenų matome, kad išlaidų pensijų socialiniam draudimui pagrindą sudaro išlaidos senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensijoms – atitinkamai apie 71 ir 21 proc. vidutiniškai per visą nagrinėjamą laikotarpį.

Valstybinę socialinio draudimo pensiją sudaro pagrindinė ir papildoma dalys bei priedas už stažo metus:

1. Pagrindinė valstybinės socialinio draudimo pensijos dalis garantuoja minimalų pensinį aprūpinimą asmenims, turintiems šio įstatymo nustatytą būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą ir atitinkantiems kitas šio įstatymo nustatytas sąlygas.

2. Papildoma valstybinės socialinio draudimo pensijos dalis suteikia papildomą pensinį aprūpinimą atsižvelgiant į asmenų draudimo stažą ir draudžiamąsias pajamas, turėtas per draudimo (draudimosi) laikotarpį. Apskaičiuojant netekto darbingumo pensiją, į papildomą pensijos dalį įtraukiamas dovanojamas stažas, t. y., metų skaičius, kuri asmuo galėtų įgyti iki senatvės pensijos amžiaus.

3. Priedas už stažo metus suteikia papildomą pensinį aprūpinimą asmenims, įgijusiems didesnę kaip 30 metų valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą, ir sudaro 3 procentus nuo bazinės pensijos už kiekvienus pilnus metus, viršijančius 30 metų.

Pagrindinės valstybinės socialinio draudimo pensijos dalies bei priedo už stažo metus dydžio matas yra valstybinė socialinio draudimo bazinė pensija (toliau – bazinė pensija).

Pagrindinė senatvės ir netekto darbingumo, netekusių 60–70 proc. darbingumo, pensijos dalis lygi 110 proc. valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos, kai asmuo turi būtinąjį pensijai valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą (toliau – stažas). Jei asmuo neturi būtinojo stažo, bet turi minimalų stažą pensijai, pagrindinė pensijos dalis apskaičiuojama proporcingai turimam stažui, dauginant 110 proc. bazinės pensijos dydį iš asmens turimo stažo ir dalijant iš būtinojo. Netekusiems 75 proc. ir daugiau darbingumo ir turintiems būtinąjį stažą mokama 150 proc. bazinės pensijos pagrindinė pensijos dalis, netekusiems 45-55 proc. apskaičiuota pagrindinė pensijos dalis kaip netekusiems 60–70 proc. darbingumo mažinama 50 proc.

Senatvės pensijos dydis apskaičiuojamas pagal formulę:

$$Pensija = \alpha \cdot 1,1 \cdot B + 0,005 \cdot S \cdot K \cdot D + 0,03 \cdot (S - 30); \quad (2)$$

Čia: B – bazinė pensija;

S – asmens pensijų draudimo stažas;

K – asmens draudžiamųjų pajamų koeficientas;

D – vidutinės mėnesinės draudžiamosios pajamos pagal ketvirčio duomenis, kurios buvo patvirtintos iki to mėnesio, už kurį mokama pensija, pirmosios dienos (vidutinės mėnesinės

draudžiamąsias pajamas pagal ketvirčio duomenis ne rečiau kaip kiekvieną ketvirtį tvirtina Valstybinio socialinio draudimo taryba);

$$\alpha - S/30, \text{ jei } \alpha \leq 1.$$

Papildomi išlaidų pensijų socialiniam draudimui rodikliai pateikti 6 lentelėje.

6 lentelė. Papildomi VSDF biudžeto išlaidų pensijų socialiniam draudimui rodikliai

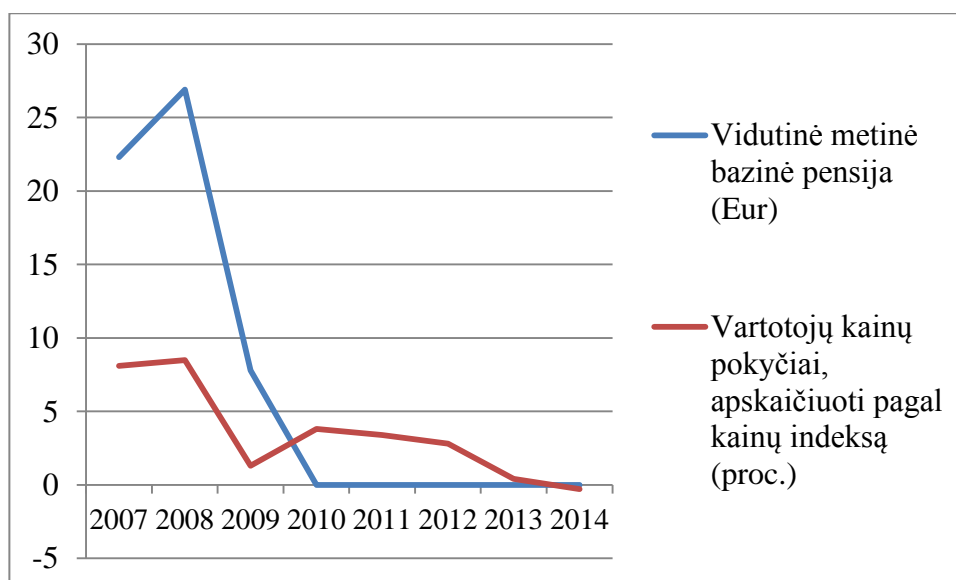
Rodikliai	Metai								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Vidutinė senatvės pensija (Eur)	176,2	227,8	241,1	221,5	222,5	243,8	246,4	249,4	
Vidutinė metinė bazinė pensija (Eur)	76,2	96,7	104,2	104,2	104,2	104,2	104,2	104,2	
Vidutinės draudžiamosios pajamos (Eur)	389,2	418,5	431,0	338,9	338,9	431,0	431,0	431,0	
Senatvės pensijos gavėjų sk. (tūkst. žm.)	590,9	595,0	597,9	598,8	600,2	599,5	598,7	598,5	
Minimalus gyvenimo lygis (Eur)	37,7	37,7	37,7	37,7	37,7	37,7	37,7	37,7	
Vartotojų kainų pokyčiai, apskaičiuoti pagal kainų indeksą (proc.)	8,1	8,5	1,3	3,8	3,4	2,8	0,4	-0,3	

Šaltinis: parengta autorės pagal VSDF 2007–2014 m. biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinių ir Statistikos departamento skelbiamus pagrindinius šalies rodiklius (rodikliai perskaičiuoti eurais santykiu 1 Eur=3,4528 Lt)

Pastebima pastovi bendrų išlaidų pensijų socialiniam draudimui didėjimo tendencija, nes nuolat didėjo išlaidos senatvės pensijoms. 2008 m. palyginus su 2007 m. išlaidos senatvės pensijų socialiniam draudimui padidėjo 100,3 mln. Eur arba 29,1 proc., nes 4,1 tūkst. padidėjo senatvės pensijų gavėjų skaičius bei 51,6 Eur arba 29,3 proc. vidutinė senatvės pensija. Vidutinės senatvės pensijos didėjimą iš dalies lėmė vidutinės bazinės pensijos padidinimas 20,5 Eur arba 26,9 proc. bei vidutinių draudžiamųjų pajamų dydžio 29,3 Eur arba 7,5 proc. padidinimas. 2009 m. palyginus su 2008 m. išlaidos senatvės pensijoms padidėjo 103,5 mln. Eur arba 6,5 proc. Tokį padidėjimą sąlygojo senatvės pensijų gavėjų skaičiaus padidėjimas 2,9 tūkst. arba 0,5 proc. ir vidutinės senatvės pensijos didėjimas 13,3 Eur arba 5,8 proc. Vidutinės senatvės pensijos dydį iš dalies lėmė 7,5 Eur arba 7,8 proc. vidutinės bazinės pensijos padidinimas bei 12,5 Eur arba 3 proc. vidutinių draudžiamųjų pajamų padidinimas. 2010–2011 m. ekonomikos sunkmečio metu dėl Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo teisinis reglamentavimo, išlaidos senatvės pensijoms buvo mažesnės. 2010 m., nors senatvės pensijos gavėjų skaičius padidėjo 0,9 tūkst. žmonių, pensijų socialinio draudimo išlaidos sumažėjo 135,8 mln. Eur arba 8 proc., nes 6,3 Eur sumažėjo vidutinė pensija, 92,1 Eur buvo sumažintas vidutinių draudžiamųjų pajamų dydis. 2011 m. išlaidos senatvės pensijoms padidėjo neįžymiai (0,6 proc.), nes padidėjo senatvės pensijų gavėjų 1,4 tūkst. žmonių, bet nepakito bazinės pensijos ir vidutinių draudžiamųjų pajamų dydis, vidutinė senatvės pensija padidėjo vos 1 Eur. 2012

m. pastebimas 8,4 proc. išlaidų senatvės pensijoms padidėjimas, nes nustojo galioti Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo teisinis reglamentavimas, bazinės pensijos ir vidutinių draudžiamųjų pajamų dydis grįžo į 2009 metų lygį, senatvės pensijų gavėjų skaičius sumažėjo 0,7 tūkst. žmonių, vidutinė pensija padidėjo 21,3 Eur. Senatvės pensijų gavėjų skaičiaus sumažėjimą sąlygojo Seimo sprendimas palaipsniui didinti senatvės pensijos amžių. 2014 m. senatvės išlaidos senatvės pensijoms kito nežymiai – padidėjo 0,6 proc.

Pensininkų vartojimo galimybės palaikomos indeksuojant pensijas. Nuo 1995 metų Lietuvoje pensijos indeksuojamos derinant du dažniausiai pasaulio praktikoje naudojamų būdų: indeksavimą pagal kainas ir indeksavimą pagal darbo užmokestį. Indeksavimas pagal kainas įtvirtintas Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme ir pasiekiamas keičiant bazinės pensijos dydį, kuris negali būti mažesnis už 110 proc. minimalaus gyvenimo lygio (MGL) rodiklio reikšmės. Akivaizdu, kad augant kainoms turėtų kilti ir minimalus gyvenimo lygis. Tai būtų pagrindas bazinės pensijos didinimui. Lietuvoje MGL buvo nustatytas 1990 m. LR gyventojų pajamų garantijų įstatyme. Jame MGL buvo apibrėžiamas, kaip *„šėimos mėnesinių pajamų suma, tenkanti vienam žmogui per mėnesį ir garantuojanti visiems minimalų socialiai priimtina poreikių patenkinimo lygį, atitinkantį organizmo maisto poreikius pagal fiziologines normas, taip pat minimalius drabužių, avalynės, baldų, ūkinių, sanitarijos ir higienos reikmenų, buto, komunalinių, buitinių, transporto, ryšių, kultūros ir švietimo paslaugų poreikius“*. MGL indeksavimo pagrindas - suvestinis vartojimo kainų indeksas, kurį skaičiuoja ir ne rečiau kaip kas ketvirtį skelbia Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. MGL indeksuojamas paprastai tuo pačiu dažnumu, kuriuo Statistikos departamentas skaičiuoja ir skelbia vartojimo kainų indeksą, bet ne rečiau kaip kartą per metus. Minimalų gyvenimo lygį indeksuoja Socialinės apsaugos ministerija. Pastovios išmokos (stipendijos, algos, pensijos, socialinės pašalpos) bei minimalus darbo apmokėjimas indeksuojami kaip ir minimalus gyvenimo lygis (LR gyventojų pajamų garantijų įstatymas). Tačiau šiandien MGL rodiklį reikia laikyti ne dydžiu, nurodančiu minimaliam pragyvenimui reikalingas pinigines pajamas, bet ataskaitiniu vienetu, kuris neturi jokios konkrečios ekonominės interpretacijos. 2009 m. MGL buvo pervadintas į BSI (bazinė socialinė išmoka), tačiau jos dydis nesikeitė. 13 paveiksle pavaizduoti bazinės pensijos, vartotojų kainų pokyčiai 2007–2014 m. (pagal 6 lentelės duomenis).

Šaltinis: parengta autorės remiantis VSDFV ir Statistikos departamento duomenimis

13 pav. Bazinės pensijos ir vartotojų kainų pokyčiai 2007–2014 metais (proc.)

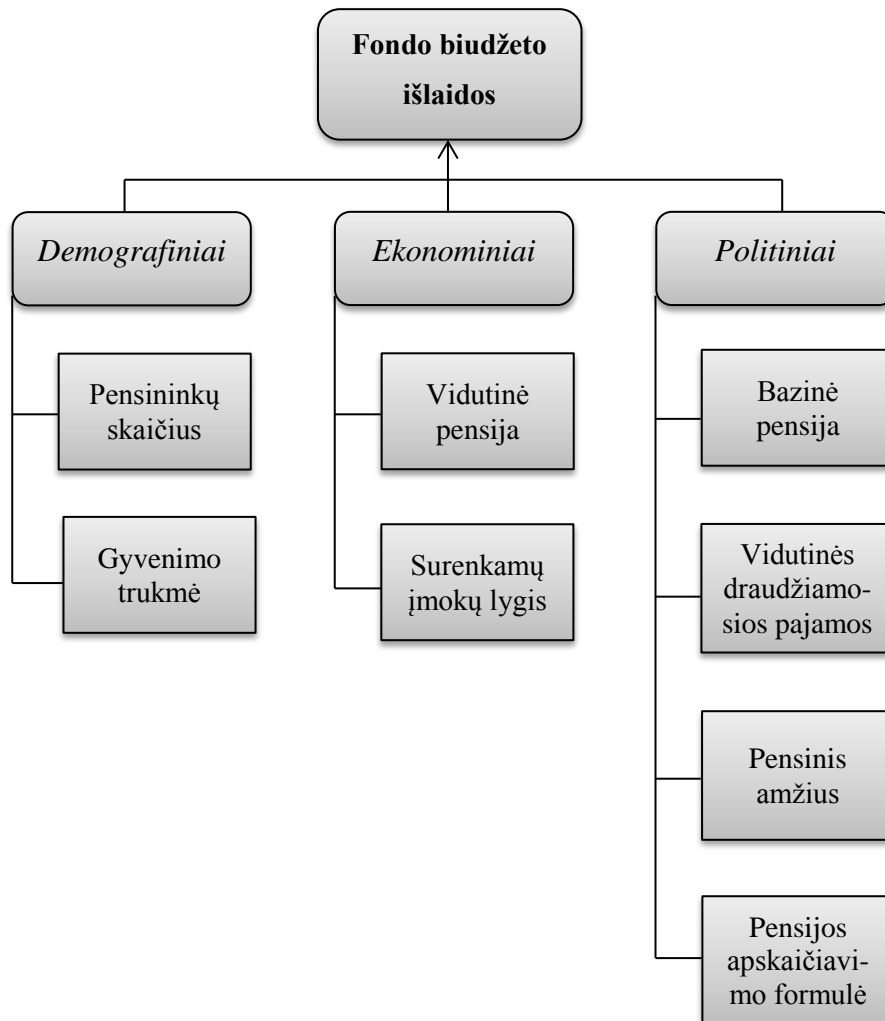
Iš 13 paveikslo duomenų galima daryti išvadas, kad 2007–2009 metais pensijų indeksavimas didinant bazinės pensijos dydį buvo nepagrįstas, nes vartotojų kainos keitėsi palyginus su praėjusiais metais atitinkamai 8,1 proc. 2007 m., 8,5 proc. 2008 m. ir 1,3 proc. 2009 m., o bazinės pensijos dydis palyginus su praėjusiais metais didėjo 22,3 proc. 2007 m., 26,9 proc. 2008 m. ir 7,8 proc. 2009 m. tai reiškia, kad 2007 m. bazinės pensijos dydis didėjo 2,8 kartus, 2008 m. 3 kartus ir 2009 m. net 6 kartus greitesniu tempu už vartotojų kainas. Atvirkščiai 2010–2014 m. nors infliacija augo, bazinės pensijos dydis išliko nepakitęs.

Indeksavimas pagal darbo užmokestį pasiekiamas nustatant vidutinės mėnesines draudžiamąsias pajamas, kurios yra apskaičiuojamos kaip draudžiamųjų pajamų vidurkis, tenkantis vienam asmeniui. Augant darbo užmokesčiui, automatiškai didėja ir draudžiamosios pajamos, kartu ir pensijos. 2008 m. palyginus su 2007 m. vidutinės apdraustųjų pajamos padidėjo 17,8 proc., o vidutinės draudžiamosios pajamos 1,1 proc., vidutinė pensija padidėjo 29,3 procentais. 2009 m. palyginus su 2008 m. vidutinės apdraustųjų pajamos sumažėjo 7,6 proc., vidutinės draudžiamosios pajamos sumažėjo 3 proc., vidutinė pensija padidėjo 5,8 procentais. 2010 m. apie 4 proc. sumažėjus vidutinėms draudžiamosioms pajamoms buvo 2010–2011 m. buvo patvirtintas 338,9 Eur draudžiamųjų pajamų dydis, dėl to sumažėjo vidutinės pajamos. 2012 m. buvo atstatytas iki krizės buvęs draudžiamųjų pajamų dydis (431 Eur), palyginus su 2011 m. padidėjo 27,2 proc., nors apdraustųjų vidutinės pajamos padidėjo vos 2,1 proc. (13 kartų mažiau).

Darytina išvada, kad aiškiai apibrėžtų pensijų indeksavimo taisyklių nėra, o, kaip parodo papildomų išlaidų pensijų socialiniam draudimui rodiklių dinamika, Vyriausybės tvirtinami einamųjų metų draudžiamųjų pajamų ir bazinės pensijos dydžiai yra svarbūs kintamieji skaičiuojant socialinio draudimo senatvės pensijos dydį ir pensijų sistemos finansavimo išlaidas.

Apibendrinus atliktos Fondo biudžeto išlaidų plano vykdymo bei išlaidų atskiroms socialinio draudimo rūšims struktūros ir dinamikos analizės duomenis, darytina išvada, kad valstybinio socialinio draudimo išmokos labiausiai yra paveikiamos politinės rizikos: visi pagrindiniai dydžiai išmokoms apskaičiuoti bei išmokų skyrimo ir mokėjimo tvarka bei reikalavimai tvirtinami valdžios organais. Todėl labai dažnai socialinio draudimo pensijų sistema tampa politinių kovų įrankiu ir politikai, norėdami pelnyti politinių dividendų, priima ekonomiškai nepagrįstus sprendimus.

Taip pat ekonominio sunkmečio metu padidėja išlaidos nedarbo socialiniam draudimui, išankstinėms senatvės pensijoms, Fondo valdybai skolinantis trūkstamas lėšas padidėja skolų aptarnavimo išlaidos (aukštos svarbos rizikos veiksniai, sąlygojantys Fondo biudžeto pensijų išlaidas pavaizduoti 14 paveiksle). Kitame darbo skyriuje bus nagrinėjamos galimos priemonės identifikuotų Fondo biudžeto formavimą sąlygojančių rizikos veiksnių atsiradimo tikimybės ir jų įtakos sumažinimui.

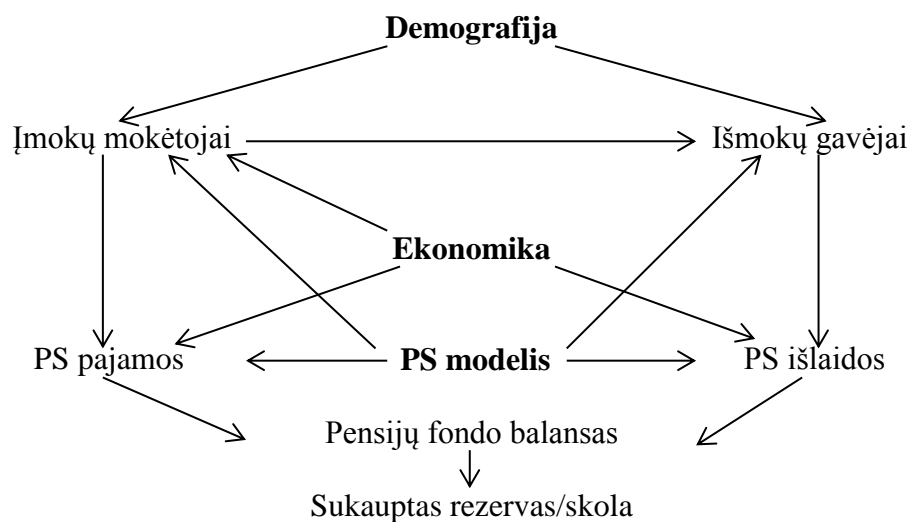

14 pav. Rizikos veiksniai, sąlygojantys VSDF biudžeto išlaidas

3. VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO FONDO BIUDŽETO FORMAVIMO RIZIKOS VALDYMO PRIEMONĖS

Einamojo finansavimo išmokų sistemos labiausiai paplitusios Europos Sąjungos šalyse. Pasaulinė finansinė krizė išryškino šios sistemos nestabilumą: ekonomikos nuosmukio metu, kai sumažėja socialinio draudimo įmokos mokančių asmenų skaičius bei jų pajamos, sistema tampa nepajėgi vykdyti savo įsipareigojimų. Lietuvos valdžios sprendimai mažinti socialinio draudimo išmokas, kurios daugumai šių išmokų gavėjų yra vienintelis pragyvenimo šaltinis, bei didinti socialinio draudimo įmokų ir pridėtinės vertės mokesčio tarifus, paskatino šalies gyventojus taupyti ir mažinti vartojimą. Tokie politiniai sprendimai dar labiau prisidėjo prie šalies ekonomikos stagnacijos, nes privatus vartojimas yra ekonomikos varomoji jėga. Šiandien vienas esminių klausimų sprendžiant tolesnę socialinio draudimo raidą - socialinio draudimo išmokų finansinis tvarumas, t. y. ilgalaikiai gebėjimai vykdyti įsipareigojimus (ilgu laikotarpiu išmokomis palaikyti adekvatų išmokų gavėjų ir apdraustųjų vartojimo lygį). Siekiant, socialinio draudimo sistemos stabilumo ir tvarumo, būtina subalansuoti valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą. Tai yra labai sunkus procesas, kuris nepriklauso nuo pačios socialinio draudimo sistemos veiklos. Senatvės pensijų finansavimas sudaro didžiausią šiuolaikinių valstybių socialinių išlaidų dalį. Senatvės pensijų sistema yra viena iš svarbiausių socialinio draudimo posistemų, todėl toliau bus nagrinėjamos socialinio draudimo pensijų sistemos subalansavimo priemonės.

Einamojo finansavimo (PAYG) pensijų socialinio draudimo sistemos (PS) pagrindiniai srautai pavaizduoti 15 paveiksle.

Šaltinis: sudaryta pagal Pasaulio banko PAYG sistemos modelio pristatymą. Prieiga per internetą: <http://www.info.worldbank.org/etools/docs/library/241432/S02Tatjana%20Bogomolova.pdf>

15 pav. Pensijų sistemos pagrindiniai srautai

Pensijų sistemos finansinis stabilumas iš esmės priklauso nuo mokančių įmokas ir gaunančių išmokas santykio bei įmokų ir išmokų dydžio.

Iš socialinio draudimo pensijų sistemos modelio pavaizdavimo galima išskirti pagrindinius *demografinius veiksnius* (gyventojų skaičius, amžiaus/lyties sudėtis → darbingo amžiaus ir senatvės pensijos amžiaus gyventojų skaičius; gimstamumo rodikliai; mirtingumo rodikliai → gyvenimo trukmės rodikliai, gyvenimo trukmė išėjus į pensiją; migracijos srautai, sudėtis pagal amžių ir lytį) bei *pagrindinius ekonominius veiksnius* (makroekonomika: BVP, infliacija, palūkanų normos; darbo rinka: darbo jėgos aktyvumo lygis, nedarbo lygis, atlyginimų lygis). Nors išskiriami tik demografiniai ir ekonominiai veiksniai, tačiau darbo autorės nuomone, po minėtais veiksniais slypi ne mažiau svarbūs politiniai veiksniai, nes pensinis amžius, išmokų apskaičiavimo formulės, indeksavimo taisyklės, nustatomos įmokų mokėjimo lubos/grindys, įmokų mokėtojų aprėptis, išmokų gavėjų kvalifikaciniai reikalavimai, gyventojų užimtumo lygis, nedarbas didžiaja dalimi priklauso nuo šalyje vykdomos vidaus ir išorės socialinės-ekonominės politikos ir nuo politikų priimamų sprendimų.

Pagrindiniai pensijų sistemos modelio parametrai pateikti 7 lentelėje.

7 lentelė. Pensijų sistemos modelio pagrindiniai parametrai

Pajamos	Išlaidos
Įmokų mokėtojų aprėpties lygis	Išmokų gavėjų aprėptis
Įmokų dydis	Tinkamumo kriterijai (pensinis amžius, nedarbingumas, našlystė ir kt.)
Taikomos lubos/grindys darbo užmokesčiui	Išmokos formulė
	Mokamų pensijų indeksavimo taisyklės

Šaltinis: parengta autorės

Vienas pagrindinių Fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo tikslų yra subalansuoti pajamas ir išlaidas.

Bendrosios išlaidos apskaičiuojamos kaip vidutinių išmokų ir pensijų gavėjų skaičiaus sandauga:

$$E_t = B_t P_t; \quad (3)$$

Čia: E_t – bendrosios pensijų išlaidos;

B_t – vidutinis pensijos lygis;

P_t – pensijų gavėjų skaičius.

Bendrosios pajamos apskaičiuojamos kaip vidutinių įmokų ir įmokų mokėtojų skaičiaus sandauga:

$$R_t = C_t E_t; \quad (4)$$

Čia: R_t – bendrosios pajamos;

C_t – vidutinių įmokų lygis;

E_t – įmokų mokėtojų skaičius.

Biudžetas subalansuotas, kai pajamos lygios išlaidoms:

$$B_t P_t = C_t E_t; (5)$$

Turint omenyje, kad vidutinės išmokos lygios:

$$B_t = \partial W_t; (6)$$

Čia: ∂ - vidutinė pakeitimo norma;

W_t – vidutinis darbo užmokestis.

Ir

$$I = P_t/E_t; (7)$$

Čia: I – sistemos išlaikytinių skaičius;

Pensijų sistemos subalansavimo lygį galima pavaizduoti kaip:

$$\partial P_t = \tau_t E_t; (8)$$

Nustačius pagrindines pajamų ir išlaidų dedamąsias, subalansuoti biudžetą galima:

1. Reguluojant įmokų tarifą.

Techniniu požiūriu pats paprasčiausias visuomenės senėjimo problemos sprendimas yra įmokų tarifo didinimas. Valstybė siekiant didesnių pajamų, nuolat didina mokesčių tarifus, bet tai ne visada užtikrina pakankamas pajamas iš mokesčių, nes tarifo didinimas gali sukelti neigiamų ekonominių pasekmių: įmokų tarifo didinimas apdraustiesiems sumažina įmokų mokėtojų vartojimo galimybes, o įmokų tarifo didinimo draudėjams pasekmė - brangsta darbo jėga, o tai gali įtakoti tiesioginių užsienio investicijų sumažėjimą, šešėlinės ekonomikos didėjimą.

Šešėlinė ekonomika yra apibrėžiama kaip ekonominė veikla (t. y. pagamintos prekės arba paslaugos), vykdoma nesilaikant galiojančių teisės aktų reikalavimų, ir kuri yra oficialiai nedeklaruojama siekiant išvengti mokesčių ar reguliavimų (Lietuvos laisvosios rinkos institutas

(LLRI, 2012). Šešėlinė ekonomika yra svarbus ekonomikos indikatorius: mažas šešėlio paplitimas rodo, jog ekonominę veiklą reglamentuojantys teisės aktai yra tinkami, žmonės vertina juos kaip teisingus ir turi galimybę jų laikytis; išsiplėtojusi šešėlinė ekonomika demonstruoja, kad ekonominės veiklos suvaržymų per daug, jie neatitinka žmonių lūkesčių, ekonominės ir socialinės padėties bei sukuria per didelę našta. Šešėlinė ekonomika yra mokesčių ir reguliavimų atspindys. Ekonomikos nuosmukio laikotarpiu įvedami nauji reguliavimai, didinami mokesčiai visuomet turės didesnę įtaką šešėlinės ekonomikos augimui nei ekonomikos pakilimo laikotarpiu. Šešėlinės ekonomikos mastą Lietuvoje nuolat vertina LLRI, taikydamas ekspertų apklausos būdą, kasmet apklausiant iki 50 ekspertų. Lietuvos ekonominio tyrimo duomenimis, šešėlinės ekonomikos dalis BVP sparčiai augo 2008 metais ir 2010 metais sudarė net 28 proc., o per 2011–2013 m. sumažėjo – iki 26 proc. (žr. 8 lent.).

8 lentelė. Šešėlio dinamika ir struktūra Lietuvoje 2007–2014 metais

Rodiklis	Metai								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Šešėlinė ekonomika (proc. BVP)	18	18	23	28	27	27	26	25	
Darbo rinkos šešėlis (proc. nuo šešėlinės ekonomikos)	*	*	38	20	24	22	21	20	

* - nėra duomenų.

Šaltinis: parengta autorės remiantis LLRI tyrimo duomenimis

Darbo rinkos šešėlis – tai su darbo santykiais susijusi šešėlinės ekonomikos dalis, kai samdomas darbas neįteisintas darbo sutartimi ar kita forma, pvz., verslo liudijimu (t. y. nelegalus darbas), arba visas ar dalis atlyginimo mokama nelegaliai (t. y. „vokeliuose“). Kaip matome iš 8 lentelėje pateiktų duomenų apie penktadalį dirba šešėlyje.

Mokslinėje literatūroje dažniausiai pateikiamos F. Schneider išskirtos pagrindinės šešėlinės ekonomikos priežastys: mokesčiai, administracinė našta ir darbo rinkos reguliavimas (Kiyak ir kt., 2013, p. 109). Apibendrinus LLRI tyrimų duomenis, galima išskirti keturis pagrindinius šešėlinės ekonomikos mastą Lietuvoje lemiančius veiksniai:

1. Gyventojų pajamų lygis;
2. Disbalansas darbo rinkoje;
3. Mokesčių ir administracinė našta;
4. Valdžios sektoriaus koordinavimo, reguliavimo ir administravimo kokybė.

Vienas iš svarbių faktorių, nulemiančių žmonių sprendimą dirbti nelegaliai arba gauti dalį atlyginimo „vokelyje“, yra žmogaus pajamų dydis. Esant mažam pajamų lygiui žmonės yra labiau linkę pasididinti savo pajamas rinkdamiesi nelegalų darbą arba darbo užmokestį. Be to, dalies darbo užmokesčio mokėjimas „vokelyje“ leidžia darbdaviui mokėti didesnę darbo užmokestį „į rankas“ nei

atsiskaitant legaliai ir sumokant visus mokesčius. Tiriamu laikotarpiu apie 60–70 proc. respondentų nurodo, kad didesnis darbo užmokestis gaunamas dirbant nelegaliai nei dirbant legaliai.

Taip pat valstybės teikiama parama bedarbiams ir mažas pajamas gaunantiems žmonėms gali paskatinti darbo rinkos šėšėlį. Kuo didesnė ši parama, tuo labiau ji skatina žmones ieškoti nelegalių pajamų šaltinių, kad jos neprarastų. Šis veiksnys ypač svarbus tuomet, kai skirtumas tarp potencialių legalių pajamų ir valstybės paramos nedidelis. Apie 40 proc. respondentų nurodo, kad renkasi darbą šėšėlinėje darbo rinkoje, nes nenori prarasti socialinės paramos. Apie 35 proc. respondentų nemato mokesčių mokėjimo naudos. Apie trečdalis Lietuvoje veikiančių verslo subjektų turi samdomų darbuotojų, kuriems dalį atlyginimo moka nelegaliai, dešimtadalis – turi nelegaliai dirbančių darbuotojų (neturinčių darbo sutarties).

Apibendrinant LLRI tyrimų duomenis, darytina išvada, kad pagrindinis veiksnys, darantis įtaką šėšėlinei ekonomikai, mokesčių ir socialinio draudimo įmokų dydis. Vidutiniškai mokesčių našta darbo jėgai Europos Sąjungos (ES) šalyse siekia apie 36 proc. Lietuvoje darbo jėgos apmokestinimas yra 40 proc., tačiau darbo užmokestis „į rankas“ yra net tris kartus mažesnis nei ES šalių vidurkis. Lietuvoje darbdavio mokamo valstybinio socialinio draudimo didelis (31 proc.) tarifas skatina slėpti pajamas, o tai lemia Fondo biudžeto (ir bendro nacionalinio biudžeto) pajamas, investuotojų sprendimus bei konkurenciją. Lietuvoje socialinio draudimo įmokos paskirstymas 2007–2014 m. yra pateikiamas 8 priede. Nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad juridinis darbo užmokestis ir mokesčių tarifai Lietuvoje yra pagrįsti, tačiau tikroji mokesčių našta yra didesnė už ES valstybių narių vidurkį, o gaunamos grynosios darbo pajamos yra vienos žemiausių lyginant su kitomis valstybėmis narėmis. Tokia situacija skatina aktyvesni dalyvavimą šėšėlinėje ekonomikoje.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad valdžios sprendimai padidinti nacionalinio biudžeto pajamas didinant MMA dydį ekonominio nuosmukio metu yra netikslingi, nes aukšta MMA didina paskatas veikti darbo rinkos šėšėlyje. Įmonėms, neturinčioms finansinių išteklių didinti atlyginimus dėl pakeltos MMA, šią problemą gali bent iš dalies spręsti arba įdarbinant darbuotojus nelegaliai ir taip išvengti darbo jėgai tenkančios mokesčių naštos, arba mažinant oficialų darbuotojų darbo laiką ir dalį atlyginimo mokėti „vokeliuose“.

F. Schneider tyrime (2011) „The Shadow economy and undeclared work“ teigė, kad sumažinti nelegalaus darbo patrauklumą galima per geresnę mokesčių ir išmokų sistemos dizainą ir griežtesnę socialinės apsaugos sistemų kontrolę, atsižvelgiant į nelegalų darbą:

1. *Užtikrinti adekvačius pajamų lygius, pripažįstant ryšį tarp teisių ir įmokų, kontroliuojant socialinių išmokų gavėjus ir taikant adekvačias finansines sankcijas;*
2. *Kontroliuojant tokias sritis, kaip viršvalandinio darbo apmokestinimą, minimalių darbo užmokesčių reikšmę atlyginimui „vokeliuose“, mokesčių skirtumus tarp samdomai*

dirbančių ir dirbančių savarankiškai, sumažinant mokesčių naštą nekvalifikuotiems darbams, gerinant mokesčių sistemos teisingumo sampratą. (Krumplytė, 2009).

Ekonomikos nuosmukio laikotarpiu siekimas padidinti biudžeto pajamas didinant mokesčių tarifus nėra tikslinga dėl šalies gyventojų sumažėjusių pajamų ir mokumo. Darbo autorės nuomone, mažėjantis socialinio draudimo įmokos tarifas teigiamai atsilieptų šešėlinės ekonomikos mažinimui (vienam prioritetinių tikslų šalyje). Darbdavio mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos tarifas yra per didelis, todėl jo mažinimas perskirstant naštą tarp darbdavio ir darbuotojo bent 3 proc., tikrai sumažintų mokesčių naštą darbdaviui, nedarant įtakos Fondo biudžeto pajamoms. Mažinant padidėjusią mokesčių naštą darbuotojams, kad nesumažėtų jų vartojimas, pridėtinės vertės mokesčio (PVM) tarifą reikėtų atstatyti į prieškrizinį lygį (18 proc.). Įmokų tarifo sumažinimas darbdaviui lemtų pajamų didėjimą, darbo vietų kūrimą. Be to, valdžia neturėtų nustatinėti MMA dydžio ir leisti verslo subjektams patiems spręsti darbo apmokėjimo klausimus, atsižvelgiant į darbuotojų kvalifikaciją, darbo našumą ir savo finansinius pajėgumus.

2. Reguluojant pakeitimo normą (nustatyti pastovią pakeitimo normą ir taip sistema pati susireguliuotų).

Pagrindinis valstybės socialinės gerovės vertinimo kriterijus – pakeitimo norma, kuri suprantama kaip santykis tarp vidutinio pensijos dydžio ir vidutinių pajamų, gautų darbingu laikotarpiu. Egzistuoja dvi pakeitimo normos – asmeninė (mikro) ir valstybės lygmeniu (makro). Jeigu asmeninė pakeitimo norma, susieta su konkretaus asmens gaunamomis pajamomis ir senatvės pensija, nėra plačiai naudojama, tai valstybės mastu apskaičiuojama pakeitimo norma atspindi valstybės socialinę politiką. Valstybės lygmeniu pakeitimo norma yra apskaičiuojama kaip vidutinės pensijos lygio ir vidutinių pajamų lygio santykis:

$$\delta = B_t / W_t; \quad (9)$$

Lietuvoje pakeitimo norma nėra teisiškai reglamentuotas ir fiksuotas dydis, todėl priklauso nuo vidutinės senatvės pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio atitinkamu laikotarpiu santykio.

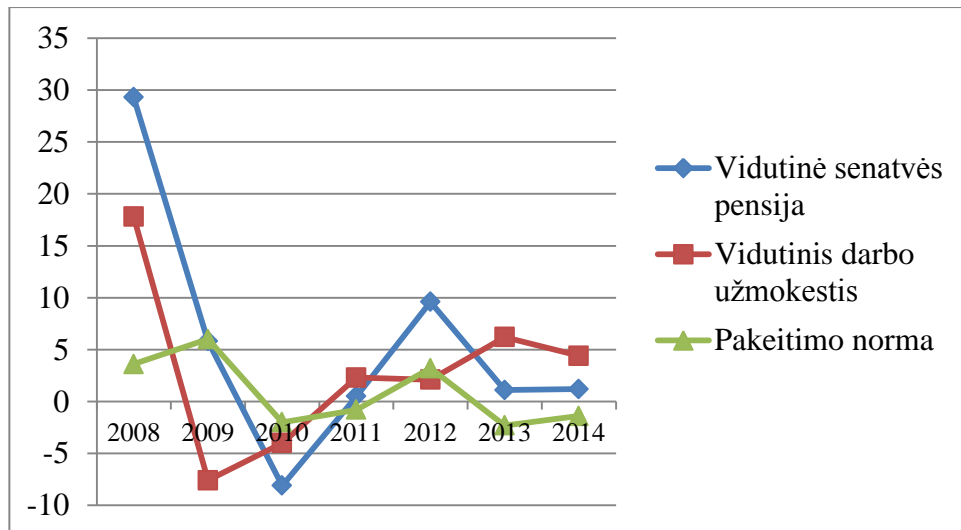
Pakeitimo normos dinamika Lietuvoje pateikta 9 lentelėje.

9 lentelė. Pakeitimo normos Lietuvoje 2007–2014 metais

Rodikliai	Metai								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Vidutinė senatvės pensija gruodžio 31 d. (Eur)	176,2	227,8	241,1	221,5	222,5	243,8	246,4	249,4	
Vidutinis darbo užmokestis (Eur)	474,5	559,1	516,5	496,0	507,3	518,2	550,4	574,6	
Pakeitimo norma (proc.)	37,1	40,7	46,7	44,7	43,9	47,1	44,8	43,4	

Šaltinis: parengta autorės

Iš 9 lentelės duomenų matome, kad pakeitimo norma nėra pastovi: 2008–2009 metais padidėjo atitinkamai 3,6 proc. ir 6 proc., nes 2008 m. 29,3 proc. padidėjo vidutinė pensija ir tik 17,8 padidėjo vidutinis darbo užmokestis, 2009 m. 5,8 proc. padidėjo vidutinė senatvės pensija, bet 7,6 proc. sumažėjo vidutinis darbo užmokestis. 2010–2011 m. pakeitimo norma sumažėjo atitinkamai 2,0 ir 0,8 proc. Tokį sumažėjimą labiausiai sąlygojo vidutinio darbo užmokesčio sumažėjimas 4 proc. 2010 m. ir 2,3 proc. 2011 m. 2012 m. pakeitimo norma padidėjo 3,2 proc. Tą labiausiai sąlygojo vidutinės senatvės pensijos padidėjimas 9,6 proc., nes nustojo galioti Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas. 2013–2014 m. pastebimas pakeitimo normos sumažėjimas atitinkamai 2,3 ir 1,4 proc. Tą labiausiai sąlygojo vidutinio darbo užmokesčio padidėjimas 6,2 proc. 2013 m. ir 4,4 proc. 2014 m., nes vidutinė senatvės pensija didėjo nežymiai - 1,1 proc. 2013 m. ir 1,2 proc. 2014 m. Vidutinio darbo užmokesčio, vidutinės senatvės pensijos ir pakeitimo normos grandininiai kitimo tempai pavaizduoti 16 paveiksle.

Šaltinis: parengta autorės

16 pav. Vidutinio darbo užmokesčio, vidutinės senatvės pensijos ir pakeitimo normos grandininiai kitimo tempai 2008–2014 m.

Jeigu būtų nustatyta pakeitimo norma, reikalingas pakeitimo normai finansuoti įmokų tarifas turėtų būti lygus vidutinės pakeitimo normos ir sistemos išlaikytinių sandaugai:

$$\tau_t = \partial I_t; (10)$$

Taigi, jeigu pakeitimo norma didėja, įmokų tarifas turėtų būti padidintas siekiant fondo balanso.

Kitas kelias subbalansuoti sistemą yra per nustatytą prieinamą pakeitimo normą:

$$\partial = \tau_t / It; (11)$$

Tai reiškia, jeigu sistemos išlaikytinių santykis augs ir įmokų tarifas liks nepakitęs, pakeitimo norma turėtų būti mažinama.

Vidutinė pakeitimo norma priklauso nuo pasirinktų politinių veiksnių:

- 1) pensijos apskaičiavimo formulė;
- 2) politinis pensijų indeksavimo metodo pasirinkimas;
- 3) darbo užmokesčio augimas.

Biudžeto subalansavimo atžvilgiu yra naudingiau pensijų dydžio skaičiavimo formulės pastovumas (Lazutka, 2011). Sistemos finansiniam tvarumui pensijos dydžio skaičiavimo metodas yra svarbus tuo požiūriu, kad turi būti žinomas apdraustiesiems, nepakirsti jų pasitikėjimo sistema ir didinti paskatas joje dalyvauti. Būtina didelį dėmesį skirti sistemos dalyvių švietimui. Ekonominės, darbo rinkos, socialinės ir sveikatos politikos priemonėmis siekti, kad gyventojų ekonominio aktyvumo lygis didėtų, o nedarbo lygis mažėtų.

Šiuo metu Lietuvoje senatvės pensijos yra indeksuojamos keičiant bazinės pensijos dydį ir draudžiamąsias pajamas. Toks senatvės pensijų gavėjų vartojimo galimybių palaikymo politikos įgyvendinimas neleidžia išvengti subjektyvių ir nepagrįstų sprendimų, t. y. egzistuoja rizika, kad indeksuojant pensijas gali būti pažeistas įmokų ir išmokų ryšys. Tokiu atveju sistema būtų destabilizuota ir, priklausomai nuo destabilizacijos laipsnio, trumpu ar vidutiniu laikotarpiu būtų susidurta su įsipareigojimų neįvykdymo problemomis (Bartkus, 2010, p. 34).

Galimi keli pensijų indeksavimo metodai:

- **Indeksavimas pagal kainas.** Indeksavimas pagal kainas vadovaujasi taisykle: pensijų vartojimo galimybės turi būti adekvačios praėjusio laikotarpio vartojimo galimybėms, t. y. kainoms išaugus x kartų, pensijos didinamos irgi x kartų. Kainoms augant sparčiau nei darbo užmokesčiui gali atsirasti biudžeto deficitas, nes įsipareigojimai bus didesni už biudžeto galimybes, o kainoms augant lėčiau nei darbo užmokesčiui, gali atsirasti biudžeto perteklius.

- **Indeksavimas pagal darbo užmokesį.** Indeksavimas pagal darbo užmokesį remiasi taisykle, kad pensijų gavėjų vartojimo galimybių kitimas turi būti adekvatus įmokas mokančių vartojimo galimybių kitimui. Darbo užmokesčiui išaugus x kartų, pensijos didinamos irgi x kartų. Tokiu atveju pakeitimo norma išlieka stabili. Pensijų indeksavimas pagal darbo užmokesį palaiko pastovią pakeitimo normą.

- **Indeksavimo pagal kainas ir darbo užmokesį derinimas.**

• **Indeksavimas pagal faktines Fondo biudžeto pajamas.** Vienas iš indeksavimo būdų, kuris galėtų užtikrinti tvarumą esamos sistemos rėmuose – indeksuoti Fondo išlaidas pagal VSDF biudžeto 1–3 praėjusių ketvirčių pajamas. Tačiau reikia pabrėžti, kad dėl prastėjančių demografinių procesų ilgajame laikotarpyje mažėjant įmokoms į Fondo biudžetą, turėtų mažėti ir išmokos, dėl to ilgajame laikotarpyje išmokos turėtų mažėti.

Lietuvoje pensijų indeksavimas buvo vykdomas neturint aiškios strategijos. Pakilimo laikotarpiais pensijos buvo indeksuojamos intensyviau nei numatyta teisės aktuose (žr. 6 lent.). Statistika rodo, kad ekonomikai augant senatvės pensijos dydis gerokai pranoko kainų indekso pokyčius, tačiau prasidėjus krizei senatvės pensiją gaunantys žmonės tapo skaudžiausią našta nešantys subjektai, kadangi pensija buvo ne tik sumažinta, bet ir gerokai atsiliko nuo kainų indekso bei infliacijos (žr. 13 pav.).

Atsakant į mokslinės problemos klausimą „*Kaip eliminuoti nepagrįstų politinių sprendimų priėmimo tikimybę ir taip sumažinti riziką susiformuoti biudžeto deficitui ir tuo pačiu destabilizuoti visą socialinio draudimo sistemą?*“, atsakymas – „socialinio draudimo sistema, turinti automatinį subalansavimo mechanizmą“.

Pensijų indeksavimas gali būti automatinis biudžeto subalansavimo mechanizmu. Paskirtų pensijų indeksavimas turėtų būti automatinis – nepriklausantis nuo politikos formuotojų vienkartinį sprendimų. Indekso dydis yra visuomeninio pasirinkimo klausimas. Aišku, kad jis turi bent padengti infliaciją, kad pensininkų perkamoji galia nemažėtų. Norint, kad ji augtų kartu su dirbančiųjų gyvenimo lygiu, tenka indeksuoti pagal algų augimo indeksą. Tačiau svarbu, kad pasirinkta indeksavimo sistema turėtų būti atspindėta pensijos dydžio apskaičiavimo tvarkoje (t. y. pradiniam etape pensija turėtų būti mažesnė, o augant algoms, ji turėtų augti, jei būtų indeksuojama pagal algų augimą). Labai svarbu gebėti numatyti, koks bus indekso augimo tempas (Lazutka, 2011, 30 p.). Todėl reikėtų pensijas indeksuoti atsižvelgiant ne tik į praėjusių ir einamojo laikotarpių, bet ir kelių prognozuojamų laikotarpių darbo užmokesčio augimo fondą ir kainų kitimą.

Pats efektyviausias būdas indeksuoti pensijas – indeksavimo pagal kainas ir darbo užmokesčių derinimas. Tačiau reikia griežtų indeksavimo taisyklių, kurios neleistų politikams priimti subjektyvių ir nepagrįstų sprendimų. Socialinio draudimo sistema, turinti automatinį subalansavimo mechanizmą, nepažeidžiant pensijų gavėjų galimybių, gali būti įdiegta tik tai stabilizavusis makroekonominiai aplinkai ir socialinio draudimo sistemai gražinus skolas.

3. Reguluojant parametrus, turinčius įtaką sistemos išlaikytinių santykiui.

Remiantis EUROSTAT Lietuvos pagrindinių demografinių, makroekonominių ir darbo jėgos rodiklių prognozėmis, Lietuvos demografinė situacija tik blogės: gimstamumo lygis vidutiniškai kas penkerius metus augs tik 0,01 proc., vidutinė gyvenimo trukmė didės – vyrų 1,2, moterų 0,9 metais, darbingo amžiaus gyventojų proc. nuo visų gyventojų skaičiaus vidutiniškai mažės 1,5 proc., kartu

priklausomybės rodiklis (neaktyvių gyventojų (65 metų ir vyresnių) skaičiaus ir užimtų gyventojų skaičiaus santykis) didės vidutiniškai 4,4 proc. (žr. 7 priedą). Taigi Lietuvos socialinio draudimo pensijų sistema susidurs su demografinėmis problemomis.

Einamojo finansavimo sistema gali veikti gana sklandžiai, jei kiekybinis santykis tarp kartų panašus. Įmokų mokėtojų ir išmokų gavėjų santykis kinta įmokų mokėtojų nenaudai. Einamųjų mokėjimų sistemoje bendrą įvairių ekonominių ir demografinių faktorių įtaką senatvės pensijų sistemai galima aprašyti pagal kartų priklausomybės rodiklį, kuris yra apskaičiuojamas kaip santykis tarp senatvės pensijų gavėjų ir dirbančių asmenų, mokančių įmokas, kurios yra skiriamos pensinio amžiaus asmenų pensijų mokėjimui. Pensijų gavėjų ir dirbančių asmenų santykis yra daugiau nei tik išmokas gaunančių ir įmokas mokančių asmenų santykis. Tai rodiklis, kuris parodo gėrybes vartojančių, bet negaminančių (paklausos formavimo veiksnys), ir gėrybes vartojančių bei jas gaminančių (pasiūlos ir paklausos formavimo veiksnys) asmenų santykį.

Kartų priklausomybės rodiklis ne politinis kintamasis, tačiau kai kurie politiniai sprendimai gali pakeisti jį: pensininkų skaičius priklauso nuo tokių demografinių faktorių kaip gyventojų skaičius ir jų struktūra pagal amžių, mirtingumas išėjus į pensiją, gyvenimo trukmė išėjus į pensiją. Šiuo atveju pensijų skaičių gali sureguliuoti tokie politiniai sprendimai socialinės apsaugos sistemoje, kaip draudimo laikotarpio ir pensinio amžiaus nustatymas. Keičiantis gyvenimo trukmei, turėtų būti atsižvelgiama į ilgalaikį finansinį tvarumą.

Įmokų mokėtojų skaičių sąlygoja tokie demografiniai faktoriai kaip darbingo amžiaus gyventojų skaičius, vaisingumas praeityje, mirtingumas, migracija; ekonominiai faktoriai - mokyklos baigimo amžius, darbo jėgos aktyvumas, nedarbas, šešėlinės ekonomikos lygis, įmokų mokėtojų aprėptis. Įmokų mokėtojų skaičiaus reguliavimui reikalingi politiniai sprendimai vidaus ir išorės socialinės-ekonominės politikos srityje.

Ryšys tarp įmokų mokėtojų ir išmokų gavėjų: įmokų mokėtojai šiandien → išmokų gavėjai rytoj → ilgo laikotarpio pokyčiai priklausomybės rodiklyje.

Apibendrinus aukščiau išdėstytą, vienos pagrindinių – demografinės – rizikos valdymo kryptys: visuomenės senėjimo galimiems neigiamiems faktoriams yra keletas sprendimo būdų:

1. senatvės pensijos amžiaus didinimas;
2. aprėpties (asmenų, mokančių socialines įmokas, grupės) didinimas;
3. privačių antros pakopos kaupiamųjų pensijų fondų kūrimas.
4. mokestinių lengvatų, skatinančių asmenis mokėti asmenines įmokas į trečios pakopos pensijų fondus, taikymas.

Pensijos gavėjų skaičius labai priklauso nuo pensinio amžiaus. Senatvė yra viena pagrindinių socialinių rizikų, į kurias atkreipia dėmesį dauguma veikiančių socialinės apsaugos sistemų. Tačiau

neaišku, nuo kurios amžiaus ribos ir kokia tiksliai yra rizika, dėl kurios socialinės apsaugos sistema turi pasiūlyti apsaugą (Gudaitis T., 2010, p. 25).

Senatvės pensinis amžius - tai yra politinis kintamasis, kuris turi didelę įtaką abiem pusėms, ir įmokų mokėtojų, ir išmokų gavėjų. Daugelis šalių nustatė žemą pensinį amžių ir ankstyvą išėjimą į pensiją, kai sistemos buvo jaunos, kas kenkia ne tik sistemos finansams ir ekonomikai, bet ir politiškai sunkiai pakeičiama. Jei pensinis amžius nekoreguojamas, didėjanti gyvenimo trukmė padidina priklausomybės rodiklį.

Pensinis amžius yra stiprus įrankis siekiant reguliuoti pensijų sistemos valstybei keliamą finansinę naštą, tačiau keičiamas turi būti apgalvotai ir atsižvelgiant į tikėtiną gyvenimo trukmę. Išėjimo į pensiją amžiaus didinimas privalo būti susietas su naujų darbo vietų kūrimu. Esant ribotam darbo vietų skaičiui, tokia priemonė gali sukelti didesnę nedarbą, padidinti poreikį nedarbo išmokoms, padidinti konkurenciją dėl ribotų darbo vietų tarp priešpensinio amžiaus darbuotojų ir naujai į darbo rinką įsijungusių asmenų. Pasekmė – jaunų asmenų emigracija arba darbo užmokesčio mažėjimas.

Iki 2011 m. gruodžio 31 d. senatvės pensijos amžius buvo nustatytas 60 m. moterims ir 62 m. ir 6 mėn. vyrams. Seimo sprendimu nuo 2012 m. sausio 1 d. ir kiekvienų vėlesnių metų sausio 1 d., esant aukštam nedarbo lygiui (žr. 5 lentelę), senatvės pensijos amžius kasmet didinamas: moterims – keturiais mėnesiais per metus, vyrams – dviem mėnesiais per metus, kol pasieks nustatytą senatvės pensijos amžių – 65 metus. Be to, nepanaikinant išankstinių senatvės pensijų arba nesutrumpinant šių pensijų mokėjimo laikotarpio, nesugriežtinant bedarbių pašalpų gavimo sąlygų ir nekeičiant netekto darbingumo pensijos apskaičiavimo formulės, senatvės pensijos amžiaus didinimas nepasieks savo tikslo – Fondo biudžeto subalansavimo ilgajame laikotarpyje. Jei asmuo negali pasinaudoti socialine pagalba kaip bedarbis ar įgyti teisę į senatvės ar išankstinę senatvės pensiją), jis siekia neįgalumo statuso (žr. 10 lent.).

10 lentelė. Netekto darbingumo ir išankstinių senatvės pensijų gavėjų skaičiaus dinamika 2007–2014 m.

Metai	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Išmokos rūšis								
Netekto darbingumo pensijų gavėjų skaičius (tūkst. žm.)	213,3	217,1	225,2	226,9	224,0	220,7	220,3	212,4
Išankstinių senatvės pensijų gavėjų skaičius (tūkst. žm.)	8,3	7,3	6,5	7,5	11,3	12,5	11,6	10,5

Šaltinis: parengta autorės pagal 2007–2014 m. VSDF biudžeto vykdymo ataskaitas

Iš 10 lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad ekonomikos sunkmečio metu, esant aukštam nedarbo lygiui, padidėjo netekto darbingumo gavėjų skaičius: 2009 m. palyginus su 2008 m. gavėjų skaičius padidėjo 8,1 tūkst. arba 3,7 proc., 2010 m. palyginus su 2009 m. gavėjų skaičius padidėjo 1,7

tūkst. arba 0,8 proc., 2012–2013 m. gavėjų skaičius buvo stabilus, nuo 2014 m. palyginus su 2013 m. sumažėjo 7,9 tūkst. arba 3,6 proc. Pastebima tendencija, kad mažėjant nedarbo lygiui sumažėja netekto darbingumo pensijų gavėjų skaičius. Taigi, netekto darbingumo pensininkų skaičių įtakoja ir kitos socialinės apsaugos sistemos sritys.

Darbo autorės nuomone, dabartinė netekto darbingumo pensijos apskaičiavimo metodika, t. y. į papildomos pensijos dalies apskaičiavimo formulę įtraukiamas dovanojamas stažas – metų skaičius, kurį asmuo galėtų išdirbti iki senatvės pensijos amžiaus, - suteikia pranašumą netekto darbingumo pensijų gavėjams prieš senatvės pensijų gavėjus. Tai yra, jaunas žmogus išdirbęs kelis metus gauna tokio pat dydžio pensiją kaip žmogus išdirbęs virš 30 metų. Taip pat daugelis netekto darbingumo pensijų gavėjų yra dirbantys arba užsiimantys individualia veikla ir tokia situacija parodo, kad šioje srityje socialinis draudimas neatitinka savo paskirties – kompensuoti prarastas pajamas – nes pajamos ne tik neprarandamos, bet netekto darbingumo pensija tampa papildomu pajamų šaltiniu. Darbo autorės įsitikinimu, formulė turi būti keičiama, t. y. į papildomos pensijos dalį neįtraukti dovanojamo stažo, nes pensijų gavėjai dirbdami patys gali jį įgyti (išimtis – nedarbingiems (I grupės invalidams) asmenims), taip bus skatinamas šių pensijų gavėjų aktyvumas.

Panaši per nagrinėjamą laikotarpį pastebima ir išankstinių senatvės pensijų gavėjų skaičiaus tendencija: 2008 m., ekonomikos augimo laikotarpiu, gavėjų skaičius palyginus su 2007 m. 1 tūkst. arba 12 proc. mažesnis. 2009 m. gavėjų skaičius dar sumažėjo 0,8 tūkst. arba 11 proc. Tą labiausiai lėmė šių pensijų teisinis reglamentavimas, t. y., viena iš išankstinės senatvės pensijos skyrimo sąlygų – teisę į pensijos skyrimą turi asmenys, registruoti darbo biržoje ne mažiau 12 mėnesių. 2010 m. palyginus su 2009 m. šių pensijų gavėjų skaičius išaugo 1 tūkst. arba 15 proc., 2011 m. palyginus su 2010 m. gavėjų skaičius išaugo 6,5 tūkst. arba 50,7 proc. 2012 m., nors ekonomika ir pradėjo atsigauti, tačiau gavėjų skaičius išaugo palyginus su 2011 m. 1,2 tūkst. arba 10,6 proc. Tą labiausiai sąlygojo aukščiau minėtos sąlygos panaikinimas, t. y. asmenys atitinkantys kitus reikalavimus, prieš kreipiantis dėl išankstinės senatvės pensijos skyrimo, neturi būti registruoti darbo biržoje 12 mėnesių. Toks valdžios sprendimas neskatina vyresnio amžiaus asmenų aktyvumo, dirbtinai sumažino nedarbo lygį ir neigiamai paveikė deficitinį Fondo biudžetą. Šiuo atveju galima pastebėti, kad Fondo biudžetas yra valdžios išnaudojamas: iš deficitinio Fondo biudžeto lėšų finansuojamos darbo biržos taikomos užimtumo rėmimo priemonės, darbo birža atsikrato vyresnio amžiaus asmenų, siūlydama kreiptis dėl išankstinės senatvės pensijos skyrimo. Taip pat iš dalies gavėjų skaičiaus padidėjimą 2012 m. lėmė nuo 2012 m. padidintas senatvės pensijos amžius, jau esančių gavėjų pensijos mokėjimo pratęsimas ryšium su pensijos amžiaus padidinimu. 2013–2014 m. išankstinių senatvės pensijų gavėjų skaičius mažėjo: 2013 m. palyginus su 2012 m. gavėjų skaičius sumažėjo 0,9 tūkst. arba 7,2 proc., 2014 m. palyginus su 2013 m. gavėjų skaičius sumažėjo 1,1 tūkst. arba 9,5 proc.

Apibendrinus, galima teigti, kad senatvės pensijos amžiaus didinimas bus efektyvi priemonė Fondo biudžeto ilgalaikiam tvarumui tik pakeičiant valdžios socialinę-ekonominę politiką.

Kitas būdas subalansuoti Fondo biudžetą yra įmoky mokėtojų aprėpties didinimas. Socialinio draudimo aprėpties didinimas padidina įmokų apimtį, tačiau sukuria įsipareigojimus pensijų mokėjimui ateityje, kai šiems asmenims reikės mokėti pensijas. Didesnis gyventojų aktyvumo lygis ne tik didina pensijų sistemos pajamas dirbančiųjų įmokomis, bet ir didina įsipareigojimus, nes dirbantieji įgyja teisę į pensiją. Tačiau reikia turėti galvoje, kad įsipareigojimai atsiranda tik po kelių dešimtmečių, įmokų mokėjimo periodas (darbo stažo trukmė) paprastai ilgesnis, nei pensijos gavimo laikotarpis, pagaliau, dalis įmokų mokėtojų net nesulaukia pensijos amžiaus. Visa tai lemia, kad didesnis gyventojų aktyvumas, dalyvavimas draudimo sistemoje palankiai veikia pensijų sistemos finansinę būklę.

Vienas iš populiariausių ES šalyse būdas palaikyti pensijų socialinio draudimo sistemos finansinį tvarumą yra daugiapakopės pensijų sistemos kūrimas. Dėl demografinės padėties valdžia nuo 2004 metų nusprendė senatvės pensijos sistemą reformuoti, kad ir toliau pensininkų karta gautų tinkamo dydžio išmokas, o dirbančiajai kartai įmokų mokėjimo našta būtų pakeliama. Vienas iš pensijų sistemos reformos tikslų – subalansuoti pensijų sistemą taip, kad ji galėtų veikti be finansinio deficito. Tačiau ekonominiai pokyčiai, kuomet pakilimus keičia nuosmukiai, pensijų sistemos stabilų ilgalaikį finansavimą daro sudėtinga užduotimi. Pensijų sistemos reforma, paremta pakopų principu, sudaro sąlygas fiskalinio tvarumo atkūrimui, įmokų ir išmokų subalansavimui, ekonominiam augimui, galimų rizikų diversifikavimui tarp visų reformos dalyvių ir sukuria pagrindus finansų rinkos plėtrai.

Pensijų sistema, paremta pakopomis, gali padėti įveikti galimas rizikas efektyviau, nei senatvės pensijos sistemos modelis, paremtas tik vienu finansavimo ir išmokų mokėjimo būdu.

Dabar Lietuvoje egzistuoja trijų pakopų pensijų sistema: I pakopos – įmokų mokėtojai socialinio draudimo įmokas moka tik į socialinio draudimo fondo biudžetą ir bus mokama tik socialinio draudimo senatvės pensija, II pakopos – dalis į Fondo biudžetą mokėtinų įmokų perdedama privačioms pensijų kaupimo fondams ir šią pensijų pakopą pasirinkę dalyviai galės gauti sumažintą socialinio draudimo senatvės pensiją ir sukauptą privačioje pensijų kaupimo bendrovėje, III pakopos – gyventojas savarankiškai kaupia pensiją privačioje pensijų kaupimo bendrovėje.

II pakopos pensijų sistema turi būti vertinama kaip investicija, kuri trumpuoju laikotarpiu padidina valstybės išlaidas, tačiau ilgesnio laikotarpio perspektyvoje tampa pigesnė, kartu padarydama reikšmingą teigiamą įtaką šalies gyventojų pajamų lygiui senatvėje. Pensijų sistemos reformos ateityje galėtų minimizuoti neigiamas ekonomines ir socialines pasekmes, tačiau priklausymas nuo politinių sprendimų daro šios sistemos raidą mažiau prognozuojama. Kaip pavyzdį galima pateikti valdžios sprendimus mažinti apdraustųjų asmenų, dalyvaujančių pensijų kaupime, valstybinio pensijų socialinio draudimo įmokų dalį, pervedamą pensijų kaupimo bendrovėms (žr. 8 priedą).

Šiandien II pakopos pensijų sistema yra finansinė našta ir taip deficitiniam Fondo biudžetui. Kadangi Fondo valdybai pavesta administruoti ir pervesti privačioms pensijų kaupimo bendrovėms priskaičiuotą įmokų dalį, bendrovės turi pranašumą prieš Fondą, nes yra rizika, kad draudėjai nesumokės įmokų, kurias deklaruoja. Draudėjų skola pateikta 11 lentelėje.

11 lentelė. Draudėjų skolos santykis su deklaruotomis įmokomis 2009–2014 m.

Rodiklis	Metai					
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Draudėjų ir apdraustųjų deklaruotos įmokos (mln. Eur)	3102,5	2814,6	3031,4	3196,5	2678,7	2856,3
Draudėjų skola (mln. Eur)	118,3	132,3	130,8	130,3	125,7	123,1
Skolos proc.	3,8	4,7	4,3	4,1	4,7	4,3

Šaltinis: parengta autorės pagal VSDF biudžeto vykdymo ataskaitas ir Sodros internetiniame puslapyje skelbiamus statistinius duomenis.

Kaip rodo 11 lentelėje pateikti duomenys, vidutiniškai kasmet nagrinėjamu laikotarpiu draudėjų skola sudaro 4,3 proc. visų draudėjų deklaruotų pajamų. Vidutiniškai kasmet Fondo biudžetas negauna apie 127 mln. Eur. Draudėjams, laiku neatsiskaičiusiems su Fondo biudžetu, skolos į Fondo biudžetą išieškojimui taikomos priverstinio poveikio priemonės: teikiami mokėjimo nurodymai; blokuojamos draudėjų sąskaitos; skolos išieškojimas perduodamas antstoliams; priimami sprendimai dėl draudėjų turto priverstinės hipotekos arba turto ar turtinių teisių įkeitimo; teikiami nurodymai dėl skolos išieškojimo iš skolininkų gaunamų pajamų (darbo užmokestis, pensijos, stipendijos ar pašalpos mokėtojams); teritorinių skyrių iniciatyva keliamos bankroto bylos; teikiami pasiūlymai juridinių asmenų registruui inicijuoti juridinių asmenų – draudėjų, nevykdančių jokios veiklos ir Fondo biudžetui skolingų, likvidavimą; priimami sprendimai dėl skolininkų turto arešto. Visos taikomos minėtos priemonės reikalauja papildomų Fondo biudžeto išlaidų, be to dalis skolos gali būti negrąžinta ir neišieškota, teks nurašyti, o privačioms pensijų kaupimo bendrovėm pervedami realūs pinigai.

Teisės aktų reglamentavimas, numatantis įmokų į pensijų fondus mokėjimą nuo apskaičiuotų valstybinio socialinio draudimo įmokų, neatsižvelgiant į faktiškai sumokėtų šių įmokų sumą, suponuoja situaciją, kai draudėjų nesimokėtų pensijų socialinio draudimo įmokų dalis pensijų fondams turi būti dengiama iš valstybės arba Fondo biudžetų. Dažniausiu atveju jos dengiamos iš deficitinio Fondo biudžeto lėšų, kurių nepakanka valstybinio socialinio draudimo išmokoms mokėti. Reikėtų įstatymais užtikrinti, kad su šių įmokų administravimu susijusi rizika būtų padalinta tarp Fondo valdybos ir privačių pensijų bendrovių. Nes ši situacija teikia nepagrįstą pensijų kaupimo bendrovių pranašumą prieš Fondą, kuriam tenka visa rizika dėl darbdavių nesumokėtų pensijų kaupimo bendrovėms skirtų įmokų. Šios rizikos valdymui reikalingų lėšų Fondas negauna ir iš valstybės biudžeto. Fondo pajamomis dengiant pensijų kaupimo dalyvių lėšomis mokėtinas, tačiau nesumokėtas

papildomas įmokas, lieka mažiau galimybių Fondo biudžete rasti lėšų didesnėms senatvės pensijoms mokėti.

Darbo autorės nuomone, reikėtų atskirti valstybinio socialinio pensijų draudimo sistema nuo kaupiamos pensijos privačiose pensijos bendrovėse sistemos ir skatinti savanorišką pensijų kaupimo sistemą, kurioje visa rizika dalinsis bendrovės ir pensijų kaupimo dalyviai. Galimybė sukaupti papildomas lėšas senatvei turėtų būti realizuojama per savanorišką įmokų mokėjimo į privačius pensijų fondus skatinimą mokestinėmis lengvatomis. Senėjant visuomenei apdraustųjų skaičiaus dalies gyventojų skaičiuje mažėjimo problemą spręsti pensininkams palankesnėmis dirbti sąlygomis.

4. Derinant aukščiau minėtus pavyzdžius. Tvariai einamojo finansavimo pensijų sistemai politiniai veikėjai gali pasirinkti tik du ar tris pagrindinius parametrus: įmokų tarifą, pakeitimo normą ir pensinį amžių, kuris turi būti koreguojamas atsižvelgiant į gyvenimo trukmės pakeitimus. Kai pasirenkami du parametrai, trečias tampa vidaus kintamuoju.

Magistro darbe iškelta hipotezė pasitvirtina, nes ekonominiai ir demografiniai pokyčiai yra egzogeniniai veiksniai, dėl kurių turi būti priimami atskiri politiniai sprendimai. Tik valdžios pagrįsti ekonominiais-matematiniais skaičiavimais ir laiku priimami sprendimai yra efektyvi Fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo priemonė.

Nors paskutiniu dešimtmečiu visoje Europoje akcentuojami demografiniai rizikos veiksniai, dėl kurių reformuojamos esamos socialinio draudimo pensijų sistemos, tačiau šiame magistro darbe atlikta rizikos veiksnių, sąlygojančių Fondo biudžeto formavimą, analizė, parodė, kad Lietuvos pensijų sistema kol kas kenčia ne tiek dėl demografinių problemų, kiek dėl mažo užimtumo ir nelegalaus darbo, socialinio draudimo įmokų mokėjimo vengimo ir nepagrįstų politinių sprendimų. Kaip parodė pastaroji ekonominė ir finansinė krizė, ekonominio pakilimo metu priimtus didesnius įsipareigojimus senatvės pensijoms yra sunku vykdyti ekonominiu sunkmečiu. Einamųjų mokėjimų pensijų sistemos dalyviams finansinės krizės poveikis priklauso nuo to, kaip vyriausybės sprendžia trumpalaikį socialinių išmokų trūkumą. Ekonominiai ir demografiniai pokyčiai yra egzogeniniai veiksniai, dėl to turi būti priimami atskiri politiniai sprendimai.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Fondo biudžeto formavimo rizika suprantama kaip sprendimų situacija, kurioje egzistuoja faktinių rezultatų nukrypimo nuo prognozuojamų galimybių. Rizikos valdymas – sisteminis procesas, kuriuo metu subjektas identifikuoja ir įvertina sąlygas ir (ar) įvykius, galinčius turėti neigiamos įtakos veiklai, priima ir įgyvendina sprendimus dėl neigiamos įtakos sumažinimo iki priimtino lygio, vykdo rizikos veiksnių priežiūrą.

2. Fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo tikslas – palaikyti Fondo finansinį tvarumą ilgu laikotarpiu. Bazinė tvarumo sąvokos koncepcija yra apibūdinama kaip gebėjimas išlikti nuolat kintančioje aplinkoje.

3. Fondo biudžetas – fondo pajamų ir išlaidų planas biudžetiniams metams. Svarbiausias Fondo biudžeto pajamų šaltinis (vidutiniškai 94 proc.) – draudėjų ir apdraustųjų visomis socialinio draudimo rūšimis valstybinio socialinio draudimo įmokos. Didžiausią Fondo išlaidų dalį sudaro išlaidos pensijų socialiniam draudimui (vidutiniškai 64 proc.).

4. Ekonominiai bei demografiniai veiksniai yra egzogeniniai, todėl, norint efektyviai valdyti Fondo biudžeto formavimo riziką, reikia kruopščiai įvertintų, pagrįstų ekonominiais-matematiniais skaičiavimais bei laiku priimamų politinių sprendimų.

5. Finansinis stabilumas užtikrinamas įmokų mokėtojų ir išmokų gavėjų skaičiaus santykiu, įmokų ir išmokų dydžiais. Vienas pagrindinių Fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo tikslų yra subalansuoti biudžeto pajamas ir išlaidas. Nustačius pagrindinius Fondo biudžeto dedamąsias bei svarbiausius rizikos veiksnius, subalansuoti biudžetą galima: reguliuojant įmokų tarifą, reguliuojant pakeitimo normą, reguliuojant parametrus, turinčius įtaką sistemos išlaikytinių santykiui, bei derinant aukščiau minėtus būdus.

6. Techniniu požiūriu pats paprasčiausias Fondo biudžeto subalansavimo problemos sprendimas – valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifo didinimas. Tačiau įvertinus Lietuvos gyventojų pajamų lygio ir mokestinės naštos santykį, didelę darbdavio mokestinę naštą bei darbo rinkos šešėlio mastą, siūlytina perskirstyti mokestinę naštą tarp darbdavio ir darbuotojo bent 3 proc., nedarant įtakos Fondo biudžeto pajamoms. Mažinant padidėjusią naštą darbuotojams, kad nesumažėtų jų vartojimas, pridėtinės vertės mokesčio tarifą reikėtų sumažinti į prieškrizinį lygį (18 proc.). Įmokų tarifo mažinimas darbdaviui lemtų pajamų padidėjimą, darbo vietų kūrimą.

7. Vidutinė pakeitimo norma (vidutinės pensijos lygio ir vidutinių pajamų lygio santykis) priklauso nuo pensijos apskaičiavimo formulės, pensijų indeksavimo metodo, darbo užmokesčio augimo. Sistemos finansiniam tvarumui pensijos dydžio apskaičiavimo metodas yra svarbus tuo požiūriu, kad turi būti žinomas apdraustiesiems, nepakirsti jų pasitikėjimo sistema ir didinti paskatas

joje dalyvauti. Fondo biudžeto subalansavimas reguliuojant pakeitimo normą gali būti įgyvendinamas pasirinkus efektyviausią pensijų indeksavimo metodą. Šiuo metu Lietuvoje pensijos indeksuojamos keičiant bazinės pensijos dydį ir draudžiamąsias pajamas (politiniai rizikos veiksniai). Atsakymas į darbe iškeltą mokslinės problemos klausimą „kaip eliminuoti nepagrįstų politinių sprendimų priėmimo tikimybę ir taip sumažinti riziką susiformuoti biudžeto deficitui ir tuo pačiu destabilizuoti visą socialinio draudimo sistema?“ – „socialinio draudimo sistema, turinti automatinį subalansavimo mechanizmą“.

8. Pensinis amžius yra stiprus įrankis, reguliuojant sistemos išlaikytinių santykį, tačiau turi būti keičiamas atsižvelgiant į gyvenimo trukmę ir susietas su nauju darbo vietų kūrimu. Nepanaikinat išankstinių senatvės pensijų ar nesutrumpinant šių pensijų gavimo laikotarpio, nesugriežtinant bedarbių pašalpų gavimo sąlygų ir nekeičiant netekto darbingumo pensijos apskaičiavimo formulės, senatvės pensijos amžiaus didinimas nepasieks savo tikslo – biudžeto subalansavimo ilgajame laikotarpyje.

9. Daugiapakopė pensijų sistema gali sąlygoti Fondo biudžeto subalansavimą ilguoju laikotarpiu, tačiau pensijų kaupimą privačiose bendrovėse reikėtų atskirti nuo valstybinės socialinio pensijų draudimo sistemos ir skatinti savanorišką pensijų kaupimo sistemą, kurioje visa rizika dalinsis tik bendrovės ir pensijų kaupimo dalyviai.

10. Efektyvus Fondo biudžeto rizikos valdymas tiesiogiai priklauso nuo šalyje vykdomos socialinės-ekonominės politikos. Šiuo metu Fondo valdybai tenka priimti visą riziką ir užtikrinti savo įsipareigojimų vykdymą skolinantis lėšas.

LITERATŪRA

1. Apgar D. *Rizikos intelektas: kaip išmokti valdyti tai, ko nežinome*. – Vilnius: Verslo žinios, 2007
2. Auštrevičius P. ir kt. Šiuolaikinių ekonomikos terminų enciklopedinis žodynas. - Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Lietuvos Komersantas, 1991. - 512 psl. – ISBN 5417006246 9785417006241
3. Baltoji knyga. Adekvačių, saugių ir tvarių pensijų darbotvarkė. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0055:FIN:LT:PDF> [žiūrėta 2014-11-22]
4. Barr N., Diamond P. The economics of pensions // *Oxford review of Economic Policy*. – London: The London School of Economics and Political Science, 2006, vol. 22, no. 1, p. 15–39. Prieiga per internetą: http://eprints.lse.ac.uk/2630/1/economics_of_pensions_final.pdf [žiūrėta 2016-01-05]
5. Bartkus A. Efektyvus socialinio draudimo pensijų indeksavimas // *Lietuvos statistikos darbai*. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2010, Nr. 49. p. 34-39
6. Bartkus A. Makroekonominių veiksnių poveikis Lietuvos senatvės pensijų sistemai // *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, Nr. 2(2), p. 135–153
7. Bartkus, A. Senatvės pensijų ir laikinojo nedarbingumo išmokų finansinio tvarumo analizė: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, ekonomika (04 S). – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009. – 185 p.
8. Beetsma R., Bovenberg L. Pension Systems. Intergenerational Risk Sharring and Inflation. European Economy // *European Economy*. – Brussel: European Communities, 2006, Nr. 257. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication636_en.pdf [žiūrėta 2016-01-05]
9. Bendrasis vidaus produktas. Statistinių duomenų portalas. Prieiga per internetą: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/M2010202>, [žiūrėta 2015-01-26]
10. Bitinas A. Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos // *Jurisprudencija*. – Vilniaus: Mykolo Romerio universitetas, 2008, Nr. 8(110), p. 18–26
11. VSDF biudžeto vykdymo ataskaitų rinkiniai (2008–2010 m.). Prieiga per internetą <http://www.sodra.lt/biudzeto-vykdyto-ataskaitu-rinkiniai>, [žiūrėta 2014-11-20]
12. Bogomolova T. Pension Economics: Basic Concepts and Relationships. World Bank. Prieiga per internetą: <http://www.info.worldbank.org/etools/docs/library/241432/S02Tatjana%20Bogomolova.pdf>, [žiūrėta 2015-03-05]

13. Boguslavskas V. *Ekonometrika*. – Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2007. – 386 psl.
14. Černius G. *Įmonės finansų valdymo pagrindai*. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014
15. European Commission. The 2012 Ageing report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies // *European Economy*. – 2012, Nr. 2. Prieiga per internetą: http://europa.eu/epc/pdf/2012_ageing_report_en.pdf, [žiūrėta 2016-01-06]
16. Finansų ministerija. 2014–2017 metų ekonominės raidos scenarijus. – 2014. Prieiga per internetą: [www/finmin.lt/finmin.lt/failai/makroekonominės_proгноzes/Ekonominės_raidės_scenarijus_aprašymas_2014rugsėjis.pdf](http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/makroekonominės_proгноzes/Ekonominės_raidės_scenarijus_aprašymas_2014rugsėjis.pdf), [žiūrėta 2015-01-26]
17. Gylis P. Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontroversijos // *Viešoji politika ir administravimas*. – 2002, Nr. 2, p. 78–84. - ISSN 1648-2603. – URL: http://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/vpa/archyvas/?l=82584
18. Gyventojai ir socialinė statistika. Prieiga per internetą: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectTable/Omrade0.asp?SubjectCode=S3&ShowNews=OFF&PLanguage=0>, [žiūrėta 2014-11-22]
19. Gruževskis B., Bartkus A. Senatvės pensijos draudimo Lietuvoje netobulumai ir jų sprendimo galimybės // *Socialinis darbas: mokslo darbai*. – 2010, Nr. 9(1), p. 12–17.
20. Gudaitis T. Senatvės pensijų sistemos modelių teorinė analizė // *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. – 2009, Nr. 50 ISSN 1392-1142 p. 53-68
21. Guogis A. Dėl Lietuvos socialinės apsaugos sampratos // *Socialinis darbas: mokslo darbai*. – 2008, Nr. 7(2), p. 26–34
22. Kanapickienė R., Ruseckas A. Pensijų sistemos kūrimas Lietuvoje // *Tiltai*. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. - 2004, Nr. 4, p. 95–106
23. Kiyak D. ir kt. Šešėlinės ekonomikos masto ir jį lemiančių priežasčių tarpusavio priklausomybės tyrimas Lietuvoje // *Socialiniai mokslai: vadyba*. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2013, Nr. 1(22), p. 109–120
24. Lazutka R. Lietuvos pensijų sistemos vystymosi ilgalaikių tendencijų bei joje numatomų pokyčių įtakos Lietuvos viešųjų finansų tvarumo tyrimo ataskaita. 2011. Prieiga per internetą: www.esparama.lt/.../2011_LT_pensiju_sistemos_tendenciju_tyrimas.pdf, [žiūrėta 2015-03-20]
25. Lazutka R. Lietuvos socialinio draudimo pensijų dalinio privatizavimo tikslai ir rezultatai // *Ekonomika*. – 2008, Nr. 82, p. 104–126. – ISSN 1392-1258
26. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymas. Prieiga per internetą: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.983975D33B37/TAIS_216125, [žiūrėta 2016-01-20]

27. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>, [žiūrėta 2014-12-22]
28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas // *Valstybės žinios*. – 2002, Nr. 113–5057. – Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=194331&p_tr2=2, [žiūrėta 2015-03-22]
29. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas. Prieiga per internetą: www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=378844, [žiūrėta 2014-11-20]
30. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=350358&p_query=&p_tr2=, [žiūrėta 2014-09-26]
31. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=415932, [žiūrėta 2014-12-27]
32. Lietuvos Respublikos pensijos sistemos reformos įstatymas. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/>, [žiūrėta 2014-10-23]
33. Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas. Prieiga per internetą: https://www.e-tar.lt, [žiūrėta 2014-12-27]
34. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo biudžeto sandaros įstatymas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=489366, [žiūrėta 2014-09-26]
35. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2007 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-09-26]
36. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2008 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-09-26]
37. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2009 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-09-26]
38. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2010 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-09-26]
39. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2011 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-09-26]
40. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2012 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-09-26]
41. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2013 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-09-26]
42. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2014 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-09-26]

43. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-09-26]
44. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-12-27]
45. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensijų kompensavimo įstatymas. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt>, [žiūrėta 2014-06-30]
46. Lietuvos Respublikos vidaus kontrolės ir vidaus audito įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2014-12-27]
47. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>, [žiūrėta 2015-05-17]
48. Maculevičius J. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė reguliuojant socialinės apsaugos santykius // *Jurisprudencija: mokslo darbai*. – Vilnius, 2004, Nr. 56(48), p. 5–11. Prieiga per internetą: URL: http://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/jurisprudencija/archyvas/?l=104169, [žiūrėta 2014-12-22]
49. Müller K. The Political Economy of Pension Reform in Central and Eastern Europe. - Reforming Public Pensions. Sharing the Experiences of Transition and OECD Countries. – OECD, 2004. Prieiga per internetą: www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/reforming-public-pensions_9789264105812-en, [žiūrėta 2015-03-21]
50. Novošinskienė A. Lietuvos mokesčių sistemos vertinimas fiskalinės mokesčių funkcijos aspektu // *Žemės ūkio mokslai*. – Lietuvos mokslų akademija, 2013, Nr. 3, p. 222–229. Prieiga per internetą: <http://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/zemesukiomokslai/article/viewFile/2744/1576>, [žiūrėta 2016-01-09]
51. Pagirskienė Z. *Makroekonomikos pagrindai*.- Vilnius: Vilniaus verslo teisės akademija, 2008. – 271 psl.
52. Rekomendacinės finansinės rizikos valdymo gairės valstybės valdomoms įmonėms. Prieiga per internetą: http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/vykdoma_politika/VVI_gaires_20130116.pdf, [žiūrėta 2015-01-26]
53. Rekomendacinės vidaus kontrolės sukūrimo, veikimo ir tobulinimo, jos vertinimo gairės viešojo sektoriaus subjektams. Prieiga per internetą: <http://finmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/vidaus-auditas-ir-finansu-kontrolė/finansu-kontrolė>, [žiūrėta 2015-06-20]
54. Rutkauskas A. V., Stasytytė V. Rizikos sampratos formavimosi ypatumai // *Verslas: teorija ir praktika*. – 2011, Nr. 12 (2), p. 141–149

55. Šešėlis pats rankos neišties // *Verslo žinios*. – 2010-11-17. Prieiga per internetą: http://vz.lt/archive/blog/2010/11/16/%C5%A1e%C5%A1%C4%97lis_pats_rankos_nei%C5%A1ties, [žiūrėta 2016-01-09]
56. Shadow Economies in the Baltic Sea Region 2015 // Lithuanian Free Market Institute. – 2015. Prieiga per internetą: <http://www.llri.lt/wp-content/uploads/2015/11/Shadow-Economies-in-a-Baltic-Sea-Region.pdf>, [žiūrėta 2016-01-03]
57. Skominas V. *Makroekonomika*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
58. Škarnulis A. II pakopos pensijų sistemos įtaka valstybės finansams ir gyventojų pajamoms ilguoju ir trumpuoju laikotarpiu. Prieiga per internetą: https://www.lb.lt/.../pensiju_sistemas_modeliavimas_2013_03_301.pdf, [žiūrėta 2015-06-25]
59. The Orange Book Management of Risk - Principles and Concepts // Prieiga per internetą: https://www.gov.uk/government/.../orange_book.pdf, [žiūrėta 2015-02-23]
60. Vageris R. *Rizikos analizės vadovas*. – Vilnius: Vaga, 2005
61. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamų plano šališkumo vertinimo tvarkos aprašas. Prieiga per internetą: www.sodra.lt, [žiūrėta 2015-03-13]
62. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto planavimo tvarkos aprašas. Prieiga per internetą: www.sodra.lt, [žiūrėta 2015-03-13]
63. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos vidaus audito skyriaus vidaus audito metodika. Prieiga per internetą: <http://intranetas/index.php?cid=21206>, [žiūrėta 2015-04-09]
64. Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigų veiklos rizikos valdymo metodika. Prieiga per internetą: <http://intranetas/index.php?cid=21206>, [žiūrėta 2015-04-09]
65. Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigų veiklos rizikos valdymo strategija. Prieiga per internetą: <http://intranetas/index.php?cid=21206>, [žiūrėta 2015-04-09]
66. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos 2007 metų biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinys. Prieiga per internetą: www.sodra.lt/uploads/documents/files/ataskaita_2007.pdf, [žiūrėta 2015-11-23]
67. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos 2008 metų biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinys. Prieiga per internetą: www.sodra.lt/uploads/documents/files/ataskaita_2008.pdf, [žiūrėta 2014-10-30]
68. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos 2009 metų biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinys. Prieiga per internetą: www.sodra.lt/uploads/documents/files/ataskaita_2009.pdf, [žiūrėta 2014-10-30]

69. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos 2010 metų biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinys. Prieiga per internetą: www.sodra.lt/uploads/documents/files/2010Ataskaita.pdf, [žiūrėta 2014-10-30]

70. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos 2012 metų biudžeto vykdymo ataskaitų rinkinys. Prieiga per internetą: www.sodra.lt/uploads/documents/files/Biudzeto%20ataskaita%202012.pdf, [žiūrėta 2014-10-30]

71. Valstybinio socialinio draudimo, valstybinių pensijų ir sveikatos draudimo sistemų permainos koncepcija. Prieiga per internetą: http://files.lrinka.lt/LLRI_Sodros_permaina_KONCEPCIJA.pdf, [žiūrėta 2014-09-23]

72. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos statistinių duomenų portalas. Prieiga per internetą: <http://atvira.sodra.lt/lt-lt/index.html>, [žiūrėta 2014-11-26]

73. Vartotojų kainų pokyčiai, apskaičiuoti pagal vartotojų kainų indeksą. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=a12bab3b-abc9-4bcf-85bd-ad10b7da3912>, [žiūrėta 2016-01-20]

74. Viešojo sektoriaus vidaus kontrolės standartų gairės. Prieiga per internetą: http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/vidaus_auditas/Viesojo_sektoriaus_vidaus_kontroles_standartu_gaires.pdf, [žiūrėta 2015-01-26]

75. Žukauskas V. Lietuvos šešėlinė ekonomika // *Lietuvos laisvosios rinkos instituto periodinis leidinys*. – 2012, Nr. 1. Prieiga per internetą: <http://www.llri/wp-content/uploads/2016/01/Seseline-ekonomika-2012.pdf>, [žiūrėta 2016-01-17]

76. Žukauskas V. Lietuvos šešėlinė ekonomika // *Lietuvos laisvosios rinkos instituto periodinis leidinys*. – 2013, Nr. 2. Prieiga per internetą: <http://www.llri/wp-content/uploads/2016/01/Seseline-ekonomika-2013.pdf>, [žiūrėta 2016-01-17]

77. Žukauskas V. Lietuvos šešėlinė ekonomika // *Lietuvos laisvosios rinkos instituto periodinis leidinys*. – 2014, Nr. 3. Prieiga per internetą: <http://www.llri/wp-content/uploads/2016/01/Seseline-ekonomika-2014.pdf>, [žiūrėta 2016-01-17]

Kazakevič G. *Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymas* / Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovas dr. M. Strumskis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2016

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe identifikuoti ir įvertinti svarbiausi rizikos veiksniai, sąlygojantys Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimą, išanalizuotos taikytos, galimos ir pateiktos efektyviausios rizikos valdymo priemonės. Pirmame skyriuje pateikta socialinio draudimo samprata, apžvelgta Lietuvos valstybinio socialinio draudimo sistema, nustatyta jos reikšmė šalies finansų sistemoje, išnagrinėti valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo ypatumai ir pateikti rizikos valdymo teoriniai aspektai. Antrame skyriuje, remiantis valstybės kontrolės audituotų fondo biudžeto vykdymo ataskaitų duomenimis bei istoriniais ir prognozuojamais makroekonominiais ir demografiniais statistiniais rodikliais, išanalizuota valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto struktūra, identifikuoti ir įvertinti aukštos svarbos rizikos veiksniai, sąlygojantys biudžeto rodiklius, išnagrinėtos valdžios taikytos biudžeto subalansavimo priemonės. Trečiame skyriuje išanalizuotos galimos ir pateiktos efektyviausios biudžeto formavimo rizikos valdymo priemonės. Darbo pabaigoje formuluojamos išvados, pateikiamos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo kryptys.

Pagrindiniai žodžiai: socialinis draudimas, biudžetas, rizikos veiksniai, rizikos valdymas, rizikos valdymo priemonės.

Kazakevic G. *The Risk Management of the State Social Insurance Fund Budget Formation* / Finance management master thesis. Supervisor dr. M. Strumskis. - Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Finance Management, 2016

ANNOTATION

In the master thesis identified and evaluated the most important risk factors influencing the State Social Insurance Fund budget formation. There were analysed the applied, the possible and the most effective risk management measures. In the first section is given the social security concept, reviewed the Lithuanian state social insurance system, set the value of the country's financial system, examined the state social insurance fund budget forming characteristics and provided the theoretical aspects of risk management. The second chapter, based on state control of the audited fund budget execution statements and of historical and forecast macro-economic and demographic statistics, analysed the state social insurance fund budget structure, identified and assessed the importance of high-risk factors influencing the budget indicators, examined government imposed budget balancing measures. The third section analysed the potential and the effective budget-making risk management tools. At the end of the work are formulated the conclusions, presented the state social insurance fund budget formulation of risk management trends.

Key words: social insurance, budget, risk factors, risk management, risk management measures.

Kazakevič G. *Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymas* / Finansų valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovas dr. M. Strumskis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2016

SANTRAUKA

Finansų valdymo magistro baigiamojo darbo tema aktuali politikams, finansų institucijų atstovams, mokslininkams, gyventojams bei kitoms suinteresuotoms grupėms. Pasaulinė finansų ir ekonominė krizė parodė, jog egzistuoja silpnas socialinio draudimo sistemos finansinis tvarumas, o valdžios skuboti, visapusiškai neįvertinti trumpalaikiai sprendimai potencialiai gali turėti ilgalaikes neigiamas pasekmes. Dėl to buvo iškelta pagrindinė mokslinė problema – kaip eliminuoti nepagrįstų politinių sprendimų priėmimo tikimybę ir taip sumažinti riziką susiformuoti biudžeto deficitui ir tuo pačiu destabilizuoti visą socialinio draudimo sistemą? Tyrimo objektas – valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2007–2014 metų rodikliai. Šio tyrimo tikslas yra nustatyti ir įvertinti valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto rodiklius sąlygojančius veiksnius bei pateikti pasiūlymus dėl rizikos veiksnių poveikio mažinimo. Taip pat buvo iškelti ir tyrimo uždaviniai: atskleisti valstybinio socialinio draudimo svarbą šalies plėtrai, valstybinės socialinio draudimo sistemos ir valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo ypatumus; išnagrinėti rizikos valdymo teorinį pagrindimą, išanalizuoti pagrindinius rizikos valdymo metodus, priemones bei jų taikymą formuojant valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą; išanalizuoti valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamų ir išlaidų struktūrą, nustatyti svarbiausius biudžeto formavimą sąlygojančius rizikos veiksnius; atlikti 2007–2014 metų valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamų ir išlaidų dinaminę analizę ir įvertinti nustatytų rizikos veiksnių reikšmingumą; remiantis atliktų tyrimų rezultatais, įvertinti galimas valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo priemones ir pateikti rizikos valdymo kryptis. Tyrimo metodika: mokslinės literatūros analizė, teisinių dokumentų analizė, statistinių duomenų lyginamoji analizė, struktūrinė analizė, vidutinių ir santykinų dydžių taikymas, laiko eilučių ir grafiniai metodai, tyrimo išvados parengtos indukciniu-dedukciniu metodu.

Empirinio tyrimo metu buvo iškelta hipotezė: efektyvus valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo priemonė yra valdžios sprendimų priėmimas atidžiai išanalizavus visas galimas priimamų sprendimų pasekmes biudžetui ilgu laikotarpiu. Atlikus tyrimą ši hipotezė buvo patvirtinta. Tyrimo metu identifikuoti ekonominiai ir demografiniai rizikos veiksniai yra egzogeniniai ir dėl jų reikalingi atskiri ekonominiais-matematiniais skaičiavimais pagrįsti politiniai sprendimai.

Magistro baigiamojo darbo pabaigoje formuluojamos išvados, pateikiamos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto formavimo rizikos valdymo kryptys.

Kazakevic G. *The Risk Management of the State Social Insurance Fund Budget Formation / Finance management master thesis. Supervisor dr. M. Strumskis. - Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Economics and Finance Management, 2016*

SUMMARY

Financial management master thesis topic is relevant to policy makers, financial institutions representatives, scientists, residents and other interested groups. The global financial and economic crisis has shown that there is a weak social security system's financial sustainability, while government precipitous full underestimating the short-term decisions can potentially have long-term negative consequences. This has led to a fundamental scientific problem - how to eliminate unjustified political decision-making probability and thereby to reduce the risk of the formation of the budget deficit and thereby to destabilize the entire social security system? The object of research are the State Social Insurance Fund budget for 2007-2014 year targets. The objective of the study is to identify and assess the state social insurance fund budget indicators influencing factors, and make proposals on the reduction of risk factors. There have also been raised the objectives of the study: to reveal the state social insurance importance of development of the country, the state social security system and social insurance fund budget forming process; to examine the theoretical foundations of risk management, to investigate the key risk management techniques, tools and their application to the formation of the State Social Insurance Fund; to analyse the State Social Insurance Fund budget revenue and expenditure structure, to identify the major budgeting risk factors; to carry out 2007-2014 the dynamic analysis of the State Social Insurance Fund budget revenue and expenditure and to assess the significance of the identified risk factors. Based on the results of studies to evaluate the potential of the State Social Insurance Fund budget formulation of risk management measures and to provide risk management policies. The research methods are: analysis of scientific literature, legal documents analysis, statistical comparative analysis, structural analysis of the medium and the relative sizes of the application, the time-line and graphical methods, research findings developed inductive-deductive method.

During the empirical study there was performed hypothesis: the effective State Social Insurance Fund Budget forming a risk management tool for government decision-making is a careful analysis of all the possible consequences of the decisions taken by the budget in the long term. The investigation of this hypothesis was confirmed. During the study the identified economic and demographic risk factors are exogenous and they require separate economic-mathematical calculations based on political decisions.

At the end of Master's thesis are formulated conclusions, presented risk management trends of state social insurance fund budget formulation.

PRIEDAI

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

20 - -
Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas),

(fakulteto / instituto, programos pavadinimas)

Studentas (-ė) _____,
(vardas, pavardė)

patvirtinu, kad šis magistro baigiamasis darbas

”_____

“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

(parašas)

(vardas, pavardė)

2 PRIEDAS

1 lentelė. VSDF biudžeto pajamų plano vykdymas 2007–2014 metais (mln. Eur)

	2007			2008			2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	planas	faktas	proc.	planas	faktas	proc.	planas	faktas	proc.	planas	faktas	proc.	planas	faktas	proc.	planas	faktas	proc.	planas	faktas	proc.	planas	faktas	proc.
PAJAMOS	2 510,4	2 826,3	112,6	3 252,7	3 248,7	99,9	4 070,9	3 289,2	80,8	2 863,2	3 037,1	106,1	3 169,4	3 217,6	101,5	3 270,1	3 363,3	102,9	2 803,4	2 894,7	103,3	2 888,7	3 059,2	105,9
1. Draudėjų vsd įmokos	2 122,3	2 426,7	114,3	2 899,1	2 886,9	99,6	2 990,0	2 417,0	80,8	2 113,3	2 203,8	104,3	2 326,4	2 351,1	101,1	2 414,2	2 479,9	102,7	2 357,8	2 422,1	102,7	2 547,2	2 582,5	101,4
2. Apdraustųjų vsd įmokos	203,1	233,2	114,8	277,5	276,9	99,8	849,3	685,5	80,7	593,9	640,8	107,9	671,0	680,3	101,4	697,4	716,6	102,8	249,7	256,6	102,8	269,9	273,8	101,4
3. Savarankiškai dirbančių asmenų vsd įmokos	27,9	33,7	120,7	35,5	41,3	116,1	47,9	23,9	50,0	46,2	46,7	101,2	32,0	49,7	155,6	36,5	54,1	148,3	49,7	52,8	106,2	59,1	58,5	99,0
4. Valstybinio savanoriškojo sd įmokos	1,2	1,2	94,6	1,4	1,2	90,7	0,6	0,7	121,6	0,6	0,5	89,5	0,9	0,4	48,1	0,4	0,4	86,5	0,4	1,3	303,2	0,6	1,0	184,0
5. Baudos ir delspinigiai	1,4	2,1	152,5	1,3	2,1	165,9	1,9	4,1	215,7	1,8	3,8	216,0	1,8	2,1	115,7	1,8	2,2	119,9	1,7	1,7	102,6	1,7	1,7	97,7
6. Asignavimai iš valstybės fondų	141,7	112,7	79,6	23,2	23,2	100,0	173,8	143,6	82,6	101,4	95,1	93,8	101,8	103,9	102,1	88,0	83,0	94,3	136,0	144,0	105,9	0,0	128,4	
7. Atgautos į ankstesnių metų išlaidas iškeltos abejotinos atgautinos sumos	7,0	5,4	77,3	5,2	3,9	74,9	4,6	2,4	50,9	4,6	4,0	86,6	2,6	0,0	0,0	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0		0,0	0,0	
8. Veiklos pajamos ir iš įtraukto į Fondo biudžeto apskaitą turto gaunamos pajamos	5,8	11,4	197,3	9,6	13,1	137,5	2,9	12,1	416,7	1,4	12,1	833,1	2,0	4,9	239,8	4,5	5,0	109,1	8,1	16,2	200,8	10,2	13,3	130,4
9. Sveikatos draudimo įmokos iš sd pašalpų											30,3		31,0	25,2	81,3	22,9	22,1	96,6	0,0	0,0		0,0	0,0	
10. Lėšos už ES institucijų pensijų sistemoje įgytas pensines teises																	0,1		0,0	0,0		0,0	0,1	
Papildomi pajamų plano vykdymo rodikliai																								
1. Vidutinis metinis apdraustų visomis socialinio draudimo rūšimis skaičius (tūkst. žm.)	1264,0	1321,7	104,6	1327,0	1330,2	100,2	1302,0	1195,0	91,8	1124,0	1129,8	100,5	1176,0	1175,7	100,0	1179,6	1219,0	103,3	1219,7	1242,1	101,8	1244,4	1270,9	102,1
2. Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis, nuo kurio skaičiuojamos socialinio draudimo įmokos (Eur)	431,0	474,5	110,1	564,5	559,1	99,1	594,3	516,5	86,9	475,6	496,0	104,3	503,9	507,3	100,7	521,0	518,2	99,5	544,3	550,4	101,1	579,4	574,6	99,2
3. Įmokas mokančių individualia veikla užsimančių asmenų skaičius (tūkst. m.)	32,9	33,1	100,8	35,5	32,9	92,9	32,7	11,5	35,2	25,4	19,7	77,6	13,0	3,9	30,2	5,7	3,7	65,5	6,3	4,6	72,7	6,3	4,2	66,4
4. Dirbančių pagal verslo liudijimus sk. (tūkst. žm.)	23,0	28,1	122,0	24,8	27,9	112,2	29,0	17,9	61,6	29,5	11,6	39,2	18,5	11,2	60,3	12,0	9,0	75,1	12,5	8,7	69,8	12,6	8,7	68,8
5. Savanoriškai apsidraudusių asmenų skaičius (tūkst. žm.)	2,7	2,3	85,7	2,5	2,2	87,4	0,9	1,3	144,7	0,9	0,9	98,7	1,4	0,9	64,3	0,7	0,6	91,4	0,7	1,2	177,4	0,9	1,1	119,6
6. Kitų asmenų, valstybės draudžiamų visu pensiniu draudimu ir draudimo nuo nedarbo sk. (tūkst. žm.)				2,4	1,5	65,8	2,3	0,4	15,3	2,3	0,1	3,0	1,0	0,1	6,9	0,1	0,1	252,0	0,1	0,1	282,0	0,1	0,2	199,0

Šaltinis: sudaryta autorės pagal 2007–2014 m. VSDF biudžeto vykdymo ataskaitas, rodiklius perskaičiavus eurais santykiu 1 Eur=3,4528 Lt. Prieiga per internetą:

2 lentelė. 2007–2014 m. VSDF biudžeto pajamų vertikalią analizė

PAJAMOS	2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014	
	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.
	2826,3	100,0	3248,7	100,0	3289,2	100,0	3037,1	100,0	3217,6	100,0	3363,3	100,0	2894,7	100,0	3059,2	100,0
Draudėjų vsd įmokos	2426,7	85,9	2886,9	88,9	2417,0	73,5	2203,8	72,6	2351,1	73,1	2479,9	73,7	2422,1	83,7	2582,5	84,4
Apdraustųjų vsd įmokos	233,2	8,3	276,9	8,5	685,5	20,8	640,8	21,1	680,3	21,1	716,6	21,3	256,6	8,9	273,8	8,9
Savarankiškai dirbančių asmenų vsd įmokos	33,7	1,2	41,3	1,3	23,9	0,7	46,7	1,5	49,7	1,5	54,1	1,6	52,8	1,8	58,5	1,9
Valstybinio savanoriškojo sd įmokos	1,2	0,0	1,2	0,0	0,7	0,0	0,5	0,0	0,4	0,0	0,4	0,0	1,3	0,0	1,0	0,0
Baudos ir delspinigiai	2,1	0,1	2,1	0,1	4,1	0,1	3,8	0,1	2,1	0,1	2,2	0,1	1,7	0,1	1,7	0,1
Asignavimai iš valstybės fondų	112,7	4,0	23,2	0,7	143,6	4,4	95,1	3,1	103,9	3,2	83,0	2,5	144,0	5,0	128,4	4,2
Atgautos į ankstesnių metų išlaidas iškeltos abejotinai atgautinos sumos	5,4	0,2	3,9	0,1	2,4	0,1	4,0	0,1	0,0		0,0		0,0		0,0	
Veiklos pajamos ir iš įtraukto į Fondo biudžeto apskaitą turto gaunamos pajamos	11,4	0,4	13,1	0,4	12,1	0,4	12,1	0,4	4,9	0,2	5,0	0,1	16,2	0,6	13,3	0,4
Sveikatos draudimo įmokos iš sd pašalpu							30,3	1,0	25,2	0,8	22,1	0,7	0,0		0,0	
Lėšos už ES institucijų pensijų sistemoje įgytas pensines teises											0,1	0,0	0,0		0,1	0,0

Čia: vsd – valstybinis socialinis draudimas, sd – socialinis draudimas.

Šaltinis: sudaryta autorės pagal 2007–2014 m. VSDF biudžeto vykdymo ataskaitas, rodiklius perskaičiavus eurais santykiu 1 Eur=3,4528 Lt. Prieiga per internetą:

4 PRIEDAS

3 lentelė. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidų plano vykdymas 2007–2014 m. (mln. Eur).

IŠLAIDOS	2007			2008			2009			2010			2011			2012			2013			2014		
	planas	faktas	%	planas	faktas	%	planas	faktas	%	planas	faktas	%	planas	faktas	%	planas	faktas	%	planas	faktas	%	planas	faktas	%
	2 509,1	2 688,4	107,1	3 252,6	3 664,8	112,7	4 070,8	4 123,0	101,3	3 647,3	3 842,5	105,4	3 932,0	3 796,3	96,5	3 939,5	3 901,3	99,0	3 291,0	3 252,5	98,8	3 243,8	3 371,6	103,9
Pensijų socialiniam draudimui	1 695,0	1 767,6	104,3	2 110,0	2 311,1	109,5	2 369,7	2 392,7	101,0	2 211,4	2 218,5	100,3	2 234,2	2 220,8	99,4	2 375,3	2 369,9	99,8	2 375,9	2 364,5	99,5	2 355,6	2 519,2	106,9
Ligos ir motinystės socialiniam draudimui	220,0	272,4	123,8	371,1	488,3	131,6	516,8	614,2	118,8	490,9	498,8	101,6	515,9	419,4	81,3	382,0	368,1	96,4	357,6	336,4	94,1	358,7	353,3	98,5
Nedarbo socialiniam draudimui	81,8	92,4	112,9	87,1	88,8	101,8	95,7	182,2	190,4	74,2	142,4	191,9	129,6	100,7	77,7	109,2	88,3	80,9	118,2	43,9	37,1	115,4	110,7	96,0
Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniam draudimui	14,3	12,8	89,6	17,0	15,3	90,1	19,0	15,5	81,3	14,4	12,5	86,9	15,3	12,8	83,3	14,9	15,5	104,2	17,0	16,8	98,8	18,1	16,6	91,4
Lėšos, skirtos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų prevencijai	1,4	1,5	105,9	1,7	1,3	75,2	1,9	0,9	45,5															
Lėšos, pervedamos į Privalomojo sveikatos draudimo fondą	196,9	222,3	112,9	265,9	266,2	100,1	782,7	643,3	82,2	584,6	664,9	113,7	697,0	714,8	102,5	717,6	751,1	104,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Lėšos, pervedamos į pensijų fondus	225,4	246,6	109,4	304,9	308,2	101,1	143,6	125,6	87,5	101,4	95,1	93,8	101,8	103,9	102,1	84,2	83,0	98,6	147,1	148,7	101,1	131,6	128,5	97,7
Neatgautinos ir abejotinai atgautinos sumos	7,8	8,9	113,9	11,3	102,7	908,9	59,3	41,4	69,8	20,0	36,4	182,1	14,2	28,0	197,5	13,9	14,1	101,6	14,5	102,7	709,5	14,5	15,1	104,6
Veiklos sąnaudos	67,8	65,4	96,5	85,1	84,3	99,0	84,0	108,1	128,8	150,4	174,0	115,7	223,9	195,9	87,5	242,4	211,3	87,2	260,7	239,5	91,8	249,9	228,1	91,3

Šaltinis: VSDF biudžeto vykdymo ataskaitos už 2007–2014 metus (rodikliai perskaičiuoti eurais santykiu 1 Eur=3,4528 Lt)

4 lentelė. 2007–2014 m. VSDF biudžeto išlaidų vertikalią analizė

IŠLAIDOS	2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014	
	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.
	2 688,4	100,0	3 664,8	100,0	4 123,0	100,0	3 842,5	100,0	3 796,3	100,0	3 901,3	100,0	3 252,5	100,0	3 371,6	100,0
Pensijų socialiniam draudimui	1 767,6	65,7	2 311,1	63,1	2 392,7	58,0	2 218,5	57,7	2 220,8	58,5	2 369,9	60,7	2 364,5	72,7	2 519,2	74,7
Ligos ir motinystės socialiniam draudimui	272,4	10,1	488,3	13,3	614,2	14,9	498,8	13,0	419,4	11,0	368,1	9,4	336,4	10,3	353,3	10,5
Nedarbo socialiniam draudimui	92,4	3,4	88,8	2,4	182,2	4,4	142,4	3,7	100,7	2,7	88,3	2,3	43,9	1,3	110,7	3,3
Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniam draudimui	12,8	0,5	15,3	0,4	15,5	0,4	12,5	0,3	12,8	0,3	15,5	0,4	16,8	0,5	16,6	0,5
Lėšos, pervedamos į Privalomojo sveikatos draudimo fondą	222,3	8,3	266,2	7,3	643,3	15,6	664,9	17,3	714,8	18,8	751,1	19,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Lėšos, pervedamos į pensijų fondus	246,6	9,2	308,2	8,4	125,6	3,0	95,1	2,5	103,9	2,7	83,0	2,1	148,7	4,6	128,5	3,8
Kitos išlaidos	74,3	2,8	186,9	5,1	149,5	3,6	210,4	5,5	223,9	5,9	225,4	5,8	342,2	10,5	243,2	7,2

Šaltinis: VSDF biudžeto vykdymo ataskaitos už 2007–2014 metus (rodikliai perskaičiuoti eurais santykiu 1 Eur=3,4528 Lt)

5 lentelė. VSDF biudžeto išlaidų pensijų socialiniam draudimui struktūra 2007–2014 m.

Išlaidos pensijų socialiniam draudimui	2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014	
	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.	mln. Eur	proc.
	1767,6	100,0	2311,1	100,0	2392,7	100,0	2218,5	100,0	2220,8	100,0	2369,9	100,0	2364,5	100,0	2519,2	100,0
Senatvės pensijos	1235,1	69,9	1595,1	69,0	1698,6	71,0	1562,8	70,4	1571,6	70,8	1703,2	71,9	1727,5	73,1	1738,0	69,0
Netekto darbingumo (invalidumo) pensijos	384,7	21,8	485,0	21,0	524,1	21,9	499,5	22,5	490,3	22,1	501,8	21,2	479,7	20,3	470,3	18,7
Našlių ir našlaičių (maitintojo netekimo) pensijos	107,9	6,1	119,5	5,2	121,6	5,1	114,7	5,2	112,3	5,1	113,5	4,8	110,5	4,7	107,4	4,3
Išankstinės senatvės pensijos	13,0	0,7	14,3	0,6	13,6	0,6	18,7	0,8	24,9	1,1	27,9	1,2	25,5	1,1	22,9	0,9
Ištarnauto laiko pensijos	1,6	0,1	1,8	0,1	1,7	0,1	1,4	0,1	1,3	0,1	1,3	0,1	1,2	0,0	1,1	0,0
Kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas	12,8	0,7	16,1	0,7	17,0	0,7	13,0	0,6	11,9	0,5	13,4	0,6	11,5	0,5	10,7	0,4
Išmokos mirusius pensijų gavėjus laidojusiems asmenims	12,4	0,7	15,5	0,7	16,3	0,7	8,2	0,4	7,7	0,3	8,1	0,3	8,1	0,3	7,8	0,3
Lėšos už VSD fonde įgytas teises	0,0	0,0	63,9	2,8			0,3		0,8		0,7		0,5		0,6	
Sumažintų pensijų kompensavimas															160,5	6,4

Šaltinis: VSDF biudžeto vykdymo ataskaitos už 2007–2014 metus (rodikliai perskaičiuoti eurais santykiu 1 Eur=3,4528 Lt).

7 PRIEDAS

6 lentelė. EUROSTAT Lietuvos pagrindinių demografinių, makroekonominių ir darbo jėgos rodiklių prognozės

Prognozuojami rodikliai		2010	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2060
Demografinės prognozės											
Gimstamumo rodiklis		1,55	1,57	1,58	1,59	1,6	1,61	1,62	1,63	1,65	1,66
Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė	vyrų	67,7	70,7	72,1	73,5	74,8	76,1	77,3	78,5	79,6	80,7
	moteris	78,7	80,6	81,5	82,4	83,2	84	84,8	85,6	86,3	87,1
Migracijos saldo	tūkst.	-13,0	-5,1	-2,8	-1,0	1,4	1,2	1,5	2,2	1,9	0,8
	proc.	-0,4	-0,2	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0
Darbingo amžiaus gyventojai (15–64) proc. bendro gyventojų sk.		68,9	66	64	62,7	62	61,1	60	58,2	56	55
Makroekonominės prognozės											
Potencialaus BVP augimo greitis		-0,3	1,5	2,0	1,7	1,7	1,7	1,3	0,7	0,6	0,8
Užimtumo lygio augimo greitis		-3,3	0,0	0,1	-0,5	-0,5	-0,5	-0,7	-1,1	-1,1	-0,7
Darbo jėgos prognozės											
Darbingo amžiaus (15–64) gyventojų skaičiaus augimas	tūkst.	2287	2095	1989	1903	1841	1782	1719	1632	1536	1469
	proc.	-0,9	-1,0	-1,0	-0,7	-0,7	-0,6	-0,8	-1,2	-1,1	-0,5
Gyventojų (15–64) užimtumas	proc.	58,2	61,6	64,4	66,5	66,7	67,5	67,9	67,8	67,6	67,7
Nedarbo lygis (15–64)	proc.	18,1	16,7	12,4	8,6	7,9	7,6	7,4	7,4	7,3	7,3
Užimti gyventojai (15–64)	mln.	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0
Ekonominis senatvės priklausomybės santykis=Neaktyvus gyventojai (65 m. ir vyresn./užimti gyventojai (15–64)		39	42	46	51	56	59	62	67	75	80

Šaltinis: European Commission. The 2012 Ageing report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies // *European Economy*. – 2011, Nr. 4. Prieiga per internetą:

http://europa.eu/epc/pdf/2012_ageing_report_en.pdf, [žiūrėta 2016-01-06]

7 lentelė. Draudėjų ir apdraustųjų valstybinio socialinio draudimo įmokos pasiskirstymas 2007–2014 m.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Draudėjų įmokų tarifas (proc.)								
Bendrasis įmokos tarifas (proc.)	30,98	30,98	33,98	30,98	30,98	30,98	30,98	30,98
Pensijų socialiniam draudimui	23,7	23,85	23,3	23,3	23,3	23,3	23,3	23,3
Ligos ir motinystės socialiniam draudimui	2,8	2,90	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4
Nedarbo socialiniam draudimui	1,2	0,95	1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniam draudimui*	0,28	0,28	0,28	0,18	0,18	0,18	0,18	0,18
Sveikatos draudimui	3	3,00	6	3	3	3	3	3
Apdraustųjų įmokų tarifas (proc.)								
Bendrasis įmokos tarifas (proc.)	3,00	3,00	9,00	9,00	9,00	9,00	9,00	9,00
Pensijų socialiniam draudimui	2,5	2,50	3	3	3	3	3	3
Ligos ir motinystės socialiniam draudimui	0,5	0,50						
Sveikatos draudimui			6	6	6	6	6	6
Apdraustųjų asmenų, dalyvaujančių pensijų kaupime, valstybinio pensijų socialinio draudimo įmokos dalies, pervedamos pensijų kaupimo bendrovėms (proc.)	5,5	5,5	2	2	2	1,5	2,5	2+1

*Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įmokų tarifų dydis priklauso nuo draudėjo darbuotojų saugos ir sveikatos būklės. Šiuo metu yra patvirtintos keturios nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įmokų tarifų grupės ir šioms grupėms priskirtų draudėjų mokamų įmokų tarifai yra: I grupė - 0,18 proc., II grupė - 0,42 proc., III grupė - 0,9 proc., IV grupė - 1,8 proc. Standartinių atveju įmonė priklauso I-ajai draudėjų grupei. Draudėjus šioms grupėms kiekvienais metais priskiria VSDF taryba, vadovaudamasi tų metų Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymu bei Lietuvos respublikos Vyriausybės patvirtinta metodika.

Šaltinis: Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2007–2014 m. rodiklių patvirtinimo įstatymai